

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

STIPE ŠUVAR VLADIMIR BAKARIĆRÓL
ÁCS KÁROLY VERSEI
GION NÁNDOR, NÉMETH ISTVÁN ÉS
JUHÁSZ ERZSÉBET NOVELLÁI
MAJOR NÁNDOR: MARXIZMUS ÉS KULTÚRA C.
TANULMÁNYÁNAK FOLYTATÁSA
A KALANGYA KÖLTÉSZETE —
UTASI CSABA TANULMÁNYA
INTERJÚ PENAVIN OLGÁVAL
BURÁNY BÉLA: RITKA VAJJDASÁGI MAGYAR
NÉPBALLADÁK

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1983

Február

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, [Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Stipe Šuvar: A forradalom teoretikusa és harcosa</i>	133
<i>Ács Károly versei</i>	144
<i>Gion Nándor: Angyali vigasság (novella)</i>	153
<i>Németh István: Végállomás (novella)</i>	162
<i>Kalapáti Ferenc: A kifőzött harisnya (vers)</i>	169
<i>Juhász Erzsébet: Gyöngyhalászok (IV.) (novella)</i>	173
<i>Brasnyó István: Gyöngyöm, virágom (regényrészlet)</i>	182

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Major Nándor: Marxizmus és kultúra (II.) (tanulmány)</i>	193
<i>Utasi Csaba: A Kalangya költészete (III.) (tanulmány)</i>	206
<i>Burányi Nándor: Tudós és pedagógus (interjú)</i>	222

HAGYOMÁNYOK

<i>Burány Béla: Ritka vajdasági magyar népballadák</i>	232
--	-----

A FORRADALOM TEORETIKUSA ÉS HARCOSA

STIPE ŠUVAR

Kommunista mozgalmunk több mint hat évtizedes története alatt megannyi kiváló képességű embert adott, akik nemcsak gyakorló forradalmárok, hanem gondolkodók és látnokok is voltak, képesek arra, hogy a marxista eszméket hazájuk társadalmi adottságaira alkalmazzák. Következésképpen arra is, hogy hozzájáruljanak az eszméknek a korszerű világban való megtermékenyítéséhez.

Vladimir Bakarić kétségkívül ezek közé az emberek közé tartozik. A kommunista mozgalmunkból sarjadt legkiválóbb marxista teoretikusok egyike, egyszersmind olyan egyéniség is, aki egyesíti magában a gondolkodó vízióját és a gyakorló forradalmár képességét.

Mindabban, amiből fakad és amiért a mai világban elismert a szocializmus jugoszláv elmélete és gyakorlata, nagy része van Vladimir Bakarićnak is. Hozzájárulásával felzárkózott a jugoszláv szocialista forradalom legnagyobb alakjaihoz. Nemcsak az öngazdátást építő szocialista, független és el nem kötelezett Jugoszlávia egyik vezető politikusaként és államférfiaként érdemelte ki a nemzetközi elismerést, hanem olyan marxista gondolkodóként is, akinek hazája szocialista tapasztalatáról, a mai világ fejlődési problémáiról, a korszakos folyamatokról és eseményekről egyaránt van mondanivalója. Emiatt szívesen hallgatják és nagyon tisztelik mások, valamennyi kommunista, szocialista és népfelszabadítási mozgalom is, amely nyitva áll mások véleménye előtt, illetve amely érdekelt a világ forradalmi és haladó változásaiban. De nemcsak ezek. Becsülik és tisztelik a polgári társadalom okos emberei és politikusai is, akikkel több évtizedes gazdag politikai és államférfiúi tevékenysége alatt alkalmuk volt találkozni és beszélgetni.

Vladimir Bakarić rendelkezik azzal a ma már mind ritkább le-

nini képességgel, hogy az elméletet a gyakorlatban alkalmazza s hogy a gyakorlatból merítsen újabb elméleti ismereteket.

Az elméletet nem szabja a gyakorlat mértékére, de nem ragaszkodik szektásan és vakon a könyvízü dogmákhoz sem, amelyek figyelmen kívül hagyják a valóság áramlatait. A körülmények és az idő, de egyéni alkata is közrejátszott abban, hogy életében és munkásságában nem került válaszut elé: csak teoretikus legyen-e, aki kívülről, szélárnyékból és távolból, a feddhetetlen ítélőbíró szószékéről figyeli az eseményeket, és kimondja az ítéletet, vagy pusztán pragmatikus, a forradalmi gyakorlat afféle technológusa, azé a gyakorlaté, amelyet vagy mások, vagy senki sem gondol át. Gondolkozik is, cselekszik is. Gondolkozik, hogy cselekedhessen, választ találjon társadalmunk és a mai világ ellentmondásos fejlődésének kérdéseire. De nem azért keres rájuk feleletet, hogy igazságot tegyen, hangot adjon erkölcsi méltatlankodásának, és mindentől elhatárolja magát, hanem azért, hogy annak a forradalmárnak az erejével és fegyelmével, akinek elviselhetetlen minden (kispolgári szentelenség és forradalmi póz meg marxista közhelyek mögé bújó nyárspolgári radikalizmus, alkotóan részt vegyen a forradalom mind elméleti, mind pedig gyakorlati, napi feladatainak végzésében és a forradalmi változásokban.

Ifjúkorában pártolt a forradalomhoz, noha nem készítette rá sem társadalmi származása, családjának ínsége és nyomora, sem a polgári karrier kilátástalansága.

Elméleti és gyakorlati munkásságával mindvégig következetesen és megingathatatlanul vett részt forradalmunkban, így vált Tito egyik legközelebbi harcostársává, pártunk egyik legnagyobb egyéniségévé, járatlan utunk építőjévé, amelyen haladva megannyi nehézségbe ütközünk, sok melléfogásunk, de számtalan eredményünk is van, amellyel megnyitjuk a forradalmi fejlődés távlatait.

E rövid méltatásban felsorolni is nehéz mindazt, amivel Vladimir Bakarić hozzájárult a marxista elmülethez és általában a társadalomtudományokhoz, a jugoszláv szocialista forradalom, mindezekelött a szocialista önigazgatás elmülethez.

Nem írt egyetlen szisztematikus tudományos művet sem. Egyes elmélyült tanulmányai, mint például A földjáradék problémája az átmeneti időszakban, Az alkotmánytervezet és az elosztás, A szocialista termelési társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztésének és kialakításának kérdései és a Kommunista Szövetség ebbéli feladatai (amely a JKSZ X. kongresszusa álláspontjait és határozatait előké-

szító platform adaléka volt) vagy befejezetlenek maradtak, vagy pedig alkalmoszerűen készültek. Államfői és politikusi elfoglaltsága miatt nem ért rá módszeres tudományos munkával foglalkozni, ahogyan azt az egyetemi tanár vagy az intézeti kutató teszi. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Vladimir Bakarić elméleti műve nem jelentős, tartalmas és impozáns, hiszen gondolatai elmélyültek, kikerekítettek, és mindenkor azokon a marxista ismereteken alapszanak, amelyeket ő maga is gazdagított. Opusa több száz cikkre, fejtegetésre, előadásra, beszédre és beszélgetésre tagolódik.

Első cikke 1939-ben Néhány szó paraszt hazánk fejlődési távlatáról címmel jelent meg az *Izrazban*, amelynek szerkesztője is volt, majd számos írás és beszéd következett, amelyet a Tito, Kardelj és a forradalom (1980) és A gazdasági-társadalmi fejlődésről és egyes nemzetközi témákról (1982) című utolsó füzetei tartalmaznak.

Vladimir Bakarić Marx művének és módszerének kiváló ismerője. Marxistáink és teoretikusaink közül nála senki sem ismeri jobban Marxot, de nem úgy, hogy kifogyhatatlanul ontja az idézeteket, hanem úgy, hogy Marx tudományos felfedezéseit, formulációit és módszertani eljárását a korszerű társadalomra alkalmazza. És éppen az, hogy sohasem volt katedramarxista, lehetővé tette Vladimir Bakarićnak, hogy Marx követőjeként pontosan és életesen elemezze a társadalmi fejlődés problémáit, és megfogalmazza eredeti felismeréseit.

Hogy Vladimir Bakarićot elmékedéseiben és írásaiban mi foglalkoztatta leginkább, azt a zágrábi Informatornál megjelent kétkötetes gyűjtemény, *A szocialista öngazgatási rendszer és a társadalmi újratermelés*, valamint a Školska knjiga gondozásában napvilágot látott *A társadalmi osztályok, a nemzetek és a szocializmus* címe is elárulja. Tudományos és publicisztikai munkásságának harmadik tárgykörét *A falu és a mezőgazdaság problémái* című harmadik könyve öleli fel, amely két évtizeddel ezelőtt hagyta el a sajtót.

Kísérreljük meg ezeken a tárgykörökön belül elkülöníteni a főbb témákat, amelyek Vladimir Bakarićot különösképp foglalkoztatták, és rámutatni, hogy ezekkel a témákkal kapcsolatban mivel járult hozzá a szocialista elmélet gazdagításához.

Megállapíthatjuk, hogy Vladimir Bakarićot mindvégig és talán a legjobban is a társadalmi újratermelés problémája vagy problémái érdekelték. Ez abból is kitűnik, hogy az írásaiban leggyakrabban előforduló fogalmak a következők: termelőerők, termelőeszközök,

munkaeszközök (közvetlen), termelő, munkás, munkásosztály, dolgozó, társadalmi termék, társadalmi eszközök, termelés, vállalat, társadalmi viszonyok, gazdasági rendszer, gazdasági fejlődés, érték, értéktörvény, értéktöbblet, munka, munkaerő, szükséges munka, többletmunka, munkatermelékenység, áru, piac, ár, felhalmozás, beruházás, pénz, pénzkibocsátás, jövedelem, fogyasztás, elosztás, tulajdon, tervezés. Más szóval, ezek a marxista közgazdaságtan fogalmai, illetve azok, amelyeket Marx alkalmazott a polgári gazdaságtan bírálatában. E fogalmakkal manapság sokan könnyelműen bánanak. Vladimir Bakarić valahogy fukarkodik az említésükkel, éppen azért, mert csak a megfelelő helyen, azzal a szándékkal használja őket, hogy választ találjon a szocialista elmélet és gyakorlat legeslegalapvetőbb kérdésére: hogyan fejlődhet a szocializmus a kapitalista termelés szükségszerűen öröklött törvényszerűségeinek hatása alatt, egyszerűen azonban úgy is, hogy tudatosan dúsítja őket a társulás, a munkamegosztás és -csere elemeivel, amelyek megszüntetik e törvényszerűségeket, a társadalmat pedig elindítják a közvetlen termelők társulása felé.

A szocialista fejlődés lezárult szakaszainak elemzésében Bakarić megállapítja, hogy a szocializmus első, államtulajdoni korszakában, de a későbbiekben is, amelyek már a szocialista öngazgatás kezdetét jelzik, a dolgozótól elidegenítik nemcsak az értéktöbbletet, hanem az eszközöket is, és csak a munkatársítás körülményei között beszélhetünk arról, hogy a társadalmi eszközökkel való rendelkezés és az igazgatás joga átszáll a társult munka öngazgatási szervezeteire, ami az értéktöbblet megszüntetésének a kezdete. Vladimir Bakarić figyelmeztet rá: itt arról van szó, amit Marx a társadalmi többletmunkaidő szükséges munkaidővé, azaz a bővített újratemelési eszközök termelési költségekké való átalakulásán ért.

Vladimir Bakarić arra törekedett, hogy a társadalmi fejlődés minden szakaszában felismerje a szocialista viszonyok fejlődésének „csomóit”, azaz letéteményeseit. Társadalmi fejlődésünk korábbi szakaszait a HKSZ CK 1966 januárjában megtartott ülésén a következőképpen magyarázta: „Ha a társadalom háló, akkor csomók tartják. A csomókat már többször változtattuk.” Fel is sorolta őket: az erős állam, az államhatalom, az igen erős gépezettel rendelkező államszervezet. Ez a „csomó” tehát az államgépezet volt, tőle függött, hogyan használjuk fel a többletmunkát és fejlesztjük az országot. A „csomó” szerepét később átvették a községi szervek, majd pedig a vállalati igazgatók és igazgatóságok. Most pedig, mondta

Bakarić, miután több mint másfél évtizede bevezettük az ún. gazdasági reformot, még tovább megyünk, keressük az eszközöket, amelyek a munkaközösséget és a közvetlen termelőt végső „csomóvá” változtatják, olyanná, amelyen a társadalom hálója vagy lóg, vagy pedig fennakad.

Az 1971. évi alkotmány ún. munkásfüggelékei a társultmunka- alapszervezetet a szabad termelők társulása első formájaként definiálták. Edvard Kardeljen kívül Vladimir Bakarićnak van legnagyobb érdeme abban, hogy kereste és meg is találta a „csomót”, amelyre ma és a jövőben is társadalmi építményünket alapozzuk. A JKSZ X. kongresszusának álláspontjait és határozatait előkészítő platform előzetesében a következőket írta: „Ebben az egységben kicsiben kifejezésre kell jutnia a társult munka *minden* viszonyának. Tartalmaznia kell az együttműködés, a bővített újratermelés, a hitel stb. elemeit, amelyeket a társulásban nemcsak alkalmaz, hanem tovább is fejleszt (magasabb szintre emel).” A szöveg folytatásában Vladimir Bakarić a következőket mondja: „Az értékfölbslet minden korábbi korszakban megteremtőjétől viszonylag függetlenül, önállóan alakult, és ez a termelési meg társadalmi viszonyoknak olyan állapota volt, amelyben a dolgozó még korántsem válhatott a haladás tényezőjévé.”

Hogyan kell létrehozni a szabad termelők közösséget? Ez a legfőbb kérdés, amely nemcsak Vladimir Bakarić látnoki képzetét foglalkoztatja, hanem a társadalmi gyakorlat konkrét elemzésére is készíti. És arra a fontos marxista felismerésre jut, hogy „ha a munkamegosztást társadalmilag nem szervezik tudatosan, akkor az emberi munka terméke áruvá válik”. A termelőerők fejlődése az egész világon fokozottabb tervezést igényel. A tőkés társaságok, amelyek között néhány multinacionális az államnál is erősebb, tervezik a piacot, illetve a termelést a piactól teszik függővé. És terveznek a szocialista országok is, amelyek nacionalizálták a tőkét. A termék azonban még mindenütt áru, a termelési viszonyok pedig hasonlítanak a dolgok közötti viszonyhoz. Még sehol sem fejezték be a termelőeszközök társadalmiasítását, mert ez csak akkor valósul meg, ha az eszközöket nem idegenítik el a közvetlen termelőktől. A szocialista öngazgatási rendszerben a munkatársítás ehhez az igazi társadalmiasításhoz vezet.

Vladimir Bakarićnak köszönhetjük annak felismerését, hogy a szocializmusnak az államszocializmussal kezdődő és immár a szabad termelők közösségének küszöbéig eljutott fejlődésében hol van az

önigazgatás történelmi helye. A Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusának álláspontjait és határozatait előkészítő platformba, amelyet 1973-ban sarkalatos elméleti dokumentumként fogadtunk el, bekerült Bakarićnak az a gondolata, hogy az öngazgatás nem afféle szocializmuspótló, illetve hogy az öngazgatási társadalom nem saját belső törvényszerűségekkel rendelkező, lezárt társadalmi alakzat, hanem az öngazgatási rendszer is „átmeneti korszak”, vagyis a kapitalizmusból a szocializmus kezdeti (első) jugoszláv szakaszán át a szabad termelők (marxi) közösségébe, a kommunizmusba való átmenet időszaka. „A szocialista öngazgatású társadalom a kommunizmus (a szabad termelők közössége) irányában haladó fejlődés nélkül képtelenség, nem vezet sehova. A szocialista öngazgatású társadalom nem »saját« alapjaira épül, mert tartalmazza mind a burzsoá társadalom, mind a szocializmus elemeit. Rendeltetése tehát éppen az, hogy felszámolja a burzsoá társadalom elemeit. Ennek az elvnek a tiszteletben tartása nélkül megtörténhet, hogy (átmenetileg) erősödnek a régi társadalom elemei, sőt a szocialista fejlődés is válságba kerül.”

A platformot előkészítő írásában Vladimir Bakarić megállapította, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség 1971. évi 21. elnökségi üléséig ilyen válság kezdődött. A platform részletesen feldolgozza ezt az állítást. A platformba bekerült az a Bakarić-definíció is, hogy az öngazgatású társadalom mint „átmeneti korszak” a proletárdiktatúra formája. A forma miatt azonban sokan szem elől tévesztették a tartalmat, ezért a munkásosztályt gyakran szubjektumból objektummá fokozták le. Az öngazgatás „átmenetiségének” és mulékonyságának tudatában „olyan feladatokat kell kitűznünk, amelyeket ennek a korszaknak kell teljesítenie”. Ezek pedig abból állnak, hogy a munkásosztálytól elidegenített társadalmi eszközök egyesítéssel és központossítással létrehozott „társulásáról” át kell térnünk „a munka társítására és megosztásának szabad szervezeteire”.

Vladimir Bakarić már korábbi munkájában is rávilágított a termelési viszonyok lényegére és fejlesztésének szükségességére, mert ez a módja annak, hogy a többletmunka szükséges munkává váljon, az osztályszerkezetben pedig kiegyenlítődjön a munkás és a dolgozó. Elméletünknek ezeket a ma már általános ismereteit Vladimir Bakarić fogalmazta meg és értelmezte elsőként. Ezek az ismeretek beépültek az alkotmányba, a társult munkáról szóló törvénybe és a forradalom jelenlegi szakaszában is formálódó szocialista öngazgatás politikai rendszerének alapjaiba. Edvard Kardeljen kívül, aki

fáradhatatlanul és előrelátóan dolgozta ki eredeti és a világban tiszteletet ébresztő politikai rendszerünk alapjait, kétségkívül Vladimir Bakarić járult hozzá legjobban a szocialista Jugoszlávia társadalmi fejlődése mai útjának nemcsak elméleti megalapozásához, hanem építéséhez is. Mint minden korábbi korszakot, stratégiailag természetesen ezt is Tito irányította, ő szabta meg forradalmi irányvonalát.

A társadalom osztályszerkezetét és a benne végbemenő változásokat Vladimir Bakarić a szocialista fejlődési irányvonal szemszögéből vizsgálta, kutatta, hogy mi változik és mi változott meg máris a termelési viszonyokban, következésképpen a társadalmi osztályok és rétegek (munkásosztály, parasztság, bürokrácia, technokrácia, értelmiség stb.) társadalmi helyzetében, szerepében és egymás közti viszonyában is. Elemzése, meglátása és felismerése e téren is eredeti és serkentő, ezért nagy hatást gyakorolt társadalomtudományaink elméleti irányvételére és a tudományos viták kimenetelére. Emlékeztessünk arra, hogyan különbözteti meg egymástól a munkást és a dolgozót: „A dolgozó különbözik a munkástól, a munkásosztály tagjától. Ez a fogalom nem olyan embert takar, aki munkájából él, hanem olyant, aki munkájának ellenértékét az értékéből nyeri. De azért ez az ember is dolgozik.” A társadalmi fejlődés azonban e két kategória egybeolvasztására irányul: „A dolgozónak a közvetlen termelővel való összekapcsolása a munkásosztály felszámolásának egyik eleme, mert a szabad munkacserében e két kategória voltaképpen ugyanabba a helyzetbe kerül.”

Vladimir Bakarić rendelkezik a marxista analitikusoknak azzal a ritka képességével, hogy felismeri az osztályerőknek a társadalmi fejlődésben való konkrét felsorakozását, és meglátja azokat a döntő tényezőket, amelyek nem egyszer s mindenkorra, hanem a társadalmi-történelmi folyamatok adott körülményei között meghatározzák az osztályok és a rétegek magatartását. E képességének már a háború előtt és a népfelszabadító háborúban is tanújelét adta, amikor partizán- és pártvezetőként a szónoki emelvényről, de más alkalmakkor is elemezte a forradalom és az ellenforradalom résztvevőinek szerepét és magatartását.

Képessége a háború után is számtalanszor, minden olyan esetben kifejezésre jutott, amelyben fel kellett mérni a társadalom politikai és osztályerőinek viszonyát, hogy a társadalom tovább haladhasson a szocializmus útján, megszűnjenek a társadalmi ellentmondások a

torzulások, valamint hogy hatékonyabb legyen a szubjektív szocialista erők szervezettsége és tevékenysége.

Vladimir Bakarić elemezte és értékelté újabb kori történelmünk kulcsfontosságú eseményeit és egyes jelenségeit, áramlatait és személyiségeit is, így tehát e téren is sok figyelemre és tiszteletre méltó megállapítást és álláspontot fogalmazott meg, és újra meg újra bebizonyította azt a képességét, hogy minden mellékesnek a kiszűrésével meglátja a lényegest.

Említsük meg például a régi Jugoszlávia megalakulásának és összeomlásának körülményeiről, a múltbeli parasztmozgalmunkról vagy a hazai burzsoáziának a háború és a forradalom előtti szerepéről szóló elemzését.

Vladimir Bakarić nagy kultúrájú és a múlt iránt is élénken érdeklődő ember, aki azért néz a múltba, hogy felismerje a jelen eseményeit és a jövőbe lásson. Főként az összehasonlítás szándékával így értékeli az európai és a világtörténelem, valamint napjaink megannyi jelenségét.

A marxista eszmékhez és a társadalmi elmélethez való hozzájárulásának említésekor semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a nemzeti kérdésről kialakított nézeteit. Vladimir Bakarić a horvát nép, e fiatal európai nemzet fia, aki azért harcol, hogy a horvátok, önrendelkezési jogukkal élve, közösséget alkossanak az ugyancsak kis baráti népekkel, amelyek ma a jugoszláv szocialista közösség tagjai. Ezért a harcáért minden nemzetünk és nemzetiségünk a testvériség és egység zászlóvivőjét tiszteli és szereti benne. Vladimir Bakarić, a kommunista, ami egyszersmind hazafit és internacionalistát is jelent, elmélkedik és ír a nemzetről és a nemzeti kérdésről is. Nem elég azonban, ha csak ezt emeljük ki, mert Vladimir Bakarić a tőle megszokott eredeti módon a nemzeti kérdés marxista—leninista elméletének szellemében gondolkodik és ír, és ezzel sokban gazdagítja a tárgyra vonatkozó marxista ismereteket. Legjobban a népek szabad fejlődésre való joga érdekli. A mai világnak nincs más választása, mint hogy érvényesítse „a nemzetek önálló létét”, mondta Vladimir Bakarić egyik 1977. évi beszélgetésében. A másik út ugyanis a tömbökre való felosztás, az imperializmus, az újgyarmatosítás, a hegemonia vagy a háború. Jugoszláviában a nemzeti kérdés eredményes rendezését a forradalom kezdte meg még akkor, amikor előkészítő szakaszában a JKP arra az álláspontra helyezkedett, hogy sorsáért minden nemzetnek vállalnia kell a felelősséget. A munkásosztálynak és élcsapatának pedig arra kell töreked-

nie, hogy nemzete legfőbb ereje legyen. A népfelszabadító háborúban a társadalmi fejlődés felelőssége a burzsoáziáról a munkásosztályra szállt át, és a munkásosztály is lett a jugoszláv szocialista közösségben egyesült nemzetek legfőbb ereje. Már a *Kommunista Kiáltvány* leszögezi, hogy amikor a munkásosztály magára vállalja a nemzet vezető osztályának szerepét, akkor az azonos problémák miatt kiépíti kapcsolatait és együttműködik más nemzetek munkásosztályával, illetve más nemzetekkel. A hazai és a külföldi újságíróknak 1977 áprilisában tartott sajtóértekezleten kifejtette, hogy népeink nem mindig éltek testvériségben, hogy sok viszály volt közöttük. A német és az olasz megszállók elleni szabadságharcban a közös érdek, később pedig a szocialista rendszer azonban egyesítette őket. Bebizonyosodott, hogy szocializmus, szocialista öngazgatás nélkül nincs Jugoszlávia. A népeink közötti viszony azonban nem statikus. „Más-más helyzetben különböző megoldást igényel. A függetlenség alapjainak megteremtésében megkövetelte a társadalmi és a politikai erők nagyfokú koncentrációját, később pedig a minél fejlettebb öngazgatást.” A jugoszláv szocialista közösség fejlődésének egyik eléggé viharos szakaszában politikai szükség mutatkozott arra, hogy „rendezzük a köztársaságok és a nemzetek közötti viszonyokat, amelyek a központi rendszer miatt némi válságba jutottak.” 1978 áprilisában a *Die Welt*nek adott interjújában Vladimir Bakarić a nemzetek közötti viszonyainkat a következőképpen magyarázta: „Társadalmi szempontból mind kevesebb a nemzeti összetűzést kiváltó elem. Mint ahogyan megszűnik a mások kizsákmányolásának lehetősége, amint a munkás úrrá lesz azon, amit termel, a nemzeti kizsákmányolásnak és fölénynek az eleme is mindinkább gyengül. Még nem szűnt meg, de szűnőben van.” Véleményünk szerint az eddigi és a mostani kosovói események sem cáfolják ezt az állítást.

Mint marxistának és kommunistának, a horvátországi népfelszabadító mozgalom egyik vezéralakjának, Vladimir Bakarićnak nagy érdemei vannak abban is, hogy a HKP és a horvátországi népfelszabadító mozgalom a nemzeti kérdésben helyes irányvonalat választott, főként pedig abban, hogy a harcok alatt és a későbbi szocialista építésben, Horvátországban megszilárdult a szerb és a horvát nép testvérisége és egysége.

Senki sem beszélt olyan ihletten és mégis pátoszmentesen a horvát népek a szocialista forradalomban a szabadságért és az önrendel-

kezésért vívott harcáról, mint ő az 1944 februárjában Egy és más a horvátok nemzeti vitalitásáról ebben a háborúban című cikkében.

Népfelszabadító háborúnk kétségtől megmutatta a világnak, hogy népeink iképesek kezükbe venni sorsukat, önállóan fejlődni és hozzájárulni az emberiség haladásához. Az elsők között mutatták meg, hogy lejárt a kis népek kizsákmányolásának ideje.

Vladimir Bakarić, a politikus és államférfi mindenkor következetesen kiállt és kiáll a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek szocialista öngazgatáson alapuló teljes egyenjogúságáért, de azért is, hogy a nemzetközi közösséghez tartozó minden nép és ország függetlenül és szabadon döntsön sorsáról. Ismeretes, milyen ihlető hatású volt az a kijelentése, hogy a föderációt föderalizálnunk kell, hogy Jugoszláviának mint szocialista országnak fontosabb egy olasz vagy egy albán helyzete, mint a szerbek és a horvátok viszonya, s hogy a nemzetet ma nem az államra, hanem az öngazgatásra kell építeni. A nemzeti kérdésnek a szocialista öngazgatási rendszerbe való beillesztése olyan újítás, amellyel elsősorban Vladimir Bakarić gazdagította a nemzetről szóló marxista elméletet.

A forradalom marxista elméletén belül, Vladimir Bakarić külön is értékes ismeretekkel gyarapította a pártelméletet. Elemzéseiben a párt szerepét mindig a forradalom és a társadalmi fejlődés adott szakaszából vezette le. Alkárcsak Titót és Kardeljt, őt is a párt és a néptömegek kapcsolata érdekelte legjobban. A JKP, illetve a JKSZ megalakulása 60. évfordulója alkalmából megtartott, A JKSZ és a szocialista forradalom elnevezésű blédi összejövetelen 1980 februárjában kifejtette, hogy társadalmunk óriási fejlődése nem annyira a nagy beruházásoknak vagy az eszközök összpontosításának, hanem a dolgozók és a parasztok fejlődés iránti igényének köszönhető. A Kommunista Szövetség szerepe abban van, hogy a munkásosztályban és a dolgozó tömegekben tudatosítsa a társadalmi fejlődés irányvonalát, de alapvető érdekeinek megfelelően az osztálynak és a néptömegeknek kell megoldaniuk a társadalmi problémákat. A pártnak kell kezdeményeznie a társadalmi változásokat, és a JKSZ mindenkor sikeresen vizsgázott a történelem és a tömegek előtt: „Minden, 1928 óta végbement változást a párt kezdeményezett. Valamennyi kiállta a gyakorlat próbáját, és élvezte a tömegek óriási támogatását.”

A marxista és forradalmár Vladimir Bakarić elméjét szüntelenül foglalkoztatják forradalmunk és társadalmi fejlődésünk nyitott kérdései. Csak néhány tárgykörre mutattunk rá, amelynek megal-

pozásában és feldolgozásában, valamint a korszerű marxista elméletnek, mindenekelőtt az öngazgatás elméletének gazdagításában felmérhetetlen érdemei vannak.

Nem kevésbé jelentős az agrár- és parasztkérdéshez, illetve a mezőgazdaság fejlesztéséhez való hozzájárulása és az a hozzájárulás sem, amelyet fejlődésünk különböző szakaszaiban a gazdasági és a társadalmi rendszer elméleti alapjainak kidolgozásához, a fejlődő országok problémáinak megoldásához, az elnemkötelezettség doktrínájához és a másokhoz nyújtott.

Vladimir Bakarić már életében bekerült forradalmunk történetébe és általában történelmünkbe, éspedig úgy, mint nagy gondolkodó, a cselekvés embere, a humánus és igazságosabb jövőért harcoló forradalmár, Tito egyik első harcostársa, a horvát nép nagy fia, nemzetünk és nemzetiségeink testvériségének és egységének egyik állhatatosabb ápolója, olyan marxista teoretikus, akinek műve serkentő, kommunista, akinek szavai és tettei egész életében megegyeztek. Marxista teoretikusi hozzájárulására emlékezve csak izelítőt adtunk munkásságáról, amely hosszan tartó betegsége ellenére gyümölcsözőn folytatódik.

SZAJKÓ MARGIT fordítása

ÁCS KÁROLY VERSEI

ELKÉSETT MÁJUSI DAL

Immár elmenőben
véggépp távozóban
fogyatkozva hőben
hadd mondok el szóban
vértelen-velőtlen
ahogy még nem szóltam
míg igazán éltem
míg köztetek voltam:

nagy-nagy irigységem
piros hústokban
dühös gyűlölségem
minden csókokban
rútságosan szépen
szépségesen rútan
hogy égtemben égjen
hamvadjon holtomban

ment ez az én vétkem
magam így átkoztam
mért ne lássam ébren
ha láttam álmomban
ha láttam sötétben
lássam világosban
csak ne így időtlen
csak ne így magamban

mondjátok: megértem
mondjátok május van
de én már nem értem
amit oly jól tudtam
mit szentül ígértem
gyönyörűn akartam
túl korán leéltam
míg köztetek voltam

most hát ím elvérzem
egy májusi dalban.

(1976)

ÚJ IDILL

Szépen süt a nap(alm)
buján nő a fü(st)
vár a tó (várj, atom)
boldog liba(non)

Tengeren szirén(a)
ezüst anyahaj(ó)
fák közt csörtető pán(cél)
avarpuha ágy(uszó)

Messzi-messzi sik(oly)
tévedt gólya (golyó?)
fenn néma hó(hér) lenn néma hal(ál)
ferde árny a tón (bomba tonnaszám)

szegény liba(non)

(1976)

AUTOMATIKUSAN AZ AGYLÁGYULÁSRÓL

Meleg szoba, meleg ágy,
melengető melegágy,
elgyengítő henye vágy:
a szív üres, a fej lágy,
nem fáj többé, ami fáj,
elfelejtem a halált,
nem bánt bú, nem ver a vád,
nyomorgató nyavalyák
— élek-e még legalább?

(1977)

ÜLÉSTEREM

Rémes telű
úr-lét-mese

(1977)

OKTÓBER

Hány hektó bor?
Hány hektó vér?

(1977)

KESERŰ FELISMERÉS

Becsvágy? Igazság? Jóézés? Büntudat?
Kit érdekel: milyen vagy? Mit érzel? Mit akarsz?
Elszakadás: egyetlen dolgod. Eltűnés.
Önérzetesen? Gyáván? Egyre megy...
Vállalni nem fog senki, utólag se.

(1978)

CSALÁDI ÖSSZEADÁS

én meg én meg én
 az három személy
 egy papa két mama
 és három nagypapa
 meg három nagymama
 ez máris egy tucat
 s még mennyi kimaradt:
 nővérem két öccse
 öcsém két nővére
 húgom öccse-bátyja
 s nekem mind a hárma
 háromszoros számla
 hogy is adnám össze
 hisz erre még számon
 fölül jön vagy három
 az egyenes ágon
 (számoljuk csak párom):
 két lány két menyecske
 pöttöm gyerekecske
 kis domb kerekcske
 mi lehet még benne —
 hosszába keresztbe
 nem fér a versembe...

hát még az oldalág:
 hány nagynéni-bácsi
 sógor koma ángyi
 hány unokatestvér
 és hanyadik fokon
 számolom számolom
 számtalan a rokon
 akkora a család
 tán észre se vennék
 ha magam kihagyom
 ($n - 0 = n$)
 s megint hozzáadom
 ($n + 0 = n$)

összeg és különbség
egyremegy — na tessék!
ha összezavartok
már megint ott tartok
mint az elején:
én meg én meg én...

(1978—1981)

KONTÁROK

Mi nem értünk
ehhez a kórhoz.
Gyerünk, gyorsan
hívjatok orvost!

És ha mégis
belepusztulnánk?
Megérdemlünk
egy szaktanulmányt.

(1979)

HEGYI BESZÉD

A szó, az igazi,
nem hízeleg
a gondolatnak:
meredek
s egyenes,
kőbe nőtt fenyő-mondat.
És szépsége, ha van,
sebből ered,
mint gyantaillat

a lékből, amit
szekerce nyit,
és ahogy nyílt, beforrad.

A szót, az igazit,
vad hegy ölén
zord szerelemben
táruló-
záruló,
elboruló tengerszem
farkasok nyelvén mondja ki.
Még nem enyém
ez a kegyetlen,
kőkemény
költemény,
de már érteni kezdem.

(1979)

ANTINATURALIZMUS

Úszás az árral:
vissza a természethez?
Ár ellen —
természetellenesen?
Az ár természete,
a természet ára:
kívint is, bent is ellenség...

(1979)

LÁZADÁS

Elegem van a szerénységből. Elő most már az *én nagy műveimmel!*

(1979)

KÉT NEMZEDÉK

Nyugtalan, hangos: fiatal.
Nyugtalan, hangtalan: öreg.

(1979)

RÖVID ÉLETRAJZ

Volt.

(1979)

ALTATÓDAL

Csicsíja-bubúja,
kicsi líra,
csicsíja.

(1979)

JÓSÁG

És most már így kell élnem: én vagyok a jó köztetek. Én, a gonosz.

(1979)

EGY SOR J. A.-NAK

Árva József, szomorú isten ostora.

(1980)

KÉRDÉSEK, VÉGÜL

Harcod még nem ért
véget: húz a vért
megroggyan a térd
lehúz a sötét
gondolat: miért?

Mért izzadtál vért
másért magadért
bizony semmiért
hisz aki csak élt
kevesebbet félt

hisz aki nem élt
nem vesztett reményt
hát tőled ki kért
két életet? két
szót egy életért?

(1980)

EMBLÉMA 1982-RE

Ötvennégy éves koromra
Beleszorulok koromba
Belenövök: csont a csontba
Nyomjuk egymást alattomba

(1981)

SZAVAK ÉS TETTEK

Siessetek!
Múlik az ezred.
Sok a szöveg,
s a szavak vesznek.
Holt tetemek
— betűk — temetnek
maguk alá,
ha hagyjuk. Ásó-
kapa: tra-rá!
Igen: sírásó
kell ide már.
Egy szó mint száz szó!

(1982)

EPILOGUS

Volt Ács,
nincs Ács.
Csók? Láz?
Csontváz ...
Korbács?
Virgács!
S írás
sincs más:
forgács.

(1983)

ANGYALI VIGASSÁG

GION NÁNDOR

Mégiscsak szép volt az a tél. Különösen a karácsony előtti napokon, amikor mi esténként háztól házig mentünk, bezörgettünk az ablakokon, és megkérdeztük az embereket, hogy meghallgatják-e az angyali vigasságot. Persze hogy meg akarták hallgatni, és mi akkor elénekeltük a karácsonyi dalokat, aztán mentünk tovább, és számolgattuk, hogy hány nap van még hátra karácsony estéjéig, amikor majd ajándékot és némi aprópénzt kapunk azért, amiért olyan lelkesen énekeltünk az ablakok alatt a szép fehér hóban. Rengeteg hó esett azon a télen, gyönyörűen tiszta és fehér volt minden, és azt hiszem, nagyon szépen énekeltünk, mert ez így illik az ilyen téli estékhez, és legszibben Péntek Verának és a kis Vécsey Jánoskának énekeltünk, pedig tőlük nem várhattunk semmiféle pénzt vagy ajándékot, tekintettel arra, hogy nekik maguknak nem volt semmijük, Péntekné, a vén szent fazék ugyan nem adott volna egy garast sem azért, mert Verának énekelünk, Vécsey Jánoska meg teljesen egyedül volt esténként, mivel az anyja ilyenkor a fonodában dolgozott, az apja pedig, ha befejezte a nádvágást, beült az Oláh Jóska kocsmájába melegedni, ott várta meg a feleségét, aki este tíz óra után szokott hazajönni, a fonodából. Abban az időben még nagyon büszkék voltunk a fonodára, azt hittük, majd igazi ruhagyár fog kinőni belőle, de nem nőtt ki belőle semmi, veszteségesen vergődött néhány évig, aztán kimúlt szép csendesen. De ezt csak úgy mellékesen mondom, tulajdonképpen a télről akartam mesélni még egy kicsit, esetleg Péntek Veráról, esetleg Vécsey Jánoskáról, vagy inkább az apjáról, Vécsey Tamásról.

Előbb azonban hadd kérdezzem meg: uram, ön sohasem énekelt az ablakok alatt szép téli estéken? Nem? Sajnálhatja.

Ha csak egyszer énekelt volna, most nem próbálná ezzel a vacak

vendéglői késsel felvágni az ereit. Úgysem fog sikerülni. Meg már idegesítjük is itt az embereket. Két lehervadt pasas egy vendéglőben, az egyik azzal fenyegetődzik, hogy felvágja az ereit, a másik meg csak beszél, beszél... S amellet még nem is ismerik egymást, én nem hívtam, hogy ideüljön az asztalomhoz. Igazán jól megvoltam egyedül... Rendben van, tehát nem énekelt. De abban biztos vagyok, hogy igenis hallott énekszót az utcáról téli esteken. Mint mondjuk Péntek Vera. És neki ez volt az egyetlen öröme télen. Nyáron pedig az, hogy eljött a házuk elé, leült a sziklára, arra a nagy kődarabra, amit apám azért hozott oda, hogy a parasztok ne hajtsanak fel szekereikkel a házuk elé, és ne tördeljék ki az eperfacsemetéket, szóval leült a sziklára, az ölébe vett engem, és hosszasan panaszkodott. Persze, ez még régebben volt, kisgyerek koromban, amikor nem sokat értettem a panaszaiából, később, ahogy nőttünk, már nem vett az ölébe, de akkor is leült a sziklára, én meg a lábához ültem, akkor elővett egy kis ollót, és levágta és kipucolta a körmeimet. Ez a kis olló volt minden vagyona, nagyon vigyázott rá. Aztán Burai J. is a mi utcánkba költözött, és nemsokára már ketten ültünk Péntek Vera lábánál, és ő levágta mindkettőnknek a körmeit, soha olyan rendesek nem voltak a körmeink, mint azokon a nyarakon. Péntek Vera meg szép felnőtt lány lett, nem panaszkodott már ott a sziklán, de időnként, amikor levagdosta a körmeinket, hirtelen elsírta magát. És télen még akkor az volt az egyetlen öröme, hogy esténként meghallgatta az anyagi vigasságot.

Karácsony után viszont Péntekné, ez a templomjáró vén sárkány beadta Verát mosogatólánynak az Oláh Jóska kocsmájába. Vera szerelemgyerek volt, ezért is utálta és kínozza annyit az anyja, és most a legjobb helyre került, hogy maga is összeszedjen lányfejjel egy-két gyereket. Mert elég pocsek egy odu volt Oláh Jóska kocsmája. Olajos padlójú, füstös, bűzös helyiség, ahogy az a nagy könyvekben meg van írva a falusi kocsmákról, ahová télen főleg a nádvágók, a jegesek, a szövetkezet istállócai és kanászai meg az ilyenkor tétlenül téblábaló téglagyári munkások jártak, igen gyakran hangoskodtak, és általában elég goromba szabadosságokat engedtek meg maguknak. Vera könnyen rosszul járhatott volna, csak hogy ott ült a kocsmában jóformán minden este Vécey Tamás, aki jól ismerte Verát, nyilván sajnálta is, ment tudta, hogy milyen komisz élete van, és ő nem engedte, hogy pimaszkodjanak a lánnyal. Vécey Tamásnak legénykorában veszett verekedő híre volt, igaz, miután megnősült, megszéldült, és minden este elébe ment a felesé-

gének, de még most sem volt tanácsos kikezdeni vele. Meg aztán gyakran ott ült az asztalánál Serfőző András, a rendőr is. Ők ketten gyerekkori jó barátok voltak, furcsa, vad történetek keringtek róluk, gyerekkorukban fogadásból állítólag egy hétig minden éjjel kint aludtak a temetőben, az egyik Belez Márta néni, a másik Kocsicska Jolán néni sírja mellett. Ezekről az öregasszonyokról már életükben is azt mesélték, hogy boszorkányok, haláluk után pedig szellemeiket vádolták mindenféle gonosz dolgokkal, de Vécsey Tamásnak és Serfőző Andrásnak nem esett semmi bajuk a temetőben, és később legénykorukban is viszonylag jól megúsztak egy csomó verekedést, melyekben természetesen közösen vettek részt. Serfőző András is megházasodott, rendőr lett belőle, talán ő is megszéldült egy kicsit, bár nem teljesen, mert egy rendőr nem lehet túlságosan szelíd, továbbra is felkereste a régi barátját, és szolgálat után leginkább együtt üldögéltek az Oláh Jóska kocsmájában. És ez volt Verának a szerencséje, ezért nem mertek vele szemtelenkedni a vendégek. Mellesleg, akadt neki elég baja enélkül is, a keze állandóan vízben ázott, szaladgált a kocsmában összeszedni a tányérokat, poharakat, és ehhez jött még Oláh Jóska, egy kis hörcsög ember, aki állandóan lármázott vele. Burai J. és én nem kedveltük túlzottan ezt az Oláh Jóska-t. Mert nála mi is eljártunk a kocsmába, azaz, hogy csak a konyhára. Segítettünk vizet hordani Verának. Mert hogy nem volt ott vízvezeték, az udvarról, egy kerek kútból kellett hordani a vizet főzéshez és mosogatáshoz. És mi hordtuk szorgalmasan a vizet, mert szerettük és sajnáltuk szegény Péntek Verát. Ő meg ilyenkor szomorúan nézegette elhanyagolt körmeinket, és azt mondta:

— Nyáron majd rendbe teszem a körmeiteket. Leülök a sziklára, és rendbe teszem a körmeiteket.

— Igen, majd nyáron a sziklán — hagyta rá Burai J. — Akkor talán majd a te kezeid sem lesznek ilyen vörösek.

Mert vörös és dagadt volt az állandó mosogatástól Péntek Vera keze. És akkor nagyon úgy nézett ki, hogy ilyen is marad, mert élete végéig ott fog mosogatni a kocsmában.

De nem mosogatott sokáig. Mert mégiscsak kitört a botrány, és persze Péntek Vera miatt. Pedig akkor este nemcsak Serfőző András ült Vécsey Tamás asztalánál, hanem még egy rendőr, a kövér Szluhár. Az istállóok azonban úgy látszik a kelleténél jobban berúgtak, és csak azért is kikezdték Verával. Négyen voltak, csipkedték, rángatták Verát, azt akarták, hogy üljön az asztalukhoz, ő megpró-

bált szabadulni tőlük, de amazok nem engedték el. Akkor felkelt Vécsey Tamás, és orra verte az egyik istállóst, aki menten felborult székestül. A többiek felugráltak, de akkor már ott volt Serfőző András és Szluhár is, és kituszkolták az istállósokat a kocsmából. Nagyon gyorsan zajlott le az egész, a többi vendég meg sem mozgott a helyén, Vécsey Tamásék visszültek az asztalukhoz. Tulajdonképpen nem történt semmi különös, néhány részegyet kiszórtak a kocsmából, és kész. Csakhogy ezzel nem ért véget a dolog. Az istállósok ugyan nem mertek visszajönni, ellenben Vécsey Tamás, aki hosszú ideig szelíden élt felesége mellett, mintha szagot kapott volna, feltámadtak régi legénykori emlékei, és nem akarta egykönnyen abbahagyni a verekedést. És elkezdte gyalázni a pipogya rendőrt, holott azok az előbb még segítettek neki. Mi Burai J.-vel a konyhában voltunk, nem hallottuk a veszekedés kezdetét, Vécsey Tamás nyilván azt bizonygatta, nélküle a két rendőr nem bírt volna el a részegekkel, meglehetősen durván érvelhetett, mert egyszer csak Szluhár kiabálását halljuk:

— Egymagam is elbántam volna mind a négygel! És ne sértegsd a rendőrséget!

— Fenét — mondta Vécsey Tamás. — Eggyel sem bántál volna el.

— Ha kell, akárkivel elbánok itt a kocsmában — mondta dühösen Szluhár.

— Velem is? — kérdezte gúnyosan Vécsey Tamás.

— Veled is!

Vécsey Tamás lassan felállt, félrelökte a széket, és azt mondta:

— Lássuk.

Felállt Szluhár is, de most már valamelyest lehiggadt. Majdnem békülékenyen kérdezte:

— Komolyan gondolod?

— Komolyan — mondta Vécsey Tamás. — Majd mindjárt meglátod, hogy milyen komolyan.

A kövér rendőr akkor megugrott, és hihetetlen gyorsasággal Vécsey Tamás mögött termett, átölelte a nyakát, térdét meg a derekába nyomta. De most kiderült, hogy Vécsey Tamás még mindig kemény legény, nem könnyen roppan meg a dereka, megragadta Szluhár karját, és a fején keresztül a földhöz csapta a rendőrt. Mint a moziban. Döngött a padló, Szluhár nagyot nyekkent, majd összefekdt a kocsmában. És Vécsey Tamás még fejbe is akarta rúgni a földön fekvő embert. Tényleg komolyan gondolta a verekedést. De amikor

Serfőző András hátulról fejbe csapta gumibottal Vécsey Tamást. Vécsey Tamás egyszerre olyan lett mint a holdkóros. Csak bámult hitetlenkedve a nagy semmibe, lassan megfordult, és bambán nézte Serfőző Andrást. Az pedig most a homlokára csapott a gumibottal. Vécsey Tamás nem bámszokodott tovább, leütötte Serfőző Andrást. Az elég fürgén felugrott, egymásnak rohantak, összekapaszkodtak, és addig felkelt a kövér Szluhár is, és most hátulról ő kezdte puhítani gumibotjával Vécsey Tamás fejét. Vécsey Tamás végül is összevaklott.

— Bilincseld meg — lihegett Szluhár. — Bevisszük az őrszobára.

Megbilincseltek Vécsey Tamást, és kivonszolták a kocsmából. Nos, ez a verekedés már tökéletesen kisöpörte a kocsmát. A vendégek eltűntek egy szálig, úgyhogy most mi is segítettünk Péntek Verának összeszedni a poharakat, miközben Oláh Jóska átkozódott, és mindenért Verát okolta, pedig ő igazán nem tehetett semmiről.

Negyed óra múlva visszajött Vécsey Tamás és Serfőző András. Mégsem mentek át az őrszobára. Vécsey Tamás még odakint telemerte hóval a sapkáját, és bent a kocsmában a fejére húzta. Iszonyúan fájhatott a feje, mert dagadozott minden irányban. Serfőző András egy keményre gyúrt hógolyót tartott a kezében, és azzal borogatta vérző orrát. Leültek egymással szemben az asztalhoz, és egy ideig csak bámultak maguk elé. Aztán elmosolyodott Vécsey Tamás, és azt mondta:

— Nem számítottam rá, hogy fejbe vágsz hátulról.

— Megölted volna — mondta Serfőző András. — Láttam az arcodról, hiszen jól ismerlek. Megölted volna, vagy megnyomortottad volna.

— Mégsem számítottam rá — mondta Vécsey Tamás. Kucsmája alatt olvadni kezdett a hó, és csorgott le két oldalon az arcán.

— Nagyobb baj is lehetett volna ebből — mondta Serfőző András. — Mindenfélet beszéltél. Gyaláztad a rendőrséget.

— Azt mondják, Ausztráliában jó élet van — mosolygott Vécsey Tamás.

— Ki a fenét érdekli Ausztrália?

— Engem.

— Mióta?

— Mostantól kezdve. Mit gondolsz, milyenek lehetnek az ausztráliai rendőrök?

— Szemetek — mondta Serfőző András. — Különösen a bevándorlókkal szemben.

— Lehet — hagyta rá Vécsey Tamás. — De azokkal nem aludtam együtt a temetőben a boszorkányok sírja mellett.

Péntek Vera ekkor minden különösebb ok nélkül sírva fakadt, és egy szál ruhában kirohant az udvarra, onnan meg a havas utcára. Burai J.-vel vártuk egy ideig, hogy visszajöjjön, de nem jött. Sokáig nem jött vissza. Négy vagy öt év múlva láttuk ismét, és addig a kutya sem törődött a körmeinkkel.

Persze, ezt akkor este még nem tudtuk, csendesen bandukoltunk haza, csak Burai J. jegyezte meg útközben:

— Érdekes, hogy erre miféleképpen mindenki Ausztráliáról beszél. Mások inkább Amerikába vándorolnak ki, innen meg mindenki Ausztráliába.

Ez tényleg így volt. Abból a néhány utcából, ahol mi a karácsonyi dalokat szoktuk énekelni, akkor már hat és fél család kivándorolt Ausztráliába. Azért hat és fél, mert Opana, a zsákoló nem vándorolt ki. Az ám, Opana! Kár, hogy csak most jutott eszembe. Róla hosszasan kellene beszélnem, de úgy látom, unja már, uram. Nem? Akkor jó. Bár úgy látom, a kést sem akarja letenni, pedig azért mesélem mindezeket a dolgokat. De mindegy. Opanáról ezúttal csak röviden.

Zsákoló volt, és sokáig agglégény. A háború vége felé azután megnősült, egy ötgyermekes özvegyasszonyt vett el. Kis háza volt, egyszerre nagyon megtelt, de azért elfértek valahogy, a gyerekek szépen felcseperedtek. A legidősebb fiú megnősült, és kiügyeskedte magát Ausztráliába. Onnan írt az anyjának, hogy menjen utána az egész család. És a család felkerekedett, és kivándorolt Ausztráliába, Opana azonban nem akart menni, ott maradt megint egyedül a házában. Kezdetben gyakran írtak neki levelet, melyeket nekem kellett felolvasni Opanának, mert ő írástudatlan volt, csak a nevé tudta nagy ügyel-bajjal aláírni. Bennem megbízott, jobban, mint a felnőttekben, így hát nekem hordta a leveleket. Hosszú levelek voltak ezek, arról szóltak, hogy az egész család szépen feltalálta magát Ausztráliában, mindenki dolgozik, jól lenne, ha Opana is ki-menne, ő is dolgozhatna, juhász lehetne.

— Ezért kár kimenni Ausztráliába — hördült fel Opana. — Juhász itthon is lehetnék, ha akarnék. Írd meg nekik.

Megírtam, hogy Opana nem megy ki Ausztráliába, mert juhász idehaza is lehetne, ha akarna, de ő azt sem akarja. Valami azért

megmozdult Opana fejében, mert tavasszal, amikor kizöldült a fű, vett egy fehér bárányt. Reggelenként kikötötte egy alkácfához a kert alá, és amíg ő munkán volt, a bárány békésen lelegészett. Délután Opana elengedte a bárányt, megittatta, és gyöngéden simogatta a fehér szőrét. Nagyon a kezéhez szokott a bárány, mindenhová bégetve ment utána, vasárnap délutánonként, amikor az utcabeli férfiak összejöttek a házuk előtt, a sarkon, kártyázni, a bárány akkor is ott lelegészett Opana közelében. Aztán egy nap Opana behívott engem a házába, és megkért, hogy írjak a feleségének egy szép levelet, írjam meg, hogy jöjjön haza, hiszen a gyerekek szépen feltalálták magukat Ausztráliában, itt meg nagyon üres a ház, és írjam meg azt is, hogy van egy gyönyörű fehér báránya. Megírtam mindent egy hosszú levélben, igazán szép levél volt, abban az időben még szerettem levelet írni.

Hónapokig nem kaptunk rá választ. Elmúlt a tavasz és a nyár, a bárány gyapjas birkává gömbölyödött, és továbbra is Opana nyomában járt mindenfelé. Valamikor ősszel érkezett meg a levél Ausztráliából. Opana felesége közölte, hogy ő már nem jön haza soha többet. Úgy döntött, hogy a gyerekeivel marad, hamarosan talán unokái is lesznek. Opana aznap órák hosszáig tanácstalanul ténfergett a kert alatt, a birka csendesen lelegészett a nyomában, Opana időnként megsimogatta a hátát. Aztán elővette zsebéből a bicskáját, és elmetszette az egykori fehér bárány torkát. Megvárta, hogy kifolyjon a vér, akkor vállára vette a birkát, mint ahogy a gabonás zsákokat szokta, bevitte az udvarába, megnyúzta és kibelezte, a birkahúst beleszeletelte egy nagy bográcsba, tüzet gyújtott alá, aztán végigjárta az utcát, és estére mindenkit meghívott birkapörköltre. És utána ott maradt teljesen egyedül a házában.

Vécsey Tamás viszont kivándorolt Ausztráliába. Eladta a házat, összepakolta a családját, és elhajózott. Serfőző András ettől kezdve elmaradt az Oláh Jóska kocsmájából, csak olyankor ugrott be, ha levelet kapott Vécseyektől, és lelkesen elmondta, hogy minden a lehető legnagyobb rendben van, Vécseyék gyarapodnak, Jánoska szépen nő. Később fényképeket is mutatott egy szép házról, kertről és autóról, meg Vécsey Jánoskáról, aki évek múltával szép szál legényné nőtt, délceg katona lett belőle. A katonaképet magam is láttam, és nem akartam elhinni, hogy ez lett abból a kis öt-hat éves Vécsey Jánoskából, aki mindig egyedül hallgatta a karácsonyi dalokat, és amikor befejeztük az éneklést, szófogadóan mosolyogva ment lefeküdni az ágyába, mert tudta, hogy a szülei csak késő éjjel

jönnek haza. Pedig ő volt az a katonaruhában. Vagy egy év múlva hírt kaptunk, hogy Vécsey Jánost lelőtték Vietnamban. Hősi halált halt. Addig azt sem tudtam, hogy ausztráliai katonák is vannak Vietnamban, pedig mintha olvastam volna valamit... Vagy talán önként jelentkezett? Mindegy, meghalt. Serfőző András pedig akkor levetette a rendőr-egyenruhát, és beállt a fatelepre éjjeliőrnek.

Jó, tudom, hogy ez így együttvéve igen szomorúan hangzik, de azt akartam, uram... Figyel rám egyáltalán? Mindjárt befejezem. Még csak Péntek Veráról néhány szót. Eltűnt egy téli éjszakán, emlékszik? És azt mondtam, hogy nem láttuk négy-öt évig.

Verőfényes nyári napon jött vissza az utcánkba. Gyönyörű halványkék ruha volt rajta. Ő maga is gyönyörű volt. Kopaszodó jámbor férfi lépkedett a nyomában két kofferral. Az egész utca megnézte őket, és mindenki megállapította, hogy Vera jól ment férjhez, látszik a férjéről, hogy szeretetreméltó kedves ember. Így is volt. Péntek Vera először az anyját üdvözölte, elég szívélyesen ahhoz képest, hogy az a vénasszony mennyit verte valamikor és egyáltalán hogyan bánt vele. De azután mindjárt a mi házunk elé jött, és leült a sziklára.

Burai J. és én akkor már lapátkezű kamaszok voltunk, távolabb húzódtunk, és nekem eszem ágában sem volt leülni a szikla mellé. Csakhogy Péntek Vera lassanként megint elszomorodott, akárcsak régen, nagyon szerencsétlennek és magányosnak látszott még a szép halványkék ruhájában is. Burai J. végül is nem bírta ki, fülig vörösen, de odament a sziklához, leült a földre, és felnyújtotta a kezét Péntek Verának. Péntek Vera meg elővett egy kis ollót a táskájából, és én akkor láttam őt először mosolyogni, akkor, azon a verőfényes nyári napon.

Ha tél lett volna, talán még a karácsonyi dalokat is elénekeljük neki? Nem. Nem hiszem. Kinőttük már őket. Bár tudtuk, hogy mégiscsak szép volt az a tél. Különösen a karácsony előtti napokon, amikor fehér volt minden, a házak és az eperfák, bent a házakban meg az emberek az ablakokhoz nyomták a homlokukat, és tőlünk várták az angyali vigasságot.

VÉGALLOMÁS

NÉMETH ISTVÁN

Tisztelt Doktor Úr! Múltlekkori leveleket (kelt 1980. február 6-án) tekintse úgy, mintha meg sem írtam volna. Igaz, válasz mind a mai napig nem érkezett rá, és ez, bevallom, fáj egy kicsit. Ha sor kerülne egy újabb végrendelet lefektetésére, azt már merőben új alapokra helyezzük.

Kérem, ne mosolyogjon! Igenis, módomban állt végrendelezni. Sőt, újrvégrendelezni! Igaz ugyan, hogy a lányom — szívesebben írnám azt, hogy sírom megásója — mindenemből kiforgatott, körmönfont, ördögi módon teljesen kifosztott, földönfutóvá tett, végül bedugott ide a „szegényházba”, ahol azóta senyvedek, de az is igaz, hogy én se a házamról, sem arról, a vagyont érő palicsi telkéről le nem mondtam, különösen nem a lányom javára, noha egyszer már kis híján megintogtam.

De most vallja be őszintén, tisztelt Doktor Úr: ugye, hogy a lányom keze volt abban is, amit Maga tavaly ősszel csak úgy ötletszerűen fölvetett? Mert ravasz ember Maga, ne is tagadja. Sújja meg, mennyit vágott volna zsebre érte, ha sikerül engem, a vén hülyét, rászednie? No, de ne legyen brutális. És ne orroljon meg rám holmiféle beteges gyanúsítgatásért. Nagyon jól tudja, hogy teljesen Magára vagyok utalva, sőt ki vagyok Magának szolgálatva. Én már csak magában bízhatok. Kérem, ne éljen vissza mélységes bizalmammal. Könyörgöm.

Hogy megértsük egymást: azt a gyalázatos szöveget, amit a Doktor Úr fogalmazott meg, de amit, tudom már, a lányom súgott a Doktor Úr fülébe, semmisnek tekintem. A lányom nem attól félt, hogy nem végrendelezem; tudta ő, de ha nem tudta volna, akadt volna kitérő szakember, aki fölvilágosítja, miszerint: ha úgy halnék meg, hogy nem végrendelezem, minden ingóságom és ingatlanom automaticce egyetlen jogos utódomra, a lányomra marad. Sőt a lányom többet tudott ennél — vagy épp Maga súgta meg nekí, maga gézengúz! —; tudta, hogy esetleg másként is végrendelezhet az a gonosz öregasszony. Úgy, hogy ki semmizí egyetlen jogos utódját. Hogy nem a saját ides lányára, hanem valaki másra hagyja a vagyontkáját, ez esetben pedig beüt a krach. Ettől félt az én drágalátos csemetém. Most már elárulhatom magának: okkal!

Ez itt, ahol a lányom „elhelyezett”, nem egy fényes szanatórium, hi-

szen tudja, látta már nemegyszer. Még az első háború előtt építették, és szegényház volt a neve. Legjobban azok irítottak tőle, akik érdekében fölépítették: a koldusbotra jutott öregek. Az utolsó cseléd számára is szegény volt itt, a szegényházban befejezni az életet. Ezt az otthon jelenlegi igazgatónőjétől tudjuk. Nyilván azért emlegeti ezt a derék igazgatónő, mert meggyőződése szerint most dicsőség ezek között a falak között befejezni az életet. Hát nem mondom. Gusztus dolga.

Tényvaló viszont, hogy élni itt is lehet. És hogy a viszonyok e falak között is megváltoztak, nem szegényház többé, csak annak csúfoltja. Különös emberi sorsok találkozáshelye, afféle végállomás. Innen már csak-ugyan nem vezet út sehova, csak a temetőbe.

De azért itt is szövődnek tartós és tartalmas emberi kapcsolatok, és nem mindenki agyallágyult, akit ide bedugnak. Hiszen Maga is járt már itt néhányszor, láthatta, hogyan élünk. Apropó: eszébe jutott-e olykor, ittjártakor, kedves Doktor Úr, vagy csak egyszer is, egyetlenegyszer, egy pillanatra, átvillant-e az agyám a gondolat, hogy egyszer, ha megéri a „gondtalan” öregkort, szerettei esetleg Magát is itt fogják „elhelyezni”? Nekem ez kint soha meg nem fordult volna a fejemben. A sors útjai azonban, szokták mondani, kifürkészhetetlenek.

Hol is hagytam abba, és jaj, mit is alkartam mondani?!

Tudom, Maga engemet egy kelekótya, zűrzavaros fejű öregasszonynak tart, ezenfelül egy monstrumnak, aki, íme, megtagadja méhének áldott gyümölcsét, egyszülött édes lányát.

Sokszor bizony magam is azt hiszem magamról. Hogy egy szörnyeteg vagyok. Mennyit túrtam és nélkülöztem az életben, csak azért, hogy a lányom előbbre jusson, és most íme, mintha minden a visszájára fordult volna bennem. Én, aki egész életemet a férjemért és egyetlen gyermeke mért áldoztam föl, akinek egyetlen vezeklés volt az élete — akkor nem éreztem az életemet sem áldozatnak, sem vezeklésnek —, most bosszút forralok magamban mindezért.

Valóban így volna? Doktor Úr a megmondhatója. Magának még azt is meggyóntam, amit a gyóntató pap előtt elhallgattam volna. Van-e hát nálam kiszolgáltatottabb és szerencsétlenebb a világon?

Pedig most az egyszer nem is azért ragadtam tollat, hogy elsírjam a bánatomat, hogy kiöntsem a keserűségemet; éppen ellenkezőleg: azért írok, hogy örömet jelentsek. (Igaz, nem tudnám megmondani, Doktor Úrnak mennyire telik öröme abban, amit közölni fogok. Régóta sejtem én, hogy Maga egy nagy ravasz róka. Hogy kettős szerepet játszik. Néha szinte látom, hogyan dörzsölik azzal a drágalátos lányommal a tenyerüket nagy elégedettségükben. Kihúzni belőlem mindent, amit csak lehet, és aztán majd osztózkodunk! Ugye, undok vagyok? Látja, Doktor Úr: mindezek ellenére, ilyen beteges gyanúsítgatások ellenére is bízom Magában. Volt már ilyen kliense gazdag praxisa alatt? Ugye, hogy

nem! Ha most itt ülne mellettem, egy puszit lehelnék arra a szép, tarjas orcájára.

De kezdjük előlről, még ha unja is a mesét, amin egy csöppet sem csodálkozok, hiszen kívülről tudja már az egészet. Azt azonban le kell szögeznem újra: a lányomat, mielőtt bedugott volna ide a szegényházba, az anyai szív ragaszkodásával szerettem, a férjem halála után ő volt nekem a mindenem. Nem tagadom, ugyanez az anyai szív nagyon összeszorult, amikor a lányom fölvetette előttem az otthonba való bevonulás gondolatát. Igaz, ő ezt a keserű pirulát úgy próbálta beadni nekem, hogy ne érezzem a keserű ízét. Az unokák felnőttek, a kis Klári férjhez ment, Tamáska megnősült, az albérletre odafizethetnék egész keresztüket, ésatöbbi, tudja már. A mese vége az lett, hogy az unokák beköltöztek abba a szép sarokházamba, én pedig ide, ebbe a kegyintézetbe. Persze, *ideiglenesen*. Mert az unokáim is csak *ideiglenesen* rendezkedtek be a házamban. Addig, amíg nem kapnak megfelelő lakást. A lányomnak a szegényházban való eltartásom nem kerül egy fityingjébe se, hiszen megboldogult férjem után „csinos” nyugdíjat élvezek. (Ha tudná szegény megboldogult, hogy egész életében ezért gürcölt, megfordulna a sírjában.)

A Maga megjelenéséig, tisztelt Doktor Úr, én itt bent nem csináltam semmit, legföljebb magamban, csendesen sírdogáltam. De egy szép napon Maga meglátogatott mint családunk régi barátja. Mondhatom, ez rendkívül jólesett. Talán a harmadik látogatásakor vetette föl, csak úgy, mellékesen: ne csináljunk egy végrendeletet? Ne értsen félre, Margitka, Maga száz évig fog élni, mégsem ártana azonban, ha... Föllösleges, válaszoltam, mert abban a pillanatban, ahogy én lehunyom a szememet, automaticæ minden a lányomra száll. Igaz? Megsúghatom Magának, Margitka, hogy a Maga lánya máris úgy viselkedik, mintha Magácska lehunyta volna a szemét: rátette otthon a kezét mindenre.

A szép nagy sarokházamat az unokák ekkor már csakugyan végérvényesen megszállták, maguk között kettéosztották és átalakították. Az én két szép, drága unokám; akik még kicsik voltak, jobban ragaszkodtak a nagypajukhoz és a nagyanyjukhoz, mint az édes szüleikhez; akiket én neveltem föl, akik tőlünk jártak iskolába, mert a lányom meg a férje örökléké foglaltak voltak, arra se maradt idejük, hogy a saját kölykeikkel néha szót váltsanak. Minek az ilyeneknek gyerek? — tettem föl sokszor magamban a kérdést. (Persze, most, amint hallom, állandóan a gyerekek seggét nyalnák, most, amikor már a gyerekek tojnak a fejükre.) Elég az hozzá, hogy a kis Klárit meg Tamáskát jobban szeretttük, mint az anyjukat, amikor ilyen kicsi volt még, mint ezek. Azt mondják, az anyák, nagyanyák önzetlenül szeretik az övéiket. Én nem merném ezt ilyen határozottan állítani. Bizony, szeretjük a gyerekeinket, de csak egy bizonyos határig. Amióta én itt vagyok, — lassan három és fél éve lesz —, se a kis Klári, se a Tamáska nem érezte szükségét, hogy meg-

látogassanak. Ha megkérdeznék tőlük, mért feledkeztek meg ennyire a Nagymamiról, azt válaszolnák: dehogyis feledkeztünk meg róla, csupán a házalakítással vagyunk borzasztóan elfoglalva...

Bizony, mélyen tisztelt Doktor Úr! A lányom rendszeresen meglátogat, az első évben még minden héten eljött, a másodikban minden hónapban, most már csak úgy félévenként. Az a kegyetlen igazság, hogy akit ide egyszer bedugnak, arról a hozzátartozók végül teljesen leveszik a kezüket.

Elmondhatom Magának, Doktor Úr, hogy az utóbbi időben egyre gyakrabban fohászlok az én Istenemhez. Mert egyre jobban félek. Nem a közeli, megváltó haláltól, csupán attól, nehogy agyalágyulttá váljak, mint egyik szerencsétlen társunk, akit mi egymás közt egyszerűen csak Lele Gyurinak titulálunk.

Ennek a szegény Lele Gyurinak a fia egy nagymenő. Én nem tudom, hogy milyen nagy, itt így emlegetik, sőt maga Gyuri bácsi is így titulálja a saját fiát. Nekem egyébként az ilyenekről megvan a különbejáratú véleményem. A vejem is nagymenő, nekem megtiltotta, hogy az unokáimat elvezessem a templomba, és amikor megkérdeztem tőle, mi ebben a rossz, azt válaszolta, lehet, hogy nincs abban semmi rossz, de ha meglátja valaki, hogy a gyerekeimet a nagymamájuk kézen fogva vezetgeti a litániára, akkorie rem derékba törhet. Hát akkor a világért se! Dehogyis akarom én a te karrieredet derékba törni. De mit ad Isten, a vejem, alighogy derékba „akartam” törni a karrierjét, egy súlyos veseműtéten esett át Szegeden. A kórházból legelső útja a Fogadalmi templomba vezetett, hogy lerója háláját a Jóistennek. Ezt a lányomtól tudom, akivel akkor még bizalmas egyetértésben éltünk. No lám, gondoltam, azért mégse olyan fekete az ördög, mint amilyenre festik! A vejemet újra a szívembe fogadtam. Csak jóval később láttam be: amit a vejem csinál, nem más, mint farizeusság.

Nem tudhatom, persze, a Lele Gyuri fia ilyen ember-e. A nagyok valószínűleg másilyenek, mint a kicsik. A Lele Gyuri fia pedig nagymenő ember! Nem is tudom én, hogy hol micsoda. Valami vezérigazgató-féle. Minden hó első vasárnapján látogatja meg az apját, leginkább jön vele a felesége is, aki valóban kifogástalan úriasszony, mindig mosolyog, mindig nagyon kedves és mindig egy piros szalaggal átkötött kis csomagot hoz az apósának. Bolti édesség, nápolyi szelet. Nem ez az érdekes, hanem amikor befejeződik a látogatás, az öreg mindenkihez odamegy, mindenkinek eldicsekszik, hogy ez volt az ő fia. És hogy az ő fia nagyságán annyira meghatódik, hogy sírva fakad. Hiába mace-rálják, pirongatják az öreget, nem veszi magát észre. Nem is veheti; teljesen agyalágyult már. Csak ettől óvjon meg engem a Teremtő. Hogy ennyire elveszítsem ítélőképességem, mint ez a Lele Gyuri, szegény. Hogy ne lássak a „szeretettől”.

Most erősnek érzem magam és azt mondhatom: az én szívemben a lá-

nyom részére nincs többé hely! Ezt mondom most, mert erősnek érzem magam. De mit rejteget a jövő, mit hozhat a holnap? Ez alatt a három és fél év alatt, amióta a lányom jóvoltából itt szenvedek, annyi mindent láttam, hogy künn, ha három életem lett volna, amikor se ismerhettem volna meg ennyire az embereket és önmagamat. Nagyon óvatosnak kellene hát lennem, amikor azt mondom, hogy a szívem végérvényesen bezárult a lányom előtt.

Drága Doktor Úr, csak a Maga józan ítéletére, önzetlen segítségére támaszkodhatok.

A szép sarokházamban az unokák tehát véglegesen fészket raktak maguknak, s csak a lányom leírásából tudom, hogy nagyon szépen berendezkedtek. Örülöm kellene ennek, ha nem úgy jutottak volna a házamhoz, hogy az édesanyjuk engem az útjukból félretolt. És talán még így is megbocsátok mindenért, ha azt mondták volna egyszer is, Nagymami, gyere haza; gyere haza, elmegyünk érted, hazahozunk és nézd meg, mit csináltunk abból a „patkányfészekből”. De nem hívnak. Nem hívnak, mert rossz a lelkiismeretük. A kis Klárinak már kisbabája van, de nem látam még, csak a fényképét küldték el. Huszonnyolc kilométernyi távolság választ el a dédunokámtól, néha azonban úgy érzem, hogy vastag, magas, áttörhetetlen börtönfalak választanak el bennünket egymástól. Mint ahogy valójában azok is.

Tudja, hogy jártam azzal a palicsi telkessel is. Megpendíti egyszer a lányom, hogy kedvük lenne építeni rá egy kis kulipintyót. Hát csak építsetek, mondtam. Építenének is, de hát szeretnének biztosra menni. „Nehogy később édesanyám mást gondoljon.”

Én nem gondolok „mást”, nekem, lányom, rajtatok kívül nincs senkim, ha én egyszer lehunyom a szemem, minden a tiétek lesz. „Nem várja azt senki, hogy maga lehunyja a szemét, erről ne is beszéljünk, de néha maga azért olyan különös, édesanyám. Mert ha már úgys nekünk szánt mindent, nem értjük, mért nem lehetne ezt megerősíteni egy darab papírral, amit nem is muszáj föltétlenül végrendeletnek nevezni. Érti? Azok a gyerekek is, rögtön jobban éreznék magukat a sajátjukéban.”

Ők, az unokák máris teljesen a sajátjukénak érzik azt, amiért annyit se fáradtak, hogy elkérték volna tőlem. Hát itt vagyunk.

A lányomnak kereken megmondtam: a palicsi telekre építhettek, amit akartok, de egyelőre nem végrendelezem. Legközelebb azzal jött, hogy jó, ne végrendelegessünk, „ha már magának ez a rögeszméje”, különben a palicsi vikendház építése szépen halad, talán sikerülne is befejezni őszig, de kimerítették minden kölcsönigénylési lehetőségüket. „Hacsak édesanyám nyugdíjára nem vehetnének föl némi bankkölcsönt.”

Doktor Úr tudja már a többit. Én a Doktor Úrtól tudom, hogy nemcsak a lányom és vejem, de az unokáim is nyakig eladósodtak. Kölcsönt kölcsönre vesznek, nem is tudják már, hol a határ. Mert ma ezt mindenki így csinálja! Nem igaz, hogy mindenki. És már az én koromban

is adtak kölcsönöket, és noha szűkösen éltünk mindig, a férjem soha senkitől föl nem vett volna kölcsönt. Nem tudott volna nyugodtan aludni.

Tudja, nagyon jól tudja, drága Doktor Úr, hogy ott álltam a tönk szélén, ott álltam, hogy mindenemből kiforgatnak, mindenemtől megfosztanak, mégis belementem, hogy csináljuk meg azt a rohadt végrendeletet, mert már nem bírtam nézni, *hogyan hagy el, hogyan árul el teljesen a saját édes gyermekeim.* És azután következett mindennek a betetőzése. Hogy a lányom még a nyugdíjamat is ki akarta húzni a lábam alól. Hogy kölcsönt akart fölvenni a nyugdíjam terhére, hogy befejezhessék a víkendházukat a rájuk hagyott palicsi telkemen. Elkör azután, mint tudja, végképp betelt a pohár.

De akkor már megjelent az életemben egy bizonyos úr, aki ha azokban a napokban nincs mellettem, talán a legszörnyűbb lépésre számom el magam. Illetve hát el is szántam erre magam, de Barna úr, mint egy mentőangyal, a vállamra tette óvó kezét. És ezzel elárultam Doktor Úrnak a legbensőbb titkomat. Ha kusza levelemből itt-ott esetleg az öröm hangja is kicseng, ezért Barna úrnak lehetek hálás. Neki, aki — hogy adjam elő mélyen tisztelt Doktor Úrnak — ellopta a szívemet. (Ha meglátogat, be fogom mutatni Doktor Úrnak. Meg fogja látni, milyen kedves, udvarias, tapintatos, művelt, fess ember! Itt benn ismerkedtünk meg. Nem akarom nagydobra verni, de a dolog úgy áll, hogy meg fogja kérni a kezemet. És abból se csinálok titkot, hogy oda fogom nyújtani neki. Meglátja, kifogástalan úriember, hetvennyolc éves, de hatvanötnek se látszik.)

Legutóbbi leveletem még a teljes kiüttlanság sötét hangulatában írtam. Amit ott elmondtam, maradjon köztünk titka, egyébként sem aktuális többé. Ha egyszer majd újra végrendelezem, segítsége, remélem, nem marad el. Most másra szeretném megkérni: hogyan lehetne visszaperelni a saját házamat, vagy Barna úr házát, amelybe, szintén *ideiglenesen*, beköltöztek. Abba természetesen a Barna unokák. Ezt szeretnénk Doktor Úrral szóbelileg megtárgyalni. Mindketten nagyon várjuk.

A lányomról még csak annyit: amikor fölvetette előttem a kölcsön ügyét, hogy a nyugdíjra bankikölcsönt venne föl annak az átkozott víkendháznak a befejezésére, azt mondtam neki, hogy abból lányom, nem lesz semmi. Miért? — nézett rám a lányom. — Azért, mert nem lesz — mondtam csendesén. „Maga, édesanyám, néha olyan érdekes!” „Én érdekes?” „Igen” — azt mondja. „A részleteket ugyan a maga nyugdíjából vonogatják le, de azt az összeget én minden hónap elsőjén megküldöm magának.” „És ha személyesen behoznád?” „Ha időm lesz, behozom; ha nem, postára adom.” Ingerülten, idegesen mondta ezt a lányom. Befelé néztem az arcába. Megdöbbsentem. *Ez már nem az én lányom volt.* Ez a hideg, mohóan kapzsi arc. Doktor Úr, higgye el nekem, nem volt mindig ilyen az én lányom. Kedves volt, ragaszkodó, kislány korá-

ban meg rendkívül anyás volt. Most pedig mint egy éhes farkas: mindent magának vagy a fiainak! Ezt mondtam neki: „Nézd, lányom, a nyugdíjamat, édesapád égből küldött ajándékát, ne bántsuk; azt nem adom.”

Erre szinte rám förmedt: „Nagyon szentimentális lett mostanában édesanyám! Nekem nem a nyugdíja kell, csak a segítsége!”

„Nem mondhatod, hogy nem segítettelek benneteket eleget.”

„Jól van, rendben van” — mondta a lányom, és fölállt, hogy induljon.

„Kislányom — mondtam akkor, de a könnyeimet már alig tudtam visszatartani —, alighanem újra férjhezmegyek.”

A lányom elsápadt, lerokkadt a székre.

„Minék?” — meredt rám, mintha ő lett volna az anyám, én meg az ő lánya.

„Barna úr alighanem megkéri a kezemet.”

„Kicsoda az a Barna úr?”

„Egy éppolyan szerencsétlen, mint amilyen én vagyok.”

A lányom belekapaszkodott a két vállamba, megrázott, mint Krisztus a vargát, és nyálát az arcomba fröcskölve mondta: „Maga, édesanyám, tényleg nem normális már. Hova menne maga férjhez? És minék? Mit gondol, minék kell egy ilyen magatehetetlen öregasszony, és minék? Igazán nem tudom, mit mondjak. Ha nincs semmi baja, miért keresi magának a bajt? Tényleg nem tudom, mit mondjak.”

Elhallgatott, és úgy látszott, hogy teljesen lecsillapodott. Újra fölállt, hogy most már csakugyan indul. El is indult. Az ajtóból még visszaszólt:

„Ha megteszi, isten bizony kiköszörítjük. Jól gondolja meg, mit csinál!”

És kiment a szobából. Elment. Néztem hült helye után, és arra gondoltam, hogy még csak meg se csókolta. Pedig amióta ezt úzi velem, hideg, rutinos, meggyőződéstelen csókjai mindig iszonyatot váltanak ki belőlem. Most mégis hiányzott, ez a rutinos búcsúcsókja is hiányzott.

Hát így állnánk, drága Doktor Úr. Mit gondol, két ilyen megtaposott szív, mint amilyen az enyém és a Barna úré — az ő megaláztatásának története külön levelet érdemelne —, kezdhet-e még valamit, ha ez a két öreg szív együtt tud dobogni? Barna úr annyira bízik ebben. És jómagam is szeretnék hinni benne. Várjuk Doktor Úr önzetlen segítségét! (A jutalom nem marad el!)

A KIFŐZÖTT HARISNYYA

KALAPÁTI FERENC

hogy hiányzik harisnyámból egy s más
mi valódi térdzoknikban
megvan lehet
az összeugrott redőket szétfeszítő forma
a gömbölyű testetek
nem e más
hajóra készült
lyukas vitorla
stoppolva köztetek

hadd lám
téli zoknim hol lelem
hogy lábfejemre húzzam ismét
a vastag gyapjas zsákot
melybe mindenem majd belefér
hogy vigyem
hogy vigyem messzire
a lány szürke massa
benne golyóstoll notesz fogkefe
az önmagamnak felrót dolgok
mi mennyire van ide
vagyis hát mennyire vagyok én
egy kötődében a kötés
avagy a felszaladt szem
mely együtt lát és hallgat el
a fel-kötöde gumipadlójára lépve
meztelenből nesztelen szép
langyos tejes pép hullámai közt

figyelve hangokra (lásd csendes)
 meg légszagok
 parazsát szíva mellre
 tudakolva hogy ki merre miért
 szaladt szét vagy össze
 kapuk dübörgésére
 megnyíló torkosok torkán a hurok
 szorongás csupán vagy valami más
 szövőgép ragadta el őket
 mint előírás szakmai fogás a nyakon
 a zsákból kiszivárgó zsivajt
 a morajlásban zajtalan fénné törve
 s a portás vagy lát
 vagy hall
 a bódéból kitekintve
 hallja zoknimban a palack
 a visszatérő lélek
 egyre inkább csobog
 ami a hangszórókból visszhangozva
 mind jobban kotyogásnak hallik
 mint kötés közbeni locsogás
 hogy a fájdalomról
 a figyelmet eltereljék egészen
 az önéletre kelő zsák
 redőiből kiszivárgó szagok
 dagadj meg a zsákért vagy
 kihúzott szólamok között
 fényezi tollát a kevés
 mielőtt hangszerét végleg ellepné a nemes penész
 bemutatók aranyporos álmai helyén
 az igaz is hamis rejtekén
 egy eltűnt harisnyában verebek
 ciripelő hangjait hozó sugallat terjed
 még mielőtt elfeledhetik
 a sugallmazást igen
 nehéz körülmények között szerzik
 mint a dallamot
 kötve szemet szemhez
 veszek tollat gyapjút bársonyszalagot
 vagyis hát eladok

mindent mi zoknimban
mindent mi zoknimba nem fér
magát
amit tudok
azzal együtt amiről fogalmam se nincsen
egy fuszekliken
melyet lábfejemre húztam
hogy belőle kinézzek
kinek
vagy minek talán
folyami kagylónak látsszak
csigák és rákok között
figyelve a szólamot
gregorián ének vagy mozgalmi dalok
sűrűjében megáll a kanál
mint főzelékben
a vegyes köret
egy rámakészítő kirakatában
keretként felelnék
nyilván elfelejtették bekeretezni őket
mint a szitakötőket
bogarakat lapkéket és a többi rovar
fajtalanságon érve
gyűjtemények üvegbúrái alatt
gombostűre feszítve
láss egyedit
s benne tipikusát ne
fogdosd etesd a kiállított tárgyat
a látogatókat
csak tisztes távolságról nézve
kárt ne tegyenek bennük a látottak
a zoknigyűjtemények
melyek mindinkább összefonódnak (összemosódnak)
egyetlen óriási cigányzsákká
melybe mindenem majd belefér
hogy húzzam
oldalakon és sikátorokon keresztül
amíg ki nem derül
csak a szövés maradt
az összekötött (összetörött) fonal

minek tartalma
a rohanásban szétesett
redők labirintusába vezetett
ettől kezdve a feslettségben tudakolva
bolháimon kívül mi az
amivel még bírok
vagy talán már azokkal sem
néhány esti gonddal
lásd a szárnytalanok repülése
és ennek filológiai oka
a kötöde hurkolótűi alatt
mint az üres átlényegítése
az azt körülvevő ismert által
összeadva és kivonva
galacsinhajtó bogárként túrva
görgetve immár végtelenül
kézikönyveimet melyek egytől egyig
a fuszekli zokniva vállásáról szólnak
vagy fordítva
egy sima
egy ferkelt
egy sima
egy felkent egérszar a plafonra

GYÖNGYHALÁSZOK (IV.)

JUHÁSZ ERZSÉBET

SZÍVÓS ÉS OKTALAN KIS UJJGYAKORLATOK

Hogy hányszor figyelmeztettem én anyátokat, válaszoljál már Perl Gézának, az isten szerelmire, hát válaszolj már! De hiába és hiába. Pedig, ha még olvastatok szívhez szóló, gyönyörű szép levelet, mint amit Perl Géza írt anyátoknak annak idején! Erre emlékszel-e még, Ibi? Mennyire muris volt! Ahogy teljesen váratlanul egyszeriben csak így betoppant hozzánk olykor Perl Géza anya nagylánysága annak idejéből. Hát erre csak Neorcscics nagymama volt képes közülnök. Valóságos fúriaként ajtóstól berontani és öszszevissza torolni az életre szólóan megüledett idők rendjét. Válaszoljál már Perl Gézának, az isten szerelmire, hát válaszoljál már! Szakasztott úgy, mintha épp tegnapelőtt kapta volna kézhez anya azt a hasonlíthatatlanul gyönyörű szép levelet Perl Gézától. Perl Gézától, akit sohase láttunk, sejtelmünk sem volt róla, hogy netán valamikor is a világon lett volna, akit Neorcscics nagymamán kívül senki soha szóba sem hozott.

Valljuk meg, Ibi, anyáék házaselete a legnagyobb jóindulattal sem volt harmonikusnak mondható. A gyakorta ismétlődő heves szóváltásokat követően, amikor apa tüntetően elvonult szobájába, s olykor napokig sem volt hajlandó közénk elegyedni, anya pedig e szobától a lakás lehető legtávolabra eső zugába menekülve zokogott, hát ilyen, gyakorta ismétlődő alkalmakkor mi Neorcscics nagymama mellett, a délutáni konyha szokatlan rendjében, a lassan elszívárgó jellegzetes illatok s a hamvadó tűz langymelegében leltünk békés menedéket. Illetőleg hát, menedéknek ugyan menedék volt a javából, ám békésnek aligha lehetett volna minősíthető. Mert alighogy szépen elhelyezkedtünk, megnyugodtunk, hogy még némi ké-

nyelem is osztályrésziünkül jut e nehéz idők közepette, Neorcsics nagymama máris, akár egy mindeddig méltánytalanul háttérbe szorított karmester, aki végre megkaparinthatta a karcsú, ám varázslatos erejű karmesteri pálcát, egyszerűen úgy kihúzta magát ott a konyha virágos hímzésű terítővel letakart asztala fölött, mint aki végre-valahára dobogóra lépett. S nekünk, akárha sebtében ördög-szekérre kaptunk volna, nem ért egyhamar földet a lábunk.

Anya sírása esetleges volt, akár egy általános hangszerpróba valamely hangverseny előtt; nem volt ritmusa, nem volt dallama, nem volt semmilyen összhangzata még apa konok csöndjével együtt hallgatva sem. Ez a vezényelhetetlen hangzavar pedig, valljuk meg, Ibi, minden vérbeli karmestert vezénylésre indítana. Nem is késlekedett hát Neorcsics nagymama, máris beintett a fülelés mindent egyenrangúsító csöndjében figyelő zenekarnak. S már sodortattunk is vissza anya nagylánysága *annak idejébe*, vagy tán nem is abba a képtelen *annak idejébe*, hanem át és túl valamely függő, mindörök-re eldönthetetlen időbe. Az elmúlt események rendjét egy csapásra felfüggesztve Neorcsics nagymama sajátos partitúrát kreált mindabból, ami megtörtént s ami megtörténhetett volna, mindabból, amit a leghőbb vágyaktól a legsötétebb balsejtelmekig a fejében valaha is megfogatott. Az anya nagylánysága *annak idejébe* alápergetett idő olykor már a következő pillanatban oly vadul csapott vissza a fél órával előzően lezajlott családi perpatvar izzó jelenébe, hogy kapaszkodnunk kellett: az indulatok szélesebb örvénylése le ne sodorjon bennünket ingatag szekereünkről. Alighogy fölmelegedtünk kissé abban a fölledézhetetlen, ám valamiképp mégis örökre múlhatatlan áprilisi napsütésben ott anya nagylánysága *annak idejében*, a városunkhoz közeli strandfürdő sétányán andalogva, máris tovább sodortattunk valamely hajnali álombéli sírásba, ki tudná, kinek az álmába is, melyből föl sem ébredtünk talán, s magunk sem tudtuk, hogyan, mikor szálltunk át mégis arra a réges-régi villamosra egyenest Perl Gézával szembe, le nem véve tekintetünket az ő immár fölledézhetetlen, ám mégis fölcserélhetetlen arcáról, hogy kisvártatva megérkezhessünk az anya nagylánysága *annak idejéből* való lakásunk visszfényes tükreibe. Majd megannyi *annak idejéből* való tükrön át vissza, mint kiket *ha odaintik* máris: valamely békebeli, semmis, ám annál harsányabb cirkusz kellős közepén elvéthetetlen pontossággal egyensúlyozva apa konok csöndje és anya hangszerelhetetlen sírása között — egy *Pierrot* és egy *Pierrette*,

akárha magáról *csilingelne* már, ha kell — oly kiművelten, oly tökéletesen.

El kell ismernünk, Ibi, hogy Neorcscics nagymama volt a legcsodálatosabb karmester, akit valaha is láttunk. Hisz ahelyett, hogy villanásnyival előbb intett volna be, ő messze-messze túl mindenen bírta szóra, ami még megszólaltatásra méltó lehetett; ami a mulandóság tűzkeresztjét kiállva még megszólalhatott.

Nagymama is, anya is életük legjavát úgy éltek le, hogy sohasem leveleztek. Apa nagy *műgonddal* megirt *irodalmi* levelei sorra válaszatlanul maradtak, Neorcscics nagyapa leveleire viszont tán válaszoltak is volna, csakhogy a címzettek rendre még valamikor e levelek kézhezvétele előtt elhaláloztak. Így aztán bátran állíthatjuk, hogy nálunk sohasem volt divatban a levelezés. Írtunk ugyan és kaptunk is olykor elvétve egy-egy képeslapot. *Szeretettel gondolunk Rátok a messzi távolból*; szeretettel gondolnak ránk a messzi távolból. De aligha lehetett volna komolyan vennünk, hogy bárki is, aki nincs velünk, ténylegesen gondolhatna ránk valamely messzi távolból, avagy mi innen, e messzi távolból bárkire is viszont. Megszoktunk távol lenni. Elvégre ezért tanultunk meg imádkozni. Emlékszel még, Ibi, gyerekkori esti imádkozásainkra? Hangosan kellett imádkoznunk Neorcscics nagymama megtéveszthetetlenül vizsla tekintete előtt. *Aki imádkozik, Isten színe előtt áll, szemtől szemben a Mindenhatóval. Magunkba szállva állhatunk csak a Jóisten színe elé. (Nem bámulunk képeket a falon, nem vakarjuk az orrunkat!)* Olyan volt ez a ránk szegeződő tekintet, mint egy láthatatlan háló, amelyből egyszerűen nem lehet kikecmeregni, hisz mindent beszótt, amihez csak hozzáérhetnénk, amit akár pusztán gondolatban is elérhetnénk, hogy idejében visszarántson bennünket. Így hát nem csoda, hogy sohasem sikerült Isten színe elé kerülnünk, hiába ácsorogtunk estéről estére ott, a neki kiszemelt *nyílt színen*. Félúton vagy tán még a küszöbön elakadtunk, észre sem véve, hogy gondosan elállták az utunkat. El, azok a láthatatlan hálók, idejében visszarántva tekinteteinket, gondolatainkat mindattól, amit talán-talán érinthettünk volna legalább, ha sikerül Isten színe elé keverednünk valahogyan. Lassacsckán megszoktunk távol maradni, távol: keresztül-kasul.

Ugyancsak meghökkentünk hát, amikor sok-sok év múltán, már ama Gül Baba-i korszak derekán egyszerre csak azon kaptuk

anyáékat, hogy esténként levelet írnak. Hát, jó muri volt ez is, Ibi, Hogy ezek is akkor zendítenek rá a levélíráásra, amikor — mióta már! — ugyan miről is és vajon kinek! S egyáltalán: amikor már hónapok is eltelnek anélkül, hogy bármi megnevezhető is kikerekedne. Ők, egyszeriben, kapják magukat, és jelenteni kezdenek. Jelenteni: mily távol, jelenteni távolból távolba, hogy távol. Távol: keresztül-kasul. Akárha valamely hallatlanul szívós és oktalan kis ujjgyakorlatok egy réges-rég szétszéledt zenekar ittfelejtett hangszerein — kihallhatatlanul.

Írtak Wirth Gizus fiának, Lexinek és feleségének, Karinnak, írtak Gyulának, Bözsikének és Königéknek, írtak Snafenberger Amálkának, sőt egy udvarias, de tartózkodó képeslapot Ördög Ilonának is; írtak lassacskán már boldog-boldogtalannak, alkit csak életben tudtak vagy találtak. Estéken át írtak egy-egy levelet. Időről időre megszakítva az írást, ámuló gyöngédséggel futották át leírt soraik tiszta, áttekinthető rendjét. Ebből a lassúságból egyedül arra lehetett következtetnünk, hogy leveleik fő témáját csakis az időjárás viszontagságai képezhették. Minthogy életük is ekkortájt már az időjárás kiszámíthatatlansága okozta apró-cseprő örömök és bosszúságok köré rendeződött. Neorcscics nagymama alighanem a zord időjárást kedvelhette. *Ma viharos erejű szélre ébredtünk. Majd szétviszi a huzat a házat.* Föltehetően csöppet sem zavarta, ha ez a zord időjárás jó két héttel levélbe foglalását megelőzően vitte végbe pusztítását *a házban*. Anya viszont nyilván a váratlan enyhületeket és szeszélyesen hirtelen borulatokat érezte *elragadóaknak*. Egy merészen korai áprilisi napsütést farsang idején, netán egy bámulatosan igazinak tetsző mindenszentek napi borulást augusztus derekán.

Nem hiszem, Ibi, hogy akár Neorcscics nagymama, akár anya valaha is kaptak volna választ leveleikre. Igaz, a legnagyobb jóakarattal sem lehetett volna rájuk fogni, hogy az esetleges válasz reményében írnak estéről estére oly elmélyülten és kitartóan. Tény, hogy a válaszvárás soha még csak szóba sem került. Ki mondhatná meg, mitől támadt bennük az igény, hogy írásba foglaljanak valamit, ami oly esetleges, mint az időjárás, ami legjobb esetben is csak egymástól némileg különböző kézírásuk alapján lehetett volna személyes közlésnek mondható. Mégis lerombolhatatlanul ünnepélyes komolyság áradt ezen esti órák levélírói tevékenységéből. S azokból az elismerő fejbólintásokból is, amint, befejezve egy-egy levelet, s magukban többször alaposan átolvasva, egymásnak is fölolvasták. Egy ilyen fölolvadás után tűnődött el fennhangon Neorcscics

nagymama tőle szokatlan bizonytalansággal: Istenem, vajon ki olvassa tovább ezeket a leveleket, ha én meghalok?

E szívós és oktalan levélírásnak egy váratlan esemény vetett végét. Wirth Gizus, hetvenkettedik születésnapja előtt két hónappal, nem csekély erőfeszítéssel, levonszolta a padlásról Lexi néhai festő-állványát és vásznait, valamint a festékeket és ecseteket, amelyeket még fia használt valamikor, jóval azelőtt, hogy nekivágott volna a nagyvilágnak, hogy egy németországi nagyvárosban, átképezve magát a kirakatrendezésre, ő maga is lassacskán — mit sem sejtve a helycseréről — megotthonosodjon valamely kirakatban. Amikor Wirth Gizus, hetvenkettedik születésnapja reggelén váratlanul elhalálozott, Lexi *moccanni sem tudott. Éjjel-nappal bent vagyok a kirakatban, nem mehetek, értsd már meg, mama!* Minthogy a festékek már teljesen hasznavehetetlenekké kövültek az idők során, Wirth Gizus csak széncecruzával dolgozott. Hosszú évekre, évtizedekre visszanyúló magányos élet volt a háta mögött ekkortájt már, mégis ő volt mindig is az egyetlen kedélyes és jópofa lény az egész családban, talán ezért érintett bennünket oly megrázóan Gizus néni elzárkózása. Megismerni megismert ugyan bennünket, de minden érdeklődése megszűnt irántunk. Reggeltől estig tar fákát rajzolt. Hetvenkettedik születésnapja reggelén erős szélütés érte. Kuktin Rózi volt, aki még életben találta. *Jaj, Rózsika, nem szabadott volna olyan magasat . . . olyan magasra . . .* — ennyi volt, amit még érteni lehetett, a többi meg már csak hátborzongatóan gyors és érthetetlen karattyolás, mint amikor ébren hallgatjuk végig a csörgőóra berregését, azt az éber füllel elképesztően szívós és oktalan csörömpölést, mielőtt hirtelen elhallgat.

Emlékszel még, Ibi, Neorcics nagymama tekintetére, amikor először látogattuk meg Gizus nénit eme kissé megkésett alkotói korszaka idején? Azt a bodros, uszályos félelmet, amely valóságos fénycsóvába gyűlt döbönt tekintetében. Ettől kezdődően Neorcics nagymama mind feltűnőbben halogatta a levélírást, s hamarosan el is hagyta. Mintha attól tartott volna, hogy netán belekeveredhetik egy levélben megírandó hóviharba, s visszatérhetetlenül elveszik a levélpapír egyöntetű, betájolhatatlan fehérségében. Anya viszont, talán attól való félelmében, hogy ha egyedül folytatná estéről estére a levélírást, idővel oly magányossá válhatna épp, mint hosszú-hosszú évekket ezelőtt ugyanezen dohányzóasztalka mellett az öreg barátja megüresedett helyével szemben üldögélő férje, nem tudni,

miért, de ő maga is teljesen fölhagyott a levélírással. Noha sorsukat, ki-ki a magáét, ők sem kerülhették el.

Ama bizonyos Gül Baba-i korszaknak, avagy mindkettőjükre vonatkozóan bátran nevezhetjük életük vénasszonyok nyarának még inkább, nagymama heveny tüdőgyulladással kezdődő betegsége vetett véget. Nem sokkal Gizus néni halála után, igaz, már tavasz volt javában, részegítő orgonaillatban az egész kert, Neorcscics nagymamának egy ilyen orgonaillatú reggelen *nem volt kedve* többé fölkelni az ágyból. *Oly jó ellustálkodni így reggelente az ágyban!* Különös, sunyi mosoly bujkált a tekintetében, mint aki: csinálhattok, amit akartok! egyszeriben itthagyt a csapot-papot, és titkon átlopakodott valamely nyitva felejtett időbe, avagy túl egy mindenkori érvénynyel eljövendőbe, ránk testálva, akár valamely hasznavehetetlenné lett koncot, a tulajdon nagymamaságát, anyaságát, mindazt, ami még maradt belőle. *Ti csak osztozkodjatok! Oly jó így ellustálkodni reggelente az ágyban!* Noha a delet is rég elharangozták, már lassan a litániára kondítják majd a harangot.

Alámerülve a tulajdon rohamosan fogyatkozó ideje alatti tágaságba, Neorcscics nagymama — hisz a legcsodálatosabb karmester volt, akit valaha is láttunk — még egyszer, utoljára kezébe kapartotta ama karcsú, ám varázslatos erejű karmesteri pálcát. Még egyszer, utoljára dobogóra lépett. A közöttünk lévő egy-illetőleg kétnemzedéknyi korkülönbséget, sőt élet és halált egyenrangúsító figyelemben sereglettünk köré mindannyian: anya, apa, Miklós és mi ketten; e figyelem mindent egyenrangúsító csöndjében fülelő zeknar.

*Rakjátok meg a kályhát.
Eresszétek szabadon a kutyákat.*

Láttak még ilyet! Hogy Erzsébetre máris ez a kegyetlen hófúvás. Egyre zordabb idők járnak, egyre zordabbak, hiába!

Miklós? . . . Miklós!
Ne csukjad be az ajtót!
Mindig rám csukod az ajtót . . . Mindig magadra zárod . . .

Én már sohasem fogok följutni, Macám, arra a szerelvényre, amelyiken apád egész életében keresztül-kasul. Még utánuk intenünk se

soha ... hisz te tudod: csak egyvalakinek szabadott mindig is ... a te férjednek, igen, igen.

Gyöngyhalászok!

Ó, azok az elhagyatott, világvégi állomások! ... néhány réges-rég kicsorbult sín pár, omlatag padlás: denevérek ... Mióta már, akár az a világvégi padlás — telides-teli a fejem denevérral! Vakon röp-dösnek faltól falig, faltól falig.

Bezúzott fejjel, tört szárnyal úsznak sűrű olajban ... ojalban ... ojalban ... oly ojalos ojalban ... oly ...

Bizonyosan emlékszel rá te is, Ibi, hogy ugyanezen a napon délután négy óra tájt nagymama láza már kerek negyven fokra emelkedett. Futkostunk, ahogy csak kitellett tőlünk, ki orvosért, ki friss borogatásért, de bárhová futottunk is, nagymama egyre szaporább és egyre érthetlenebb beszéde mindenütt elért bennünket. Azt hiszem, valamennyien megbolydultunk kissé, hisz mintha csak belőlünk magunkból áradna egyre szaporábban és leállíthatatlanabban ez a mindannyiunk számára egyre érthetlenebb, de valamiképp mégis egyre világosabb beszéd. Nem is csoda, hogy lassacskán már nemcsak hogy elevenek és holtak sereglettek itt össze egyenrangúsodva a láz teremtő kitalálásában, hanem boszorkányos áttűnések és áthallások következtében a követhetlenségig össze is cserélődtünk valamennyien.

Látod, Izabellám — fordult felém váratlanul Neorcsics nagymama, s kissé még meg is emelkedett, hogy elérje a kezemet. *Izabellám!* Ő volt az egyetlen, igaz-e, Ibi, aki ezt a nevedet valaha is szájára vette közülünk. (Hisz nem hagyhatta annyiban, ha már egyszer kitalálta!) Gyöngéden megpaskolta a kezemet, majd tekintetében valamely megkésétt, besüppedt bizalommal felém fordította állóképszerű arcát. Látod, látod! A sorsom engem is utolért. Föl-sorakoztam közéjük, a *futóbolondok* közé én is.

Érdekes, hogy e csöppnyi bolydultságra sem valló esereberék során téged, Ibi, szinte végérvényesen eltávolított a színről Neorcsics nagymama. Hisz *mégsem múlhatik el minden nyomtalanul!* Ha valakinek, hát neked mégiscsak föl kellett jutnod arra a szerelvényre, amelyen Miklós egész életén át keresztül-kasul! S amelyikre igazából apán kívül senki közülünk soha föl nem juthatott. A legdöbbenetesebb benyomást azonban mindenképp anya fölcserélése keltette bennünk. Anya ugyanis, Neorcsics nagymama negyvenfokos lázának

teremtő kitalálásában, *Gyöngyhalászokká* változott át. Ő lett hát a nagymama beismerhetetlen, ám ugyanakkor elcsitíthatatlan irigységének s kifogyhatatlan szemrehányásainak alanya. A fokozatosan jajongássá áthangszerelődő könyörgésektől kezdve a legsötétebb szemrehányások és legkeményebb séртеgetések valóságos orkánja záporozott rá lélegzetvételnyi megszakításokkal, s mi, eme, a magunk számára is lassacskán kikövetkeztethetetlen csereberében, illékonyan, már-már légből kapottan, lélegzetelállító lavírozásaink közepette is éreztük, hogy annyi év után, vagy tán egész élete folyamán legeslegelőször anyának végre földet ért a lába.

Lehet, Ibi, hogy Neorcics nagymama negyvenfokos lázának teremtő kitalálása ez is. Sőt, valljuk meg, az sincs kizárva, hogy egyikünk-másikunk visszatérhetetlenül benne is maradt valamely átváltozásban, benn rekedt e követhetlenné fokozódott csereberében, útban a másik felé, avagy vissza, valahol *között*. Nehéz lenne, annyi év után megnyugtató választ találnunk erre az egészre. Arra azonban te is emlékezhetsz, Ibi, hogy a legszélsőségesebb csereberék velem estek meg azokban a napokban, hisz amíg te azon a bizonyos megközelíthetetlen szerelvényen életre szólóan keresztül-kasul, addig én, nagymama betegágyának közvetlen közelében szüntelenül közted és anya között oda-vissza, oda-vissza. S ha közted és anya között, akkor olykor nekem is föl kellett jutnom arra a bizonyos szerelvényre, s ha én anya, akkor már óhatatlanul *Gyöngyhalászok* is Miklósig és apáig, múlthatatlan dohányzóasztalkánkig, vissza lakásunk anya nagylánysága *annak idejéből* való tükreiig, vissza egészen Perl Gézáig . . .

Úgy is mondhatnám: valamiképp óhatatlanul jelen voltam tehát, amikor anya belekezdett végre életének egyetlen igazi, soha meg nem írható levelének írásába. Annyi év után végre szemtől szembe Perl Géza réges-rég fölidézhethetetlen ám mégis fölcsereélhetetlen alakjával, és túl mindenben, ami csak történt, s azon is, ami nélküle, ám valamiképp mégis vele, s ő benne a fejebúbjáig, kilátszhatatlanul. Amikor is megnyílhatott végre Perl Géza előtt. Perl Géza előtt, aki nagylánysága régmúlt, ám valamiképp életre szólóan múlthatatlan *annak idejében* neki, igenis épp neki, senki másnak adresszálta azt az oly sokszor szóba hozott *szívhez szóló, gyönyörű szép levelet*. Egyetlen, réges-rég elkallódott levelet, amelyben minden, azaz bármi, tetszés szerint megíratott — bármi, tetszés szerint elolvasható immár, amelyben mindaz, amiért: kristálytisztán, megnevezhetetlenül — át és túl — föl-fölragyog.

Igen, ekkor végre szóra bírhatóvá lett, ami mindabból, ami volt, mindig is rejtetten, áttekinthetetlenül és betájolhatatlanul. Neorcscics nagymama oly fatálisan elvétett szemrehányásai megteremtették végre azt a szöveget, amelyből nézve láthatóvá lett számára az a fokozhatatlan szűkösség, amelyben mozgolódnia, életét élnie megadott, ahol se lehajolnia, se kihúznia magát soha, csak rágörnyednie, belegörnyednie, ahol a távolságteremtés egyetlen módja és lehetősége is mindössze hosszas sírásai lehettek e lakás valamely, férjétől távol eső zugában. Ráismerhetett végre a tulajdon moccanhatatlanságára, egész, örökösen férjére feszült életére, s e réstelen közelség emberileg soha, de soha föl nem számolható távolságára. Réstelen közelségben rátapadva, beletapadva, rá- és belegörnyedve, itt, küszöbön innen, mindig küszöbön innen is távol, *mindétig* távol: keresztül-kasul.

Vajon hogyan is volna tovább mondható, Ibi, ami íratlanul írható csupán? Azóta is, világvégi, besüppedt teleink közepette, midőn *majd szétviszi a huzat a házat*, újra meg újra anya tolla alá való váratlan enyhületek. A legzordabb időjárás közepette is egyszerűben áprilisi napsütés: álomittas, kora reggeli ragyogásban az egész lakás, s a kert. Noha rakjuk a kályhát, s a kutyák, azóta is, szabadon... Hát ilyen, álomittas áprilisi napsütésekkor anya halvány nagylánykori arca libben a lakásban tükörről tükörré. Látni, ahogy fodros ruhaujját meglengetve utánaint még egy immáron örökre megállíthatatlan villamosnak, s utána, múlhatatlanul, e villamosból kihajoló Perl Géza réges-rég felidézhetetlen, ám mégis fölcserélhetetlen alakjának.

GYÖNGYÖM, VIRÁGOM

(Regényrészlet)

BRASNYÓ ISTVÁN

— Mit énekelnek odalenn a katonák?

— Nem tudom. Kár, hogy nem jött le a rezesbanda is. Őket jobb hallgatni, ahogy belerecsegnek a fagyba.

— Azt kérdeztem, mit énekelnek? — Keze sötét árnyéka már ott lebeg valahol a fejem körül.

Ha megsimít most, belehalok. Inkább megmondom.

— Gott erhalte, Gott be...

— Kitől?

— Papa Haydntól.

— Pontosan!

— Joseph Haydn.

— Jawohl. — Fejét hirtelen a tükör felé fordítja, hajának apró csigái a tarkójáról e mozdulatra oldalt csapódnak, a válla felé: egyszer én szeretném hátulról megsimogatni, de hogy véletlenül se láthassa. Utána összecücsöríti ajkát, és így közeledik a tükör lapjához, a végsőkig önmagával foglalatoskodik, szinte már elragadtatással, mélységes odaadással; a kiszélesedő utcán, a halotti fehérségben a katonák még mindig nem hagyták abba dalukat, pedig hideg lehet ma reggel, szinte fémes odakinn a levegő, és mindenütt csak a magasan felhányt hókupacok látszanak, nyomuk sincs szokott helyükön a díszcserjéknek.

Délután látogatók jönnek, csupa jegesen tovasuhanó csilingelés az elvonuló szánok hangja, csak a lovak hagynak terjedelmes, gőzölgő, sárga foltokat maguk után a hóban, és a következő pillanatban úgy tűnik, mintha ott sem lettek volna az imént: felszippantotta őket a domboldal, ahogy rúgta nekivágtak a szánnyomok vonalán.

Ilyenkor újra mély, alkonyat előtti csend lesz, már ilyen korán, amelyen csak egy magas, üvegszengésű hang hatol át, messzi szobából; úgy tűnik, valami dúdolás, amelytől boldogtalanság lengi be a levegőt, majd valami újabb hang, később jelentkező, az egészet a magasba emeli, másik irányból, mintha méltatlankodva követelné járandóságát: a töredező üveg pattogásával említi fel tisztességtelen szakmáját, a háborút, majd itt elérendő előmenetelét, amelyen az élete múlik, sóvárgott biztonságát, amit ezen az úton óhajtana megszerezni, amennyiben reményei valóra válnak, és elképzelései támogatásra találnak.

Miként lehetséges háborút kürtölni széjjel egy ilyen rövid napon, még az évszakhoz képest is túl korán aláhulló alkonyatban, amely áttetszőre zilált fellegeiben akárha Florinda kisasszony alsóneműjét vetné le magáról, abból bontakozna ki, hogy végül is ott álljon majd pucéran a langyos homályban, és csupán bőrének visszfénye töltse ki a szobát, ez a megrettenő és rejtőzködő fehérség lengje be a falakat, már sokkalta inkább érzés, mint sem látvány formájában, hogy máris elérkezett az este.

Ekkor Fräulein Florinda hangja az ajtóból, háta mögött már valószínűtlenül széles a sötétség, csak alakja körül árnyalódik, mintha őt magát képtelen volna sérteni:

— Anton, a kocsis elcsúszott a hóban, és kimarjult a lába. Még ha, valamelyik lóval esett volna meg... Olyan mulatságos képeket vág most kínjában, hogy alig mernek ránézni. És szakadatlanul ordít, de káromkodni — szokása szerint — már nincs bátorsága olyan nagy hangon.

— Látni szeretném.

— Nem lehet, késő van. Ideje már lefeküdni és eloltani a lámpát.

— Alig ütötte el még a félkilencet.

— Akkor sem.

— És mi történik majd a sötétben?

— Elalszunk. Anton meg tovább jajveszékel.

Elalszunk, anélkül, hogy bármit is éreztem volna belőle, hogy valamennyivel is közelebb kerültem volna hozzája, nagy, örvénylő, bolyhos ürességben távolodunk egymástól, nem, pusztán ő távolodik, csak a dúdolósa maradt itt, a délutáni boldogtalan hangja, amelybe belesörrent az az ütött-kopott táborig trombitaszó, az a tisztis harsogás, és most az ablak üvegén egyre csorognak lefelé a könnyei, de nem szabad megszólítani, mert még ennyi sem marad

itt belőle, minden mozdulat kockázatos lehet, valamit elveszíthet vele, vagy teljesen elolvashatja ezt a hóból gyúrt szájalmat.

Délben, ebédkor; csupa kerek, cicomás, csipkézett szegélyű, tükörként csillámló türingiai porcelán: egy pillanatra, végre, a túlvilági derengés helyett, hosszú idő után, kisütött a nap. A vendég arcát közlőről, félig alulnézetből, felnagyítva veri vissza tányérja. A sovány, úgyszólván elenyésző, erőtlen áll és a megnyúlt, szőrös orrlyuk visszataszító, Fräulein Florinda pedig sehol, széke illedelmesen az asztal lapja alá tolvá, a támla az asztal peremét érinti. A hang, a szilánkokra törő üvegé, ismét reszelős, karcos zűrzavarba dönti a félig néptelen asztalt, eluralkodik rajta, akár a felkorbácsolódott hullámverés — ez a folyó adja ételünket, terít számunkra fekhelyet a csillagok fényétől felszárogatott fövényen. Higgyünk neki?

A vendég körbejárta szemét, furcsa karikákat ír vele a levegőbe, utána szóltanul nekilát az ebédjének, még az imát is mellőzi, pedig feltételezhető volna róla ennyi képmutatás, és mintha valami irgalmatlan ösztön uralkodna el rajta, kerítené végleg hatalmába, hogy semmit meg ne osszon velünk — ütközetek során megrögződött szokás, semmi közünk hozzá, de mégis elragadtatással nézzük ezt a vad szürcsölést és vagdalkozást, a szerteloccsanó leveket és mártásokat, amelyek akár valami terepasztalt a bejelölések, akként borítják el az abroszt: egyszóval a mindent legyűrő, végsőkig harcias étvágyat.

Eközben másik párbeszéd bomlik ki a közelemben, korábról talán? — nem tudnám megmondani; két kő között, a vakolat mögül, ahogy egymáshoz súrlódhatnának, és susogva örvénylik belőlük a por, amelynek áradása elől egészen az átellenben levő falig hátrállok: ez már egyik sem Fräulein Florinda hangja, vagy csupán mostantól képtelen lennék felismerni, teljesen összezavar a kétféle, de azonos erejű hang viaskodása, ahogy egymást (kölcsonösen?) ki- vagy megbontani igyekezzenek, patetikus sóhajtasok, gátlástalan sik-kantások és átkozódások közepette, de hiába maradok csendben és hallgatózom szinte vég nélkül, nem hiszem el, hogy akár az egyik, akár a másik Florinda hangja lehetne.

— Fräulein Florinda! — kiáltok bele azután vakon a portól a sűrű gomolygásba, és szennyes zsebkendőmet, érzem, a szám elé kell szorítanom, hogy meg ne fojtson a minduntalan arcomba csapó homoktörmelék.

Most meg mindkét hang elakad, semmi nesz sem hallatszik egy ideig a kövek réséből, mintha patkányok fülelnének felém, megfe-

szülve, teljes némaságban, ám amikor megbizonyosodnak róla, hogy innen nem lehetek ártalmukra, újra elkezdik viaskodásukat, visongatásukat; amikor pedig nem tudom tovább türtőztetni magamat, és a sarokból feléjük hajítom agyagkorsóm, amelyben az ivóvizet tartom, és a korsó a falhoz csapódik, majd visszapattanva darabjaiban a padlóra hull, indulatomra váratlan kuncogásuk a válasz, amire már szólni sem tudok semmit, beletörődve várom, mire határozhatják meg el magukat.

— Oh, ne, ne! Fáj! — Ez a halkabbik, szelídebbik, a bugyborgóbb hang, most egészen kérlelőre vékonyodik, ahogy elkeseredésben meg tudom állapítani.

A másik erre csak zümmög valamit, akár a légyszárny az ablaküvegen, de sehogyan sem nyughat, élesebbik peremével köszörül bele a falba vagy marja a másik követ.

— Nem, ha mondom! Nem engedem! Nem és nem! — emelkedik sipítóvá, bántóan magassá az előbbi eltökélt érvelés. — Vagy sikoltani fogok!

Erre most már csupán egy erőltetetten hosszú, szinte a térbe belenyúló sercegés a válasz, szálak szakadása, mintha a levegőt hasítanák ketté, ezt az arcom előtt háborgó, porból szőtt kelmét: nagyon jól tudom, mi repedhet ezzel a motoszkáló zajjal, meg-megakadva a varrásokban, ahol erősebb rántásra van szükség, majd az útjába kerülő rátűzések vonalán irányt változtatva; Florinda! — kiáltanék még egyszer —, Fräulein Florinda! — de ekkorra már csupán a végtelen csönd van a fülemben, a tulajdon lélegzetemet sem hallom, és erre jön nyomatéknak az iménti két kő.

Valaki messze, méltóságteljesen az asztal fölé magasodik, árnyéka nincs, fekete öltözékben áll a fehér sugárzásban, csak nyakravalójának ezüstlő hőszíne emeli ki arcvonásait, haján áttetsző fény törlik meg, miközben talán szólni szeretne, ám a vendég* elszánt rágása sehogyan sem ér véget, belesápadva, szemét félig lehunyva nyel, csak nyel vagy fuldoklik, levegő után kapkod, mialatt verejtékcsíkok barázdái mélyülnek homlokán a púderrétegbe, s bár gyűrött kendője ott van a keze ügyében az asztalon, eszébe sem jutna felitatni verejtékét vagy rendbe tenni magát: valamennyien arra várakozunk, hogy talán hamarosan véget ér szinte falrengető mutatványa, s utat

* Edelman Wilhelm Otto von Nimphenburg, kornétás. Harci érdemei nincsenek. Ültő helyében fél ürit fogyaszt. Ruházata, felszerelése megkopván, kölcsönökből pótolja, amelyeket visszafizetni nem tud. Szerencsétlen természet, aki nek semmit sem adatott meg elérni a világi pályán.

enged a szavalknak is; de nem, az egész figyelmezésünk kárba vész, miközben a sugarak is tompulni, fakulni kezdenek, a hegyekből pedig már beszüremlik a hallihó fagytól összerepedezett hívása, véget ért a mai vadászat, és az utcát nemsokára újból előzönlük a szánok, róka farkak suhannak majd le-fel a száguldásban, amíg csak az este bele nem dermed az elejtett szarvasborjú tágra nyitott szemébe, s akkorra remélhetőleg szóttlanul elnéptelenedik asztalunk, s Fräulein Florinda majd ismét rám akad valahol, hiába rejtőzködöm, mert egész idő alatt követett, még ez elől a gondolat elől sincs módban búvóhelyet találni.

— Kezdjük el felmondani — nyúl felém majd ismét keze árnyéka, amelytől rettegek, de nincs mód tőle megszabadulni, úgy-hogy még súlyosabban nehezedik rám most a két kő. Az egyik az ő köve, feltételezem, tudom.

— Nem tanultam.

— Semmit sem egész nap?

— Semmit.

— Most mit csináljunk?

— Nézzük meg Antont.

— Ohhh! — és mintha a falból hallatszana ismét az ő hangja, felismerhetően, sokára, ez a kábító sóhajtás, amely most szerteszőkik a folyosó zugaiban, és egyszerre nincs többé, amikor talán ismét szükségem lenne rá, ha nem most, majd egyszer, sokára, gyönyöm, virágom.

Fräulein Florinda felvont szemöldökű, üres tekintete mér végig, és megindulunk az udvari bejárat irányába, nem is sejtem, merről közelítjük meg az ajtót, de odakinn egyszerre erős szélfúvás kap bennünket oldalba, és a fehér holdkarima is magasan a fenyők zilált kúpjai felett áll, ahogy indulunk lefelé a lépcsőkön. Megfogja a kezem, és ennyit mond:

— Nagyon csúszhat itt.

Ezután már csupa üres, meggondolatlan csapongás a szürke, hámlani kezdő vakolatréteg alatt, amelynek a fal tövébe hullott porával oly szívesen dörzsölném be arcom... ha nem tartanék attól, hogy talpig rizs porral behintett bohócra hasonlítok majd, előlöm méltóságomat, hajam eredeti színét.

Egyszerre elhatalmasodik rajtam az érzés, hogyha már eddig eljutottam, mégis szükségem van arra, hogy lefelé fordítsam és a lángok martalékvá tegyem a különben is tűzfogta egü metszetet, amelyet elhajítottam a piactérbe torkolló utca közepén, és egyetlen kérdésre

sem adok többé választ, mert mostantól eléggé ostobának tarthatom magam ahhoz*. Csak hol találhat tetőt feje fölé az ilyen, ha kiűzik tulajdon gondolataiból is?

(LEVÉLTÖREDÉK)

... „Néha már-már hihetetlen számomra is, hogy egész világot állítok fel magamnak, és igyekszem is teljes berendezéssel ellátni. Nem tökéletessel, hanem olyannal, amelyben mindig, lépésről lépésre küzdelem folyik a tökéletes eszményéért. És hidd el, valahányszor magam kételkedem leginkább a sikerben, hogy nem tudom majd, nem leszek képes ésszel is megindokolni. Valójában tehát olyan sakkjátszma ez, amelyben magam irányítom mindkét részről a bábokat, és a játék kimenetele nemcsak hogy bizonytalan, hanem teljes egészében kilátástalan is.

Miközben ezt írom, eszembe jutott a csizmám, hogy aligha érdemes már megigazítottatnom, továbbá — őszintén megvallva — nem is lenne kivel, újat meg, kedvemre valót, itt lehetetlenség volna beszerezni, és nem is bízom a bőr minőségében annyira, mint jóakaratomban és ízlésedben. Nehézkesen ugyan, de, úgy látom, itt is hamarosan beköszönt a jó idő, és nem szeretném, ha viseltesen látna viszont, úgyhogy feketét nézz, lapos sarkút, sujtás és díszítés nélkül, egyszerű szabásút, ne keményet és ne túlságosan vastag talpút, de erősen levarrtat, bár sarkantyút alighanem egyhamar nem fogok kötni.

Barátom itt, igazi barátom, jelenleg nincs, habár sokfajta emberrel kényszerülök szót váltani, de ennek ellenére sem értem, miről is tudok beszélgetni velük; az élet errefelé kimondottan mozgalmas, néha éjfélig is elhandabandázunk: akadnak ugyanis szenvedélyes mesé-

* Tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy semmi áron sem akartam elhagyni a vízmosás árkának a túlsó partját, eléggé biztonságban érezhettük itt magunkat, de az a furcsa helyzet állt elő, hogy egyszerre nem is az ellenség szorongatott bennünket, hanem a mögénk vezényelt csapattest, amely azzal fenyegetett, hogy legázol valamennyiünket. Úgyhogy mozdulnunk kellett, hanem aztán hogy befészkeltek magukat a mi helyünkre, mi pedig ott maradtunk a ránk összpontosított pergőtűzben, kilátástalan lett volna visszakapaszkodnunk hozzájuk a domboldalon — nekik kellett volna követniük bennünket vagy igazodniuk a mi mozgólatainkhoz. Mivel ez elmaradt, annyi lett a halottunk, hogy ember oly sokat ritkán találhat együtt. Amikor ezt látták, úgy mérték fel, hogy itt Sturm várható, hát megszaladtak. Mehettünk vissza, ahonnan jöttünk.

(*Feljegyzéseimből*)

lők, akik élvezik, ha hallgatják őket, amikor néhány pohárka után belekezdnek valamilyen történetbe. Hogy mennyi alapja van mondókájuknak, mi sem bizonyítja ékeesebben, hogy egy, furcsa, félre-csapott kalapot viselő embertől, aki saját állítása szerint Paraguayból tért vissza, s a fél szemét hagyta ott, értesültem Péter sorsáról. Nem tódíthatott, mert magam is csak akkor figyeltem fel mondókájára, amikor a nevét kiejtette: Pietro Martonfi, uno ungherese — mert olasz volt az illető —, s hogy együtt tette meg vele az utat Montevideóból; én nem tudnám most rekonstruálni a sorsát, sem viszontagságos útjukat, mert szavainak fele, amelyekből a történet összeállt, spanyol meg indián hangzású volt (különben mintha még — vagy már? — az olaszt is törve beszélte volna: sok ilyen embert látni itt, akik mindenüket, talán már nyelvüket is elveszítve bolyonganak céltalanul), de biztosan világott ki mondókájából, hogy valami csetepaté vagy verekedés során meghalt, és ő, az olasz, okmányait meg minden egyébét az ottani falusi rendőrségnek adta át megőrzésre — ha netán valaki érdeklődne utána —, ami olyan, mintha a szélbe szórta volna, így mondta.

Igaz-e ez vagy nem, magam sem tudhatom; hiába próbáltam meg bővebbet kiszedni belőle, sehogyan sem ment, mintha kellemetlen lett volna neki erről beszélni. Talán a szemét veszítette el ugyanott? Inkább a dél-amerikai lehetőségeket szidta, a többséget pedig legfőképpen ez érdekelte, mert mindannyiuknak kiáll innen a szekerük rúdja, így tavasz felé különben is erősen szorongathatja őket a nyomorúság, s mennének már, ha a legkisebb alkalom mutatkozik. De erre általában rengeteget kell várni, meg a hajókon is mérhetetlenül sok disznóság eshet meg az emberrel, a kockázatuk semmiképpen sem mondható csekélynek, úgyhogy leginkább csak az vág neki az útnak, aki már nem válogathat.

Bárhogy is legyen, mégis tanácsosnak tartanám azonban, ha Péter ügyéről egyelőre hallgatnál, mert minél többet gondolkozom rajta, annál kevésbé vagyok meggyőződve, hogy igaz lehessen, meg-eshet, hogy mégis kitalálás az egész. Az olasz valahol hallotta a nevét, megragadt a fejében, és kapóra jött neki; most pedig már napok óta hiába érdeklődöm utána, mintha elnyelte volna a föld, senki sem tud felőle semmit, pedig a kalapjáról meg a fél szeméről könnyű megjegyezni. Sokakat elkeseríthetne ugyanis, ha lábra kapna halálának híre, számos emberünk és pártfogónk könnyen elbizonytalanodhatna; láthatod, nincs szándékomban titkolózni, de jogot érzek arra, hogy a végsőkig kételkedhessem.

Irmának semmiképpen se mondd meg, nem szeretném, ha meg gondolatlan szó vagy akármilyen fecsegés miatt hatalmába kerítené a rá annyira jellemző súlyos letörtség vagy megmagyarázhatatlan aggodás: őt mindenképpen meg kell hagyni az ő változatlan világában; azután Péter szüleit volna a legtanácsosabb minden időkre megkímélni, az öregúr ugyanis antik hősként viselné fájdalmát (akár valós ok nélkül), de azt is tudhatod, mennyire zabolátlan* még mindig, s előbb-utóbb kitörne belőle, utat keresne magának haragja a világ felé, s még jó, ha békeszerető vagy megértő emberre zúdítaná, de mi történne abban az esetben, ha hivatalos személyt sodor útjába a véletlen, aki nem csak hogy árthat, hanem bizonyára ártani is fog neki, mert erre felhatalmazva érzi magát; ne haragudj, ha kaján vagyok, és már előre is élvezem azt az időt — sokunkat ez a reménység éltet —, amikor ezek farkukat behúzva sunyítanak majd, mint a szófogadatlan kutyaék, s ha egy nap majd mindannyian hazatérhetünk, isten bizony törvénybe fogjuk citáltatni valamennyit, és ez lesz a legkevesebb. De azért óvatosan! És az általam közölt hírekről egyelőre csönd! Elég, ha magad tudod, mert úgylis kicsinység számba megy minden, még az életünk is, ha az a tét...

Most látom csak, hogy esetleg megrémíthetlek krikoszkrakszaimmal, tehát jobb, ha visszatérek mindennapi elfoglaltságaim felsorolására ezekben a napokban. Elég jó antikváriumot tart a lakáshoz közeli zsákutcában egy van Groll nevű hollandi, innen merítem azt, amire föltétlenül szükségem van nap mint nap, vagyis a szellem végtelenségébe vetett meggyőződésemet, amihez maga az antikvárius járul hozzá leginkább: vénséges vén ember, akiről semmiképpen sem feltételezhető, hogy itt töltötte az egész életét, ellentmond ennek robusztus, de most már végleg hajlott termete, rongyos hajósispkája, ami le nem kerülne a fejről, s a hangja is... az első pillantásra úgy tűnik, hogy talán készületlenül csöppent bele ebbe az egészbe, s úgy ad-vesz mindent, akár a gyapot- vagy dohánybálákat, s ha üzletének nem volnának megközelíthetetlen, szinte rejtett részei, eleven fatuskónak nézhetné az ember az örökösen tartó vásár közepette, elárasztva a könyvekből kihulló lapoktól meg színes

* Ez idő tájt már halott. Úgy mondják, a haragtól lába üszkösödni kezdett, ez végzett vele. 1872-ben az argentin kormány közbenjárására a verseci róm. kath. temetőben gránitból vagy oceanitból emlékoszlopot emeltek tiszteletére, hogy ekként is adózzanak fia, az Argentin Köztársaság nemzeti hőse emlékének,

tintákkal írott cédulácskáktól, s mindez felett szúrós tekintete örködik a túlságosan alacsonyra sikeredett mennyezet alól, amelybe, ha kihúzná magát, minduntalan beleverődne a feje. És teát iszik kannaszám, valami különös főzetet, amelynek inkább zöldes a színe, mint aranyló; kevéssé és goromba beszédű, mert mindennapi dolgok nem érdeklik, mintha még rengeteg felhalmozott könyve sem tudná felcsigázni kíváncsiságát: úgy tűnik, hogy számára mind csupán tartalmatlan és üres holmi.

Am ikései órán, amikor már nem várt aznap látogatót, láttam őt levett sipkával és alázattal merülni el kínai földiánsban, amit, meglátván engem, rajtakapott gyerekként lökött be pulpitusa alá, és sipkáját is sebbel-lobbal a fejébe nyomta, majd arról kezdett beszélni, hogy némely dolgoknak rendkívül nehéz felbecsülni az értékét, és szinte megizzasztják az embert. Ilyen könyveket azonban sohasem láttam, hogy árusítana. A boltján kívül csak éjszaka fordul meg, sőt azt is megfigyelhettem, hogy ilyenkor a kikötő felé tart halászcsizmában és ólmos végű bottal a kezében; török köpönyegének gyapjúszála szinte ezüstlenek a lecsapódott köd szemcséitől. Akár valami véletlenül ide vetődött, tovabandukoló vándor... Mintha csupán a meggörnyedt árnyéka volna az övé a kerek világon.

Különben bőségesen lakják csudabogarak az egész várost, és, amint láthatod, jól megférünk egymással. Így találkoztam egy alkalommal Leöweyvel is; rossz bőrben volt, de mégis vidám, nem győzte dicsérni a házakat, azt mondta, remekül építkeznek erre felé, és homlokzatról homlokzatra kapkodta a szemét — korábban véletlenül sem sejtettem róla, hogy szakmája szerint építész, de soha nem volt állása.

Meghívásomat egy legyintéssel visszautasította, azt mondta, még aznap továbbutazik, csupán ezeket az épületeket szerette volna látni. Azóta sem hallottam felőle semmit, bár nem is volt kitől érdeklődnöm.

Ekként kallódunk hát mi szanaszét, különböző ürügyekkel, amelyekkel csak önmagunk előtt igazolhatjuk magunkat, ha egyáltalán szükségünk van öngazgatásra: arra jutott a világ, hogy jó képességű emberek semmi hasznot sem hajtanak, szerencséjüket keresve hazáznak immár különböző földrészekben, ábrándjaikat kergetik egyre. Én is, persze, belevethetném magamat tanulmányaimba ahelyett, hogy sorsomra panaszkodnék — mondod most —, mert a tandíjat nyilván volna miből megfizetnem, és a felfogásom is van annyira

gyors, hogy követni tudjam a katedráról elhangzó szavak értelmét; csak számomra az a kérdés, hogy ugyan mi lenne ennek a praktikus eredménye. Hol mutatkozna rá szükség? Nem jobb-e rám nézve, ha megmaradok tompaságomban, és csak esetlegesen folytatok stúdiumokat a magam szakállára, semmiféle tanácsokat sem követve, hiszen helyben maradásom éppannyira kérdéses — egy politikai megfontoltságú helyi rendelet véget vethet neki —, mint valamennyiünké, akik ide sereglettünk; és hogy nem tűnt még fel a dolog, az csak azért van, mert innen mindenki tovább óhajt jutni, még hozzá a lehető leghamarább. Így vannak az itáliaiak, a csehek, a lengyelek is: valahol másutt adtunk egymásnak végleges gyülekezőt, egyelőre még nem világos, hogy hol lehet az a hely, bár a legtöbben Észak- vagy Dél-Amerikában sejtik. Ne lépődj meg hát, ha ez véletlenül bekövetkezne.

Azt még a múltkori levelemben kellett volna elmondanom, hogy Miska sokra vitte, vastag, sárga papíron írt néhány kusza sort, és fontoskodva pénzt ajánl, amire pedig nincs szükségem, legalábbis olyan magas helyről nem; el kellene mondanom tövéről hegyére a dolgot, de most is inkább elhallgatom, mivel nem tartottam érdekesnek még azt sem, hogy válaszoljak neki, bár egy-két napig nagyon lekötött a dolog, már-már arról ábrándoztam, hogy felkeressem, ha török, ha szakad, és megpróbálok szót érteni vele, inkább az ő jó híre érdekében, mintsem a magam hasznára, de azután mégis ennyiben maradt az ügy, mert még akaratom ellenére vagy tudtom nélkül beleránthatna valamibe, az ő módján, hogy sohasem tudnám magam tisztázni még a tulajdon lelkiismeretem előtt sem...” srb. stb.

— — — — —

Visszahúzódva tulajdon fáradékonyságomba, teljesen visszahúzódva... olyan kevés az, amit végül — hányattatások után — képes vagyok felmutatni.

Rendes lakhelyem nincs; jelenlegi helyzetemmel kimondottan elégedetlen vagyok. Nem hiszem, hogy úgy kellene élnem, akár valami házitanítónak. Ebben kifejezetten kételkedem, és alig várom a legelső alkalmat, hogy kereket oldhassak innen, ha még egyszer sikerül lábra állnom.

Egy mély, nagyon mély lélegzet sűrűsödik bennem már jó ideje. Ezt akarnám magam előtt indokolni, ha túlságosan is gyakran nem

jönne közbe valami, egészen másra terelve gondolataimat. Olyan az egész, mintha szántszándékkal hagynám elforrni teámat a spirituszfőző lángján, és közben a kék lobogás visszfényét figyelném csupán a tükörben, ennél igyekeznék felmelegedni, és mennyire kemény az idei tél! Hogy odakinn valóban tél van-e most, nem tudhatom, nem vagyok benne biztos, vagy nem akarom tudomásul venni; a takaróm elég meleg, úgyhogy éjjel-nappal holdként fogyasztó, mind sápadtabb arccal nézhetek kifelé a világosságba, amely sehogyan sem akar szűnni vagy eloszlani, csak ezt álmodom most, én, beteg, beteg, beteg... Szeretném magamat valahová jobb helyre vitetni, száncsengő-harsogás közepette, ha csakugyan tél van, és mennyire kiismerhetetlen!

Máris fehér ingben fekszem, akár a holtak — ugyan ki adhatta rám, mint valami titkot?

Számat nagyra nyitom, várom a feleletet, bár magam sohasem mélyedtem el rejtelmekben. Csak a kézzelfogható — ebből szándékoztam mindig is épületes megoldásra jutni.

Most meg fehér csipkék az ablakon, és a levegőt mélyen átható, romlékony gyümölcsök illata tölti ki, kaparja a torkom, ébresztgetve bennem az alvás utáni vágalkozást, hogy az egész felszíne alá merüljek — a levegő felszíne alá —, még egy kiadós lélegzetet véve, hozzáadva az eddigiekhez... Így legalább valami fájdalmat vagy kényelmetlenséget érzek, ahogyan hanyatt feküdnék a kerges havon, de nem a tulajdon érzéseim teknőjében ringatóznék már, nem az a hajó vinne, hurcolna magával, csak a sustorgása van még a fülemben, a mozgása által kiváltott zaj, amely csak sokára lesz képes feloldódni, idomulni a mostani csend teljességéhez, ehhez a vég nélkül tartó pisszegéshez, gyöngyöm, virágom, mintha csak elakadna bennem a tollvonás.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MARXIZMUS ÉS KULTÚRA (II.)*

MAJOR NÁNDOR

4.

A marxista gondolkodók másik csoportja szintén az objektiváció elméletéből kiindulva igyekszik meghatározni a kultúrát, de a hangsúlyt nem a munkára helyezi, hanem arra a mozzanatra, amikor az ember elvált az elsődleges természettől. Az ember egy meghatározott történelmi pillanatban megszűnt kizárólag biológiailag halmozni saját nemének tapasztalatait és biztosítani fejlődését a tapasztalatok átöröklésével, és pedig teste bizonyos szerveinek megfelelő átalakulása révén, mint ahogyan az az állatvilág valamennyi fajának esetében végbemegy. Ehelyett saját nemének tapasztalatait alkotó tárgyi tevékenységével a külvilágban halmozza, az emberi nem előrehaladását pedig az objektiváció humanizált világának egyéni elsajátításával teszi lehetővé ugyanazon tárgyi tevékenységgel a funkcionális pszichikai szervek segítségével — ez az ember születésének döntő pillanata. Ezzel gyakorlatilag befejeződött az ember kizárólagosan biológiai fejlődése, s azóta, abban a mivoltában, ahogyan létrejött, csak is abban a világban létezhet, amelyet önmaga teremtett és teremt, nem pedig az őállapotú, az emberi tevékenységgel nem bolygatott érintetlen természetben. Ebből a szempontból, azaz a konkrét társadalmon kívüli, az érintetlen természettel és állatvilággal szembeállított absztrakt ember szempontjából mindaz, amit létrehozott és létrehoz — valójában művelés és kultúra. Ennek a megközelítési módnak a jegyében indokoltnak látszik az a monista felfogás, hogy a kultúra az emberi világ meghatározó kategóriája. A társadalom és a történelem ugyan jelen van, de mindkettő háttérbe szorul, elfedi őket a kultúra, s csak általa nyernek értelmet.

„A kultúra az az ontologikus közeg, amelyben az ember él: a humanizált természet, a társadalmi viszonyok rendszere és sajátosan humanizált

* Folytatás a decemberi számunkból.

emberi szubjektumok világa.”¹⁴ Így hangzik az egyik definíció, amely a kultúrát kiegészíti az emberi világ összességével. A szóban forgó teoretikus továbbá konkretizálja, hogy a kultúrát a következő dolgok képezik: először, a tárgyi kultúra, amelyet a szó legtágabb értelmében vett technikaként értelmez; másodsor, a társadalmi kultúra, amelyet az objektívált viszonyok rendszere alkot, harmadszor, az emberi kultúra, az embernek mint szubjektumnak a struktúrája értelmében. Az első és második meghatározás az objektív, a harmadik pedig a szubjektív kultúrára vonatkozik. Mindehhez hozzáfűzi, hogy a kultúrának ezt a hármas tagolását hasonlóképpen értelmezi, mint ahogyan Marx „az ember szerves teste”, „az ember társadalmi teste” és „az ember szerves teste” fogalmakat használta.

Valóban úgy van-e, hogy éppen a kultúra az a mindent átfogó, mindenre kiterjedő kategória, amely kiegészíthető az emberi világ összességével? Egyedüli meghatározója-e az ember társadalmi létének? Egyáltalán lehetséges-e, hogy az emberi világ összességéként értelmezett kultúra tágabb fogalom a társadalomnál? Ha ugyanis a társadalmat a viszonyok összességéként pusztán „társadalmi kultúrának” tekintjük, akkor kétségtelen, hogy a társadalom benne rejlik a kultúrában. A társadalmat a társadalmi viszonyok képezik, egyúttal azonban azok az intézmények is, amelyek révén ezek a viszonyok kialakulnak, továbbá az emberek is, akik ezeket a viszonyokat kiépitik. Nemde az történt, hogy teoretikusunk sémájában a társadalom fogalma mesterségesen és megengedhetetlenül a társadalmi viszonyokra szűkült le, a társadalom fogalmából pedig kikeresztődött az ember mint e viszonyok szubjektuma, kimaradtak a termelési eszközök (más szóval a humanizált természet) jöllehet a társadalmi viszonyok éppen a termelési eszközök viszonylatában jönnek létre. Nemde társadalmilag termeljük mindezt a „tárgyi kultúrát”, nemde társadalmilag megy végbe az ember önmegvalósulása? Nemde voltaképpen a társadalom képezi az emberi világ összességét, amelynek keretében aztán létrejön a kultúra? Nemde a történelem folyamán dinamikusan kiteljesedő társadalom az emberi világ átfogó kategóriája? Egyelőre mellőzve azt, hogy a társadalom miképpen lehet az emberi világ mindenre kiterjedő kategóriája, nehezen képzelhetjük el azt, hogy bárki is marxistának tarthatja magát, ha nem veti fel a felsorolt kérdéseket.

Egyesek azok közül a gondolkodók közül, akik az említett feltevésekből indulnak ki, szintén hasonló kérdéseket tesznek fel maguknak. Ezért néhányan azzal próbálkoznak, hogy az emberi világ, az emberi lét meghatározó tényezőinek kérdését új kategóriák és fogalmak bevezetésével oldják meg. Megkísérlik, hogy a társadalom kategóriáját ugyanarra a síkra hozzák, amelyre a kultúrát helyezték, majd pedig az emberi világ kérdését a kultúra és a társadalom dichodom felosztásával próbálják

¹⁴ Ágh Attila: Humanizmus és kultúra, *Kritika*, Budapest, 1966/9.

megoldani. Ehhez a felosztáshoz az emberi világ szerkezetének elemzésével jutnak el, ami a társadalomhoz vezet el őket, valamint az emberi világ funkcionálásának elemzésével, ami viszont a kultúrához vezet. Ezzel azonban csak azt érték el, hogy párhuzamba állították a társadalmat a kultúrával, azaz a legjobb esetben csak kölcsönhatásukat mutatták ki. Ez azt jelenti, hogy a kultúra továbbra is a társadalmon kívül van. Azzal a céllal, hogy a kultúra fogalmát olyképpen határozzák meg, hogy az szűkebb legyen a társadalom fogalmánál és magában foglalja a kultúra beletartozását a társadalomba, olyan kategóriák és fogalmak után kutatnak, amelyek a „kultúra szervező tényezői” lehetnének.

Ezek a kísérletek ugyan jelentős új felismerésekhez vezettek, ez ideig azonban nem jártak kellő eredménnyel. Nem időzünk el még a legjelentősebb próbálkozások ismertetésénél sem, hanem csak példaként megemlítjük, hogy a kultúra szűkebb meghatározása érdekében az egyik teoretikus a szabadság fogalmát vezeti be, a másik a használati értékek fogalmát, a harmadik pedig a magánvaló-létet és magánvaló-értéket.

A szabadság fogalmából kiinduló teoretikus végső fokon az egész emberi világot, az összes dolgokat és folyamatokat — attól függően, hogy azokat az ember tudatosan, vagy mint mondja, szabadon alkotta meg, vagy pedig a tudatos emberi tevékenység nélkül jöttek létre — a kultúra jelenségeire és a kultúrát nem képező jelenségekre osztja fel. Ezáltal arra a képtelen eredményre jut, hogy például, a család és az osztály nem tartozik a kultúrához, a házasság és a párt pedig igen.

A kultúra meghatározására irányuló összes kísérletek közül valamivel tovább időznénk azoknak a teoretikusoknak a felfogásánál — tekintettel jelentőségükre —, akik a kultúrát meghatározott aspektusnak, meghatározott mozzanatnak tekintik, amely minden dolog sajátja, és pedig olyképpen, hogy eközben nem ugyanarra az aspektusra, ugyanarra a mozzanatra gondolnak. Ez a megközelítési mód, mint látni fogjuk, azelőtt sem volt teljesen ismeretlen a marxizmusban, a hatvanas évek óta azonban egyre inkább elterjed. „A kultúra az emberi létezés általános módja, az emberi tevékenység módja, és e tevékenységek különböző termékeinek... tárgyasult eredménye, amely éppúgy magában foglalhatja a szociális rendszer működése szempontjából pozitív jelentőségű elemeket, mint a negatívokat.” Ezt írja ennek a szemléletmódnak egyik atyja, akinek a könyvéről az utóbbi évtizedben gyakran tesznek említést a kultúra marxista kutatóinak körében.¹⁵

Ugyanezt a vonalat követve egy másik teoretikus az öncélúságot mint a társadalmi lét kategóriáját és az öncélúságot mint érték kategóriát egymással keresztezve arra a megállapításra jut, hogy az emberi vi-

¹⁵ E. Markarjan: *A marxista kultúraelmélet alapvonalai*, Budapest, 1971. 51. oldal.

lágót a kultúra, a gazdaság és a társadalom határozza meg.¹⁶ Majd kifejti, hogy a kultúra olyan kategória, amely az egyéniség és a nembeliség viszonyát fejezi ki (a társadalmi viszonyok összességének értelmében), a gazdaság mint kategória pedig az egyén és a természet viszonyát jelenti, a társadalom meg az ember és ember közötti szűkebb értelemben vett viszonyt.

Emlékeztetve Marx ismert tételére, miszerint „az ember minden species mértéke szerint tud termelni és mindenütt az inherens mértéket tudja a tárgyra alkalmazni; az ember ezért a szépség törvénye szerint is alakít”,¹⁷ teoretikusunk azt az álláspontot képviseli, hogy az emberi objektívációkban mindig is elválaszthatatlanul jelen van a „tárgyhoz való inherencia” és a „szépség törvénye szerint” mozzanata, ezért valamennyi tárgy minden pillanatban átélhető két funkciójának egyike szempontjából. Ennek értelmét Lukács György Régi és új kultúra című, 1919-ben írt híres esszéjéből vett idézettel világítja meg: „Röviden összefoglalva: a kultúra fogalma (ellentétben a civilizációéval, magába zárja mindazokat az értékes termékeket és tevékenységeket, amelyek a közvetlen életfenntartás szempontjából nélkülözhetők. Például: egy ház külső és belső szépsége a kultúra fogalma alá tartozik, ellentétben szilárdságával, fűthetőségével stb.”¹⁸

A harmadik szerző, aki szintén úgy gondolja, hogy a kultúra minden objektíváció meghatározott aspektusa, azt állítja, hogy az objektívációnak ugyanazon három szférája létezik, amelyeket már ismertettünk, az emberi világot pedig a társadalom és a kultúra dichodómiájával határozza meg. „A társadalom tehát — írja ez a szerző — az ember és az ember viszonya, amelyet objektíváció közvetít, a kultúra viszont az ember és az objektíváció viszonya, mely az ember és ember viszonyát közvetíti.”

Hogy jobban megértsük mindazoknak a szerzőknek a gondolkodásmódját, akik a kultúrát különböző folyamatok és dolgok meghatározott vonatkozásának vagy mozzanatának tekintik, itt idézzük a szóban forgó szerző egy hosszabb, de igen jellegzetes érvelését.

„A kulturális és társadalmi jelenségek egyedi szétválasztása valóban nem is lehetséges: minden társadalmi jelenségnek és tevékenységnek van egy kulturális vonatkozása, de nem minden társadalmi jelenség tartozik egyben bele a kultúra fogalmába. A kultúra tehát a társadalom egy aspektusa, de nem egyenlő vele. Van egy kulturális oldala például az anyagi termelésnek, a politikai és közösségi cselekvésnek is, mégsem minősíthetők ugyanolyan kulturális tevékenységnek, mint akár a termeléshez szűkebbes objektívációk elsajátítása vagy egy politikai könyv olvasása...

¹⁶ Lásd Bujdosó Dezső: A kultúrafogalom elméleteihez c. esszéjét, megjelent *A kultúra fogalmáról* c. könyvben, Budapest, 1980.

¹⁷ Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 50. oldal.

¹⁸ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971, 30. oldal.

Nem közvetlenül kulturális tevékenység tehát az anyagi javak termelése és fogyasztása . . . vagy a társadalmi viszonyok megtartására, illetve megváltoztatására irányuló cselekvés, de mindkettőnek van egy kulturális oldala: *ahogy* a cipőt készítik, *ahogy* a társadalmi tettet végrehajtják. A termelés és a társadalmi élet szférájában tehát nem az egyes objektívációknak a létrehozása maga a kultúra (mert e tevékenységekben megszűnik a közvetettség), hanem a termelés, a cselekvés módja, vagyis az objektívációhoz való viszony, pontosabban: az egyes objektívációk létrehozatala, elsajátítása és használata közben az össz-objektívációhoz való viszony.”¹⁰

Mint láthatjuk, kétféle kísérlet van a kultúra fogalmának leszűkítésére: vagy azt teszik, hogy magukat a dolgokat és folyamatokat a kultúra és nem-kultúra körébe sorolják, vagy pedig minden dolog és folyamat meghatározott vonatkozását kultúrának tekintik. Ezáltal bizonyos értelemben oda jutnánk, hogy valamennyi dolog és valamennyi folyamat a társadalmat képezi, s csak egy részük a kultúrát. Az arra irányuló kísérleteket, hogy a dolgokat kulturálisra és nem-kulturálisra osszák fel, helyteleneknek tekintjük, mert egyetlenegy folyamat, így hát annak produktuma sem képezi a kultúrát tiszta vagy póre formájában. A kultúra nem jelenik meg ilyen formában.

Úgy véljük, hogy az összes objektívációk (amelyeket az emberek ugyan az adott társadalmakban hoztak létre, jelentős részük azonban hozzáférhető azok számára is, akik az időben és térben eltérő társadalmakban élnek és tevékenykednek) a kultúra hordozói, mert egyik vonatkozásuk, és pedig az, hogy általuk kifejezésre jut az emberek viszonya a nembelihez, a kultúra tényezői közé sorolja őket. Nem minden objektíváció egész lényében kultúra, hanem csak egy meghatározott mozzanata alapján. Másfelől a kultúrát nemcsak ez a mozzanat képezi, mert reálisan egyetlenegy dolog egyetlenegy mozzanata sem önállósulhat. Bármely dolog valamennyi mozzanatának éppen az ad értelmet, hogy meghatározott dolog mozzanata. Nem mondhatnánk, hogy a kultúrát az embereknek a nembelihez való viszonyát kifejező minden objektívációjának meghatározott mozzanata képezi, hanem a kultúrát minden objektíváció azzal a mozzanatával és amiatt a mozzanata miatt képezi, amelyben és amely miatt kifejezésre jut benne az emberek viszonya a nembelihez.

A kultúra marxista értelmezése szempontjából elfogadhatatlannak tartjuk azt, hogy bizonyos sajátságokat, vonatkozásokat, mozzanatokot elválasszanak a kultúra tényezőit képező tárgyaktól, folyamatoktól, vagy pedig az embertől, amelyhez azok tartoznak. Egyes marxista gondolkodók azonban — mint láthatuk — éppen ebbe a hibába esnek. Nem állítható az, hogy az épület nem tartozik a kultúrához, hanem csak az épülettől elvonatkoztatott külső és belső szépség. Ha a kultúrának csak

¹⁰ Vitányi Iván: Kultúra, művelődés, közművelődés, *Magyar Filozófiai Szemle*, Budapest, 1975/5—6.

az ember szellemi életét, a széphez vagy pedig a nembelihez való viszonyát tekintjük, ha a kultúra csak a tudat tartalma, akkor ez elkérülhetetlenül maga után vonja azt, hogy megmaradjon a civilizáció fogalma azokra a tárgyakra és folyamatokra vonatkoztatva, amelyekből kultúráként elválasztottuk „mozzanatukat”. Ebben az esetben óhatatlanul továbbra is megmarad az anyagi és szellemi kultúra dualizmusa. Hasonlóképpen elévülnek a kultúra meghatározásának korábbi eszközei; így például e vonatkozásban a szép fogalma is elavulttá válik; egy szép sziget lehet ugyan esztétikai jelenség (a régebbi szemlélet szerint mindaz, ami esztétikai tárgy, egyúttal kultúrának minősül), ha azonban ez a sziget az embertől érintetlen, jelenlegi felfogásunk alapján nem tartozik a kultúrához, mert kultúrának az objektiváció vonatkozását vagy mozzanatát tekintjük, a szűz sziget pedig nem emberi objektiváció.

Ha az épületet megfosztjuk esztétikai mozzanatától, hasznossági mozzanatától, gazdasági mozzanatától, akkor az, ami belőle megmarad, többé nem épület, hanem kő- vagy téglahalmaz. Ezért úgy gondoljuk, hogy maga az épület tartozik a kultúrához, és pedig kulturális mozzanata miatt, mint ahogy a kőbalta is a kultúrához tartozik, még abban az esetben is, ha nincs külső és belső szépsége.

Véleményünk szerint minden objektiváció kultúra annak a mozzanatának alapján, amelyben kifejezésre jut az emberek viszonya a nembelihez. De majd csak a jövőbeni kutatások teszik lehetővé ennek a meghatározásnak további konkretizálását. Ezt a konkretizálást ki kell terjeszteni a társadalmi tudatformákra vagyis az emberi objektiváció magasabb szféráira is, így a tudományra, a művészetre, az erkölcsre, amelyek a közvetlen nembeli tevékenység szférái. Felvetődik a kérdés: ha valamennyi tárgy és folyamat (mint objektiváció) a kultúrához tartozik, annak a mozzanatának alapján, amelyben kifejezésre jut a nembelihez való viszony, vajon nem képez-e netán „bizta” formájú kultúrát az, amit közvetlen nembeli tevékenységnek nevezünk? Miből áll e nembeli tevékenység „közvetlensége”?

A társadalmi tudatformák csak a történelmi fejlődés folyamán váltak ki a többi emberi tevékenységből és a hétköznapi szférájából, s nyertek viszonylagos önállóságot; a társadalmi tudat mindig is történelmi formában nyilvánul meg. A hétköznapi élet szférájában, amelyből a társadalmi folyamatok kiemelték az emberi objektiváció magasabb szféráit, az emberi tevékenységek mindmáig szétválaszthatatlanul egybeforrt formában tartalmazzák mindazokat a mozzanatokat, amelyek más mozzanatok rovására történő fejlődése ezekből a tevékenységekből és eredményeikből kiemeli és önállósítja a társadalmi tudatformákat.

A köznapi élet nem ismeri az elmélet és a gyakorlat dualizmusát; benne nem válik el egymástól a munka és a tudás, a munka és a művészet, a munka és a politika, a munka és az erkölcs, benne a munkafolyamatok és -termékek embrionális formában mindig tartalmazzák mindezeket a

mozzanatok, mint saját aspektusukat. A történelmi fejlődés folyamán meghatározott objektivációs formák alkalmasabbnak bizonyultak arra, hogy az egyik vagy másik vonatkozásnak, például az ismerethalmozás vagy a művészi kifejezés aspektusának a hordozói legyenek. Az egyik vagy másik aspektus felfokozása (törvényszerűségeinek megismerése közvetetében) meghatározott folyamatokban és produktumaikban ahhoz vezetett, hogy az egyes aspektusok nemcsak egyre inkább a többi aspektus fölé kerekedtek, hanem mint mellőzhetőket fokozatosan elfedték és „kirekesztették” a többi aspektust, sőt magukat a folyamatokat és dolgokat is, amelyekhez tartoznak.

Ez az útja az úgynevezett magasabb szférák kiválásának a hétköznapi világ szférájából. Ezek a magasabb szférák csak annyiban képeznek „közvetlen” nembeli tevékenységet, amennyiben egy objektiváció meghatározott aspektusa igen erőteljesen kifejezi azoknak a tartalmaknak a nembeliséghez való viszonyát, amelyeket egyik vagy másik társadalmi tudatforma megnyilvánulásának tekintünk.

Ugyanebből az okból sem a tudomány, sem a kultúra, sem az erkölcs nem „tisztá” formájú kultúra. Mindezek sohasem jelentkeznek tisztán szellemi szféraként, hanem „materializálódnak”, hangként nyilvánulnak meg, mint jelek az agyagtáblán vagy a könyvben, az épületen, a tettben vagy határozatban öltének testet. Minden könyv mint objektiváció különféle aspektusai közül némelyikkel igen hathatósan, némelyikkel viszont jelentéktelen mértékben fejezi ki viszonyát a nembelihez, s ez alól nem kivétel művészi aspektusa sem. A kultúrához tartozik a könyv azokkal a mozzanataival, amelyekkel kifejezi a nembelihez való viszonyát, és pedig nemcsak a művészeti aspektus, hanem a benne található többi aspektus révén is.

Mégis mondhatni, hogy a kultúrát elkülönült területnek és szellemi szférának tekintő polgári szemléletben meghatározott ésszerű mag és megokoltság rejlik, és pedig annyiban, hogy azokban az esetekben, amikor a tudományos és művészeti tartalmak mint egy objektiváció döntő vonatkozásai igen erőteljesen fejezik ki a nembeliségét, a „dolgok” lényege éppen ez a vonatkozás lesz, amelyhez viszonyítva ennek az aspektusnak a hordozója, illetve az objektiváció materializálódott formája másodlagossá, sőt, véletlenszerűvé válik. A tudományos tartalom lesz fontos, nem pedig az, ami hordozóként az értéket „tartósítja”. Ezenkívül a történelmi mozgás nem szünteti meg az emberi megnyilatkozás magasabb formáit, s az ember fizikai és intellektuális funkcióinak egységét sem s a magasabb szféráknak a hétköznapi valóság szférájába való visszahelyezésével nem hozza ismét létre, hanem új történelmi formákat hoz magával azok egybekapcsolására. Amíg ez végbe nem megy, az elkülönült szektorokat képező magasabb formák a kultúrára vonatkoztatva sajátos jellegzetességet mutatnak, amelyek a nembelihez való viszony hatásfokából és e hatásfok elérésének módjából erednek.

II.

A TÁRSADALMI TOTALITÁS

1.

Az ember létrejöttének folyamatában egyetlenegy mozzanat sem lehet az ember társadalmi létének időn kívüli determinánsa. Egyike ez azoknak a fontos tanulságoknak, amelyeket Marx ránk hagyott. Tehát a munka sem. Ha ugyanis ilyen időn kívüli meghatározó után kutatnánk, miért ne keresnénk azt — nem a munka elemei, hanem az ember első történelmi tettei között. Érveink mindenképpen meggyőzőbbek lennének. Mi több, mint ismeretes, Marx meghatározta az ember első három történelmi tettét. Megállapította, hogy az ember első történelmi tette az anyagi élet termelése, a második az, hogy a szükségletek kielégítése új szükségletekhez vezetett, a harmadik pedig az, hogy saját életét kezdte napoként újra megtermelni. Felvetődik a kérdés: honnan van az, hogy azok a gondolkodók, akik fáradhatatlanul keresik a társadalmi lét üdvözítő formuláját, közvetve pedig a kultúra determinánsát, szem elől tévesztették az ily módon felkínált megoldást. A magyarázat abban rejlik, hogy Marx ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy a társadalmi tevékenységnek ezt a három oldalát, amelyek „az első emberek óta egymás mellett léteztek is... még ma is érvényesülnek”, „nem három különböző fokozatként kell felfogni”, tehát nem három hierarchikus szintként, hanem egy egységes egész elválaszthatatlan mozzanataiként.

Marx az idézett helyen valójában két központi kategóriát vezetett be: a társadalmi totalitást és az élet termelését.

Arra figyelmeztetett, hogy az ember történelmi létrejöttét a folyamat teljességében kell áttekinteni, s szembehelyezkedett az esetleges ködösítéssel, ami akkor következne be, ha az egészről kiválasztanánk és kiemelnénk az egyes részeket vagy mozzanatokot. Az élet termelése mint az emberi összetevékenységet egybefogó kategória voltaképpen az ember mint totalitás társadalmi létének újratermelése az adott társadalmakban, amelyek az emberi világ történelmi megjelenési formái. A konkrét társadalmak folyamatos újratermelésével újratermelődik olyasmi is, ami azokat túlhaladja, ez pedig a társadalmiság, amely túlmutat ezen vagy azon a társadalmon, mert valamennyi társadalmi totalitásban minden folyamat szubjektumainak örökös tulajdonsága.

Ezzel bevezetjük a harmadik kategóriát, és pedig a társadalmi totalitásban ügyködő szubjektumokat. Tevékenységük nemcsak a társadalom fejlődésének, hanem a fejlődés forradalmasításának emelőit is mozgatja, s ennek velejárója a társadalmi formációk váltakozása és a kulturális forradalom. Ezekben a társadalmi formációkban, amelyek megjelenési formái a konkrét társadalmak, a társadalmi totalitás szintjén kialakul az em-

berek életmódja, és pedig attól függően, hogyan megy végbe az emberek életének termelése. Természetes, hogy ezek a kategóriák és fogalmak magukban foglalják az anyagi javak termelési módjának és a termelési viszonyoknak a fogalmait is.

Az élet termelése átfogja a társadalmilag formált összes emberi tevékenységeket, s közöttük a munkának mint az ember alapvető tevékenységének természetesen elsődleges szerepe van. Hosszú tartalmú mozgásokban az anyagi termelés végső fokon meghatározza a kölcsönös függőségi viszonyokat az emberi tevékenységekben, közvetlenül azonban nem determinálja azokat, ezért nem egyedüli determinánsa a társadalmi létnek, ha azt a létet az adott társadalom keretében vizsgáljuk. Az élet termelésének folyamatában létrejönnek azok, a társadalmi szempontból mindig lényegi életmozzanatok, amelyek közvetlenül nem a munka, hanem a többi emberi tevékenység eredői. „Maga az ember a bázisa az ember anyagi termelésének, mint minden másnak, amit végez — írja Marx. — Minden körülmény tehát, amely érinti az embert, a termelés szubjektumát, többé-kevésbé módosítja az összes funkcióit és tevékenységeit, tehát az anyagi gazdagság, az áruk létrehozójaként végzett funkcióit és tevékenységeit is. Ebben a tekintetben valójában is ki lehet mutatni, hogy az összes emberi viszonyok és funkciók, bárhogy és bármiben jelentkeznek is, befolyásolják az anyagi termelést és többé-kevésbé meghatározó módon hatnak rá.”²¹

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az emberek számára gyakran fontosabb saját társadalmiságuk újratermelése, a meglévő társadalmisági forma megóvása vagy megváltoztatása, mintsem az anyagi termelés, s azt emiatt gyakran elhanyagolják, minek folytán visszafejlődik. Nyilvánvaló, hogy ez megbosszulja magát, mert korlátozza a fejlődést, tény azonban, hogy az úgynevezett keleti társadalmakban az élet újratermelése során nemrég még előbbre való volt az embereknek a szellemi élet meghatározott szerkezete iránti ragaszkodása, mintsem a gyorsabb ütemű fejlődés és a termelés növelése iránti szükséglete. Ez a magyarázata annak, hogy ezekben a társadalmakban, az európai társadalmakkal ellentétben, nem forradalmasították a termelési módot a gépi munka alapján, jóllehet ezek az emberek az európaiaknál előbb felfedezték a gépeket és hatékonyságukat a munka termelőerejének fokozásában. Az ősközösségi társadalmakban gyakran még a társadalmisított biológiai mozzanatok is meghatározták a társadalmi létet. Mint ismeretes, Lenin azt a nézetet képviselte, hogy bizonyos történelmi körülmények között az emberi tevékenység politikai szférája nyomatékosabban meghatározza a társadalmi létet, mint a társadalmi termelés szférája. Nyilvánvaló, hogy Lenin ezzel méltatlanul kódásra készítette a vulgáris gazdasági determinizmus képviselőit.

Következésképpen a tudat is jelentős tényező a társadalmi lét meghatározásában, s ezt Marx is vallotta abban a nevezetes megállapításában, hogy a forradalmi tudat is (akárcsak a más jellegű tudat) „anyagi erővé

²¹ *Marx és Engels Művei*, XXVI. — 1. kötet, 253. oldal.

válík”, mihelyt a tömegek magukévá teszik és a közvetlen gyakorlatban életre keltik azokat.

Mіндеbből az következik, hogy sajátos módon a kultúra is a társadalmi lét egyik meghatározó tényezője. Egyrészt úgy hat, mint a munkamegosztással kivált tudomány és művészet szektora, másrészt pedig úgy, mint az emberi összetevékenység valamennyi objektívációjának meghatározott mozzanata. Ez azt jelenti, hogy olyan mértékben, amilyenben a politikai szféra meghatározó tényező, ennek keretében minden politikai tettben, például az osztályharc formáiban, jelen van a kultúra mozzanata is, s amint azt elhanyagolják, feszültség áll be a politikai tetten, sőt a politikai szférán belül is. Úgyszintén az anyagi termelés minden objektívációjában is jelen van a kultúra mozzanata, amely a társadalmi létre vonatkoztatva az anyagi termelés belső tényezőjeként hat.

Az a körülmény, hogy a társadalmi létet a társadalmi totalitás kölcsönösen összefüggő folyamatainak egymás közötti konkrét ráhatása határozza meg, valójában a munkamegosztás következménye, amely oda vezetett, hogy aránylag önállósultak az emberek társadalmi tevékenységének bizonyos szférái, és sajátos törvényszerűségeik alapján viszonylag függetlenné vált kiteljesedésük, valamint egyenetlenül fejlődnek ezek a tevékenységek, ami főleg az élet termelése egész szerkezetének forradalmi átalakulásakor mutatkozik meg. Mindez szoros kapcsolatban áll az ember társadalmi tevékenységének alternatív jellegével, ami az ember szabadságában és a társadalmi lét dinamikus meghatározásában nyilvánul meg.

2.

A társadalom, így hát a kultúra forradalmi átalakulása nem egyetlenegy történelmi tett révén megy végbe, hanem huzamosabb folyamatban. Az első polgári forradalmakat nagyszabású kulturális forradalmak előzték meg, valamint az, hogy a polgárság az uralkodó feudális társadalmi viszonyok között, a munkaeszközök és a munka (ipari forradalmat megelőző) forradalmasítása alapján meghódította az anyagi kulcspozíciókat. Ennek támpontjáról hajtották végre a politikai forradalmat és vették át a hatalmat, s csak ezután, az úgynevezett eredeti felhalmozás folyamatában jöttek létre a munkaeszközök fejlesztésének feltételei, azaz vált lehetővé a munka mechanizálása a gépipar segítségével (a tulajdonképpeni ipari forradalom) ami megfelelt a tökéletes termelési módnak. Csak ekkor fejlesztették ki azokat a termelési viszonyokat, amelyek között a munkásosztály tömegei a jól ismert helyzetbe kerültek, ekkor fejlesztették ki a képviselői demokrácián alapuló polgári hatalmi formákat.

Már ebből is látható, hogy ezáltal a munka, a közgazdaság, a politika területén létrejött összes objektíváció meghatározott aspektusaként fel fogott kultúra is gyökeres változásokon ment át az ugyanezen területen

feudális módszerekkel kialakított viszonyokhoz képest. Emellett a tőke logikája átalakította a munkamegosztással önálló szférává vált kultúrát is. Sok marxista gondolkodó²² rámutatott arra, hogy a burzsoá kulturális forradalom haladást hozott magával, mikor a művészetet felszabadította az egyház és a főúri udvarok uralma alól, s a művészetek piacának létrehozásával új lehetőségeket teremtett, de arra is, hogy a piac és a burzsoá állam politikája következtében, amelyet az újonnan létesített nemzeti kulturális intézmények útján folytatott, sorra mentek tönkre a művészek és az egyes művészeti ágakon belül egész műfajok.

A burzsoázia, a kultúra új uralkodó történelmi szubjektuma, a művészetek révén önmaga számára magas kultúrát, a kizsákmányolt osztályoknak pedig tömegkultúrát kezdett létrehozni. A kultúra új történelmi szubjektuma ugyanebben az irányban szabta meg a művészi alkotás szabadságának új kereteit, s a művészeket proletár-értelmiségékké, a „tudat iparának” ártermelőivé változtatta, bérvizonyban vagy tisztviselői helyzetben tartva őket.

A későbbi polgári forradalmak nem követték ugyanezt az utat. Egyes társadalmakban — amelyek a nemzetközi együttműködés révén, a feudalizmus körülményei között, átvették a tőkés termelési módnak megfelelő termelészközöket — a polgári politikai forradalom vereséget szenvedett, majd ennek ellenére a burzsoázia forradalmasította a termelést és a közgazdasági szférát, nem szüntette meg gyökeresen a feudális termelési módot, a megosztott feudokapitalista politikai hatalmat pedig a szocialista forradalom döntötte meg.

Ebben a tömör vázlatban megpróbáltunk rámutatni az egyenetlen fejlődésre, a forradalmi folyamat hosszú tartamára, a kultúra helyére a forradalmi változásokban, arra, hogy az adott történelmi körülmények között a társadalmi lét meghatározásában hol az egyik, hol a másik komplexum kerül túlsúlyba, valamint arra, hogy az egyenetlen fejlődés miatt a társadalmi totalitás keretében belső feszültség és ellentmondás van az egyes szférák között. Ezek a folyamatok összességükben az életmódnak, az élet termelésének, s persze, a kultúrának a forradalmasításához vezetnek.

Ugyanez az egyenetlenség észlelhető a szocialista forradalmakban is, a szükségszerű sajátosságokkal együtt. Ezeket is rendszerint kulturális forradalom vezeti be, amelyben teljesen megváltozik az embermilliók tudata. Ez a kulturális forradalom különösen az úgynevezett forradalmi helyzetben, valamint abban a folyamatban lendületes, amikor a proletariátus meghódítja a politikai hatalmat. Jellemző azonban, hogy a kulturális forradalomnak ebben a szakaszában jelentősebb szerepet játszik az a kultúra, amely az új politikai és gazdasági viszonyok kiépítésében valameny-

²² Lásd Karel Taige: *Vášar umetnosti* (A művészet vására), Mladost, Belgrád, 1977, 1—77. oldal.

nyi objektiváció mozzanatát képezi, mint az a kultúra, amely az emberi tevékenység elkülönült szférája.

Elég, ha elolvassuk a Jugoszláv Kommunista Párt V. országos értekezletének és az összes tartományi szervezetek megelőző értekezleteinek dokumentumait, valamint a pártaktivisták elméleti írásait a harmincas évek második feléből, hogy felfogjuk, milyen kulturális és intellektuális erőfeszítést tettek a társadalmi mozgások elemzésére, ami aztán az eljövendő szocialista forradalom egész stratégiájának alapját képezte, úgyszintén az összes akkori tartományok jövőbeli helyzetének kimunkálására, azok között a körülmények között, amikor az uralkodó burzsoázia az igazán forradalmi válságban semmilyen megoldást sem tudott felkínálni. Ellenkezőleg, a burzsoázia egy része, természetesen deklaszálódva — mint az a későbbi években megmutatkozott — szintén ebben a szocialista forradalomban találta meg a társadalmi krízisből kivezető utat. Ez az értelmiségi potenciál magában a forradalomban rendkívül gyorsan megváltoztatta az emberek millióinak tudatát, felszabadította alkotóerőiket, s a királyságot felváltó köztársaság létrehozásával, a termelőeszközök államosításával, a politikai hatalom átvételével felkészítette őket a társadalom szociális átalakítására.

Pusztán erre, a megalapozottan elindított kulturális forradalomra támaszkodva, Tito 1940-ben, az V. országos értekezlet befejezésekor kijelenthette, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt következő kongresszusát a szabad szocialista országban tartják. Így is lett.

Világméretekben a szociális forradalom politikai és gazdasági szférájában mindmáig csak itt-ott hozták létre annak feltételeit, hogy a proletariátus nevében való hatalomgyakorlást folyamatosan magának a proletariátusnak a hatalma váltsa fel, vagyis előbbrejusson a „szabad termelők társulása” kiépítésének folyamata. E folyamatok huzamosságára utal az a körülmény is, hogy még mindig nem tudatosodik eléggé széleskörűen annak szükségessége, hogy a termelőeszközöket és a technikát az ember új társadalmi helyzetének megfelelően kell forradalmasítani, mert enélkül nem lehet kiépíteni a kommunista társadalmat, valamint megalapozni az új társadalmi és termelési viszonyokat, no meg az ehhez a társadalomhoz szorosan hozzátartozó kultúrát sem.

3.

Akadnak azonban marxista gondolkodók, akik olykor figyelmeztetnek bennünket, hogy a totalitást úgy is lehet értelmezni, hogy semmi sem maradjon meg benne Marx forradalmi gondolatából. Ha ugyanis a totalitást csak számtalan gyakorlat összetett kölcsönhatásának tekintjük, bármilyen determináció nélkül — írja egyikük —, azaz, anélkül, hogy e gyakorlatok kimeneteléhez kapcsolnánk a célt, a társadalmi törekvést, a mozgás irányát, a polgári filozófia haladásfogalmának szintjén marad-

nánk, amely szerint csak a meglevő világon belül történhet mozgás és minden gyakorlat a meglevő világ mértékéhez igazodik. A kultúra e fel-fogás kereteiben történő értelmezésének helytelenségét az előbbi teoretikus az arra való utalással mutatja ki, hogy „minden társadalomnak külön szervezete, külön szerkezete van, s a szervezeti és szerkezeti elvekre úgy lehet tekinteni, hogy közvetlenül fűződnek bizonyos társadalmi célokhoz, olyan célokhoz, amelyekkel meghatározzuk a társadalmat, azokhoz, amelyek összes tapasztalatainkban egy különálló társadalmi osztály szabályai voltak.”²³

Valóban, Marx forradalmi gondolatához semmi köze sem lenne annak az értelmezésnek, amely megengedi, hogy a társadalmi mozgás hosszú távon is minden irányban haladjon, nem pedig meghatározott irányban, az esetleges megtorpanások és visszakoázások ellenére. Az előbbi gondolkodó formálisan említi ugyan a társadalmi osztályokat, szavaiból nem világlik ki eléggé, hogy azok a társadalmi gyakorlat szubjektumai, ezért magyarázata azt a látszatot kelti, mintha az önállósult társadalom, a társadalom mint dolog törekedne azoknak a céloknak az elérésére, amelyek egyébként egy különálló társadalmi osztály „tulajdonát” képezik, miközben ez az osztály tétlen, vagy mi több, mozdulatlan. Elmarad az osztályharc fogalma, a szubjektumok harca annak a társadalmi totalitásnak a belső folyamataiban, amelynek törvényszerűsége éppenséggel meghatározza a társadalmi mozgásirányt, és pedig olyképpen, hogy se nem létezik valamiféle társadalmi önmozgás, amely célhoz vezetne bennünket, sem pedig bármely társadalmi szubjektum céljai nem érhetők el voluntarista nekirohanással. Dialektikus viszony van a társadalmi szubjektumok lehetséges aktivitásai és a társadalmi fejlődés törvényszerűségei között, amelyek a szubjektumok meghatározott történelmi gyakorlatából erednek.

Az tehát az igazság, hogy Marx nem az utópista-szocialista támpont-ról áll ki a kommunizmus építése mellett, hanem rámutat a meghatározott irányú társadalmi mozgás törvényszerűségeire. A törvényszerűségek azonban nem a magában való társadalomnak az inherens velejárója, a társadalomnak mint olyanak, hanem olyan lehetőségként jelentkeznek és valósulnak meg, amelyek a társadalmi szubjektumok történelmi gyakorlatából erednek, e gyakorlat során jönnek létre. Ennek értelmében a társadalmi totalitáson belül az élet termelését kísérő forradalmak olyan lehetőségek, amelyeket a társadalmi szubjektumok gyakorlata kínál fel, s nem jelentenek olyan szükségszerűséget, amely e szubjektumok történelmi gyakorlatán kívül van.

(Befejezése a következő számunkban)

²³ Lásd Raymond Williams: *Baza i nadgradnja u marksističkoj teoriji kulture* (Az alap és a felépítmény a marxista kultúraelméletben), *New Left Review*, 1973, 11–12. szám. Szerb nyelvű fordítása a *Kultura* folyóiratban, Belgrád, 1978.

A KALANGYA KÖLTÉSZETE (III.)

UTASI CSABA

„IDEGEN” SZÍNFOLTOK

Mélyről, csaknem társadalom alatti helyzetből érkezett a jugoszláviai magyar irodalomba Laták István, s eredetét meg nem tagadva, mindvégig a kisémmizettek, a nyomorgó, betegségekkel sújtott proletár tömegek énekesek voltak a két háború között. Bár magatartása és költői világa változott idővel, elkötelezettsége stabil maradt, sőt a világszínpadon lejátszódó, újabb háborúval fenyegető események hatására meg is csontosodott, nem egyszer az osztályharc közvetlen eszközévé folkozva le verseit. Ennek ellenére Laták István nem zárkózott el tartósan irodalmunk polgári vonulatától. Már a *Vajdasági Irással*, később pedig a *Kalangyával*, annak mindhárom szerkesztőjével tartotta a kapcsolatot.⁷⁵

⁷⁵ Laták együttműködése természetesen nem volt zökkenőmentes. A harmincas évek elejétől kezdődően, mint egy vallomásából is tudjuk, már úgy látta, a „formalizmusba hajló avantgardizmus nem alkalmas arra, hogy egy elmaradott vidék tömegeibe művészi eredményekkel behatoljon”, éppen ezért „tudatosan a dolgozók fölvilágosítására” szánta írásait (*Költői arcképmhez; A vajdasági ég alatt*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1960. 202. l.). E felismerés nemcsak versvilágában idézett elő változást, de emberi magatartásában is. Amikor Szenteleky felkéri, küldjön novellát az *Akácok alatt* számára, Laták energikusan elutasítja az antológiában való szereplést, „azzal az indoklással, hogy a proletárfiúk nem fogják a verszegény polgári irodalmat megerősíteni” (l. Szenteleky 1933. április 2-án Herczeg Jánosnak írt levelét, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 344. l.). Merev elfogultságát Szirmai Károlynak később sikerült enyhítenie, ám a mindkét részről megnyilvánuló ideológiai bizalmatlanság egyetlen pillanatra sem szűnik meg. Laták István csak ritkán, ódzkodva küldi el verseit, novelláit a lapnak, Szirmai Károly pedig *A kültelekről* írt, dicséret szavakkal sem fukarkodó kritikájában siet leszögezni, hogy „Laták világnézetével ma is szemben áll velünk” (*A kültelek, Laták István versei*, K. 1938. 1. sz.). A legkülönösebb és legszebb azonban mégis az, hogy Szirmai Károly mint „szemben álló” fél messzeemenően respektálta Laták költészetét és angazsáltságát. Midőn Schwarcz Jenő, a verbászi cukorgyár vezérigazgatója a jugoszláviai magyar írók megsegítése céljából 2000 dinárt bocsátott a *Kalangya* rendelkezésére, Kristály István, Börcsök Erzsébet és Kisbéry János mellett Laták István is a megjutalmazottak közé került (*A Kalangya irodalmi pályázata*, K. 1938. 2. sz.).

A húszas évek végén költészete még félreérthetetlenül a világmegváltó expresszionizmus ihletésében alakul. „Vadisten Fiának”, a „szabad embernek” eljöveteletét sürgeti⁷⁶, s miközben képzelete együvé öleli a „feketéket, hősziúeket, rézbőrűeket” tömegeit, felhőtlen hittel vallja, hogy „Mind den ház csukott kapuja / kinyílik egyszer e szóra: testvériség...”⁷⁷ József Attila szegényember-verseit idéző, bár párverseiben jóval naivabb *Paraszt-nótát* írt⁷⁸, melyben egy „Tisza parti kanász-gyerek” szerepében herykén szembefordul a „mai renddel”, majd a huszadik századról énekel⁷⁹, benzín és gőz, gépóriások és fényzáporos nagyutczák koordinátáiban szólaltatva meg azt az alapvető társadalmi igazságtalanságot, hogy bár élet és morál igazi letéteményesei „mi” vagyunk, „hatalom-szekérbe” fogtak bennünket, s „csúf börtönök” vigyáznak ránk. Ugyanakkor azonban egy Barta Sándor-os fordulattal már közeli válságról is hírt ad: „...lógok az ifjú bizonytalanság bitófáján, / mint szélllel hintált akasztott”.⁸⁰

S hogy ezt az „ifjú bizonytalanság”-ot mennyire nem egy borús pillanat vagy egy újabb költői szerep táplálta, arról egyebek között a *Kalanygyában* 1932-ben publikált versei is tanúskodhatnak. A költői tekintet itt már a „szomorú Vajdaságon”, a „gazdátlan hírek” e pusztaságán állapodik meg, hol az „enyészet foga lassan rág”, s a „városok, falvak felett csörtet szüntelen / Félelmes börtönében a Gond”.⁸¹ S ugyanezt a rezignáltan zsolozsmázó, a harcok végét jelző hangot üti le önmagával kapcsolatban is:

Mámor és indulat nem vár rám
Életem lohad ünnepes csendben,
Mint haldokló harcos
Rogyadozó sebzett paripán.
A múlt szürkül, eltakarodók,
Marad a terjengő kétségkedés
És a semminél nehezebb: ami fáj.⁸²

Az avantgarde líra apálya tehát, mint annyi más verselőnk, Laták Istvánt is az elhallgatás felé sodorta. Neki azonban, éppen intenzív eszmei/emberi elkötelezettsége folytán sikerült elkerülnie a senki földjére jutást. Mindenesztül a munkásosztály mellé állt ugyanis, és a „modernista szellemi törekvésekkel” szakítva, a „dolgozók felvilágosításában” lelte meg ténykedése értelmét.⁸³ Döntése, amint az már hasonló esetekben tör-

⁷⁶ *Vadisten Fia, Vajdasági Írás, 1929. január 13.*

⁷⁷ *Lányhoz szóljunk, Vajdasági Írás, 1929. január 13.*

⁷⁸ *Vajdasági Írás, 1928. október 21.*

⁷⁹ *Ének a huszadik századból, Vajdasági Írás, 1928. október 21.*

⁸⁰ *Búcsúzás, Vajdasági Írás, 1929. 5. sz.*

⁸¹ *Zsolozsma, K. 1932. 6. sz.*

⁸² *Egyedül, K. 1932. 6. szám.*

⁸³ Radikalizálódásával kapcsolatban I. *Költői arcképekhez* c. idézett írását.

ténni szokott, kettős következménnyel járt. Egyrészt közelebb férközött a külvárosok elnyomott népéhez, mint annak előtte, s a szorosabbra fűzött kapcsolatokból ismételten erőt meríthetett a további munkához, másrészt azonban költészete megsínylette a leegyszerűsítést, a pedagógiai Erősz egyoldalú szolgálatát, s így verseinek egy nem kis hányada nem tud felül-emelkedni a napi aktualitások vonzáskörén. Joggal állapíthatta meg Szirmai Károly, hogy nála „sokszor nem a vers szabályos kiépítése a fontos, hanem a mondanivaló”.⁸⁴ Mindemellett Laták István a „proletárvers” egy olyan tárgyiasságra törő, leíró magatartást mutató típusát is megalkotta, amelyben a „világ állapotának mind ténybeli, mind érzelmi mozzanatait sikerült összefognia, kifejeznie”⁸⁵, amelyben tehát a felvilágosító eszmék kibeszélése helyett magát a valóságot hagyta „beszélni”. Ennek a verstípusnak egyik legmaradandóbb darabja a *Tavaszi a Jász-barán*:

Valami szelíd zsongás simítja
S gyógyítja mind a sebeket,
Ablaknyira nyíltak lázrózsás
Arcocskákból fakult gyerekszemek.

Nagykendőbe burkoltan fekszenek,
Vagy ülnek rozsdaszín kapuk előtt
Betegápoló munkanélküliek,
Ülükben tavaszragyulladt kis beteg.
Ferdevállú, görbelábú aszott gyerekek
Kutyával, kecskével ténferegnek.
Árokszennyvíz pocskol, por hullámzik,
Süt a nap és nevetnek a külvárosban,
Nevetnek és karikáznak,
Ebihalakért halásznak,
Port rugdalva nyargalásznak,
Az angolkóros gyerekek.⁸⁶

A vers szerkezete látszólag maga a megtestesült igénytelenség: nincs benne egyetlen komplex kép, mely merészebb képzettársításra ösztönözne; a jelzős szerkezetek sorra megtorpannak a banalitás szintjén, ahol legfeljebb részvétet kelthetnek, versszervező erejük azonban nincs, és a rímek is ügyetlenül, döcögősen, sután felelgetnek egymásnak. A költészet kimeríthetetlen lehetőségeinek szép példájaként ennek ellenére él a vers, s nem múltó érvénnyel küldi felénk a külvárosok bágyadt fényét. A paradoxon nyitja abban van, hogy Laták István itt mindvégig tartani tudta a távolságot háborgó bensője és a szemlélt valóság részlet között, s ily módon szerencsésen elkerülhette a szociális irodalom megszokott képleteit.

⁸⁴ *A kültelek*, i. m.

⁸⁵ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 255. l.

⁸⁶ *K.* 1935. 2. sz.

A fényképszerű tárgyilagosság, a kijelentő mondatok ténymegállapító egymásutánja természetesen elégtelennek bizonyulna azért, ha Laták a poétikai rendszertelenségben nem teremtett volna egyféle rendet mégis. A vers első, terjedelmesebb szegmentumának igéi lelassítják az egyébként is tikkadtan lejtő mondatokat, s ezek így a hulló tárgyak tehetetlenségét sugallják a címbe foglalt, jelképesnek is fölfogható évszak dinamizmusa ellenében. Választ követelő, erős kontraszt létesül tehát, melyet mindenképp fel kell oldani. A legkézenfekvőbb megoldás a szövegromboló jövendőmondás lehetett volna, Laták István azonban a nehezebb utat választja. Az utolsó hat sorban, a kisemmizett élet törhetetlenségét is példázva, váratlanul elhagyja a tétova jelzőket, feszesebbre húzza a mondatokat, s versidegen szövegek applikálása nélkül mozgással telíti igéit. Mindössze ennyivel billenti ki egyensúlyából a verset, ez azonban összehasonlíthatatlanul több, mint ha agitatív sablonok segítségével próbálta volna levezetni a feszültséget.

Hasonló eljárással szerkeszti meg *Hajnal a Jaszi-barán* című költeményét is.⁸⁷ Ebben az alapvető kontrasztot a hajnalodó világ mind erősebb mozgásainak és a munkába induló proletárok létbeli lefékeztségének képei adják. Előbb harangszó töri meg a virradat rezzenéstelen csendjét, később a barán megképlik az „első finom köd”, a vers utolsó harmadában pedig „jóságú őszi szelek csapongnak” már a tájon. A természet megelégedésével párhuzamban kisereglenek az utcára „Jaszi-bara fiai”, kiknek arca és kedélye számtalan eltérést mutat ugyan, ám mindnyájuk szemében „homályok égnek”, messzi van tőlük a „tisza azúr”, majd, mint egy a kis csapat kiszolgáltatottságának méretét érzékeltető, a vers végén búsan összebújnak az imént elhagyott „öreg viskók”, s révetegen ásitani kezd „egy-egy nyíló ablak”.

A *Hajnal a Jaszi-barán* azonban, a nagyfokú szerkesztésbeli hasonlóság ellenére is, csak szürkébb párja a fentebb idézett versnek. Nem csupán azért, mert a képek párhuzamain átüt az okító szándék („Munkánkkal mi mindnyájan hasznot hajtunk”), hanem mert a kötött formákat alkalmazó Laták István poétikai fordulataiban mindig van valami Baudelaire albatroszának mozdulataiból. Így a *Hajnal a Jaszi-barán* strófáiban is kikököntöztek, kényszeredettek, kimódoltak a félrímelek. S a „külső” forma anorganikussága annál szembeszökőbb Latáknál, minél bonyolultabb műfajjal tesz próbát. *Betegpárnán* című szonettjét pl. így zárja:

Elhalnak a vágyak a köhögésnél.
Benned vad tűz. Gyújtóbbat nem élteél,
Bár dagadt gümőd életért verekszik,

⁸⁷ K. 1937. 8. sz.

írhatod a lassan pusztulók verseit.
Súlyos fejed a párnára könyül:
Kiugrott tüdődből a vörös nyál.⁸⁸

Laták István tehát egy viszonylag keskeny sávon, a tárgyias hangvételű, „spontán proletárvers” típusát művelve tudott csak időálló értékeket alkotni. Minden olyan esetben, amikor etikai lázai túlbuzgóságra ragadták őt, költészetén a vezércikkékké szürkésege lett úrrá, ha viszont ugyanezeket az etikai lázakat virtuózok módjára próbálta formába szelídíteni, poétikai készségének elégtelensége zuhanattarta meg versét. Ennek ellenére a *Kalangya* évfolyamaiban publikált tizenöt költeménye egészében is figyelmet érdemlő kontrapunktja mindannak, amivel a magánfájdalmak névtelenjei ostromolták meg időről időre a „nívót” szigorúan féltő szerkesztőt.

Arató Endre úgyszintén az avantgarde felől érkezett a harmadik évtized fáradtabb, hitekben szegényebb időszakába. Már a húszas évek elején ott látjuk az *Út* munkatársai között, amint szenvedélyes, csaknem egzaltált hangon sikraszáll a polgári művészet destruálásáért, ami változatlanul az „új művészeti irányok”-ra vár, mert „világfejlődési útjukon biztosan mutatják, hogy nincs megoldás a polgári psziché keretein belül”.⁸⁹ Éppen ezért egyrészt leplezetlen iróniával ostorozza pl. Sinkó Ervin bécsi lapját, a *Testvért*, amiért „életreinjekciózza a magyar irodalom egyik penészszagú periódusát — dalocskákkal, estétől hajnalig, nyári éjszakákkal”⁹⁰, másrészt viszont jellegzetes avantgarde elfogultsággal megváltást hozónak véli Kassák Lajos, Barta Sándor és Csuka Zoltán alkotói útját. Ebbéli előítéleteit néhány évvel később sem adja föl, sőt egyértelműen ballossá sarkítja őket. Most már elfordul Kassáktól, mert „elnyelték őt is a minden osztályon felüli művészet frázisának, a burzsoá mindennel megbékülésnek menthetetlen hullámai”, s Barta Sándorra esküszik, kibén „először tisztult világgossá a dialektikus materializmus tiszta táblát követe-lése”.⁹¹

A harmincas években természetesen Arató Endre is elveszti a mozgalmi avantgarde-nak ezeket az ortodox pozícióit, ám mást akaró esztétikai igényeiről nem mond le. A *Kalangya* munkatársaként elkészíti a jugoszláviai magyar költészet állapotrajzát⁹², melyben még mindig azt hánytorgatja föl lírikusainknak, hogy közülük „egy sem hozott formai vagy tartalmi

⁸⁸ K. 1938. 5. sz. — Fel kell tételeznünk, hogy a szonett utolsó versszakában Latákok a „*Költőnk és Kora*” emlékezetes rímei (*lanka nyúl — lekonyul — alkonnyúl*) is ihlették. Míg azonban József Attila a közeli halál élményét érzékelteti frappánsan rímeivel, addig Laták rímélése egyszerűen csak groteszk és funkciótlán.

⁸⁹ *Az új művészetek csödéje, Út*, IV/1; újabban *Márciusi zsoltár*, 193. 1.

⁹⁰ *Testvér, Út* IV/1; újabban: *Márciusi zsoltár*, 203. 1.

⁹¹ *Vajdasági vártán, Csuka Zoltánról, Vajdasági Írás*, 1929. II. hó

⁹² *Seregszemle (kontárok kis kátéja)*, K. 1935. 4. sz.

revolúciót”, s ami ennél is aggasztóbb, kisszámú tehetséges költőknek sem érvényesülhet igazán, mert „szava elvész a kontárok kvartyogásában”.

Igen tanulságos azonban, hogy amint a mérceit világirodalmi csúcshoz szigorító Arató Endre költőként is megszólal, azonmód önmaga ellen fordul. Kínrímekbe szedi a „zápor harsonáját”, „október éber szelét”, „édes ízét a nevednek”⁹³, reflexív sorokat ró a „koncsorgó őszről”, mely a nagy csősz érkezését sejteti immár⁹⁴, és versbe szerkeszti, hogy legnagyobb élménye mindig a hajnal: „a feketéből kilábaló égbolt, / a vizek melanholiája, / a fák becsületes lehelete, / a szélben hajló vetés”⁹⁵. *Követelményei és költői gyakorlata* között tehát áthidalhatatlan kontroverzia feszül, s ennek okát, bármennyire meglepően hangzik is, mindenekelőtt Horatius-élménye forgácsainak segítségével érzékeltethetjük.

Arató Endre már a *Vajdasági Írás* időszakában verset írt Horatius-hoz⁹⁶, a *Kalangyában* pedig, amellett, hogy egyik-másik strofáján átdereng a horatiusi mulandóság-képzet emléke, és hogy egy meditációjában név szerint említi az aranykori klasszikust, két verset is közzétesz tőle a maga átdolgozásában.

Félreértés ne essék, nem annak az ironikus poémnak készülünk helyet szorítani, hogy lám, az avantgarde kivont pallosú, szélsőséges híve a mértékletesség és az aurea mediocritas énekesébe kapaszkodva szerette volna kirobantani tájunkon a költészet forradalmait. Ez fölrétlenül meglepő mozzanat, de nem túl érdekes, hiszen Horatius korántsem volt oly könnyű, hogy ne mondjuk, „nyárspolgári” költő, amilyennek a vérbe fojtott 1848-as szabadságharc eszméinek bűvöletében élő magyar írók és olvasók egy része látta a múlt század második felétől kezdődően csaknem Kerényi Károly emlékezetes esszéjének megjelenéséig.⁹⁷ Ne törődjünk tehát most azzal, hogy a „rebellis” Arató Endre épp Horatius vonzaskörébe került. Arra ügyeljünk inkább, hogy miként birkózott meg a tiburi poéta költői formáival.

Akár a *Postumushoz*, akár a *Melpomenéhez* átköltésére vetünk pillan-

⁹³ Idézeteink *Klapenciák* (sic!) c. kis sorozatából valók, *K.* 1935. 7. sz.

⁹⁴ *Arankával egy szobában*, *K.* 1934. 9. sz.

⁹⁵ *Versem*, *K.* 1934. 9. sz.

⁹⁶ *Horatius-hoz*, *Vajdasági Írás*, 1929. 8. sz.

⁹⁷ Ismeretes, hogy Horatius valóságos reneszánszát élte a magyar klasszicizmus korában. A deákos iskola képviselői, Rájnis József, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Virág Benedek szívesen ültették át verseit magyarra, Berzsenyi számára pedig, bár nem fordította őt, követendő példává vált. Sőt, Arany és Petőfi is kedvelte még. A szabadságharc leverése után azonban híre lassanként megfakul, arany középszeréhez előítéletek tapadnak, mintha az Augustus-kor e poétája nemcsak az életvitelt, de a poézist illetően is langyos receptek szószólója lett volna. Ezt a prekonceptiót kezdte ki aztán Kerényi Károly, egyebek közt azt bizonygatva, hogy „Horatius kettészakadottnak és a zömében végképp megromlottnak” érezte a kozmoszt (a *Horatius noster — Magyar Horatius* előszavában, *Officina*, Budapest, 1940; újabban: *Esszépanoráma* III., Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 70. l.).

tást⁹⁸, azonos vagy igen hasonló szimptomákra figyelhetünk föl. Arató Endre eltekint a mitológiai utalásoktól, szóhasználatát a modern időkhoz igazítja, jelzőit kötetlenül válogatja meg, s ráadásul hagyja föllazulni a horatiusi metrumokat is, minnek következtében szavai csak távolról és erőtellenül idézik az eredetit, de ugyanakkor, félúton megtorpanva, teljes értékű új költeménnyé sem tudnak szerveződni.⁹⁹ A köztességtől egy motívóval próbál szabadulni „honnunk Flaccusa” („Nem szavakat, nem formát, de lelket”), ezzel a fából vaskarikával sem leplezheti azonban poétikai eszköztárának szegénységét és azt, hogy összetettebb költői feladatok megoldására valójában képtelen. Éppen Horatius-átdolgozásai domborítják ki tehát, hogy Arató Endre a féltételesek hatalmas táborába tartozott, de egyszersmind azt is sejtetik, hogy alkatát mégiscsak rendhagyónak kell tekintenünk. Mert gondoljuk meg: a műkedvelő féltételesek általában elfojtják kétélyeiket, s fecsegni hagyják műzsájukat. Önmagukba szédültségük és határtalan magabizásuk rabságában egyedinek, egyszerűnek, sőt létfonosságúnak vélik minden egyes híg metaforájukat, minden banális érzelmüket, minden ütött-kopott frázisukat. Ezzel szemben Arató Endrénél a pontosan meg nem határozott, elméletileg soha meg nem alapozott, ám kezdettől fogva intenzív teljességigény mindig is az önkontroll szerepét látta el — „tragikus” téve alkotói törekvéseinek és adottságainak korrelációját. Innen van, hogy olyan meglepő indításokig, a versmagatartás olyan ígéretes gesztusaiig is eljutott, amelyek majd csak a hatvanas években teljesednek ki líránkban.

A két háború közötti jugoszláviai magyar irodalomban, bármerre fordulunk is, a hagyományos költőideál a mértékadó. Az avantgarde hívei konok radikalizmussal elhatárolják magukat a múlttól, az irodalom „fej-

⁹⁸ K. 1936. 2. sz.

⁹⁹ E jelenséget szemléltető kommentár nélkül párhuzamba állítjuk a *Melpomenéhez* kezdősorainak (1.) Devecseri Gábor, (2.) Kosztolányi Dezső és (3.) Arató Endre által készített fordítását:

1. Áll ércnél maradóbb művem, emelkedett emlékem, s magasabb, mint a királyi sír, és sem kapzsi vihar, sem dühös északi szél nem döntheti már földre, se számtalan évek hosszú sora, sem rohanó idő.
2. Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb s a királyi gulák ormánál magasabb, éhes záporosó, bamba-dühös vihar el nem döntheti ezt, állja a végtelen évek hosszú sorát s a rohanó időt.
3. Áll már a mű s tartósabb, mint az érc, piramisok fejénél magasabb maró eső és mardosó szelek, idő hatalmas árja: semmise ronthatja többé semmibe.

lődésének” egy magasabb fokára képzelik magukat, minthogy azonban ennek a fejlődésnek a mibenlétét nem járják körül, rezzenéstelen nyugalommal hiszik, hogy a váteszi ígahirdetés századunkban is korszerű lehet. A tradícióba kapaszkodó verselők viszont az isteni ihlettől sugárzó poeta eszményét istápolják, azét a poetát, kít nézetük szerint harmonikus műegésszé összeforró élmények megéneklésére szemelt ki magának a sors. Mindkét, egymástól látszólag nagyon is elütő „tábor” költőt az rokonítja tehát, hogy csaknem kizárólag a világban, illetve magánéletük szférájában figyelnek föl megverselendő bajokra, a *költészetet azonban nem látják problematikusnak*. Mondhatnánk akár azt is, hogy egységesen távol állnak még attól az önmagát (is) látó és megtépbő „szkizofrén” tudattól, mely különféle változatokban újra meg újra utat tör magának századunk lírájában.

Arató Endre kivétel. Meghasonlottsága kikezdi a költészet hatalmába vetett hitét, s arra sarkallja őt, hogy ismételten eltöprengjen a szavak teherbíró képességén, azon, hogy maradéktalanul rögzíteni lehet-e az emberen átrángó pillanatok, mi több, mindazokat a tudattartalmakat, melyek lényegesnek, „papírért kiáltónak” tetszenek. Nem kétséges, már maga ez a dilemma is túlmutat részben a szelárnyékban tespedő, „boldog” dilettantizmuson, hisz kétségbe vonja élet és művészet ekvivalenciáját, s épp ezáltal a költészet felé vezető ösvényre térít. Míg azonban a magabiztos dilettáns mindannyiszor elriad ettől, s szorongását tartósan „művekkel” ellensúlyozza, addig a többre hivatott ember elfogadja a kihívást, és elindul a megpillantott ösvényen, mint Arató Endre is.

Vannak szavaid, műket szaval
pár értelmetlen tág torok,
te mosolyogsz csak s jól tudod,
hogy MENNYI MINDEN NINCSEN BENNE,
AMI A MÉLYBEN HÁBOROG

— zárja *Ez a vers* című költeményét¹⁰⁰, másutt pedig még kategorikusabb:

Itt van a vers egészen a szívemből,
nyers, zavaros, küszködök az anyaggal,
de mélyről jó és igaz üzenet,
mit is lehet elmondani szavakkal?¹⁰¹

Habitusában tehát csaknem mindaz együtt volt, ami a szavak és a költészet elleni lázadásra képesíthette volna. Éppen ezért verseinek rezignált szóutalata és líraellenessége, ha igen visszafogottan és halványan is,

¹⁰⁰ K. 1937. 2. sz.

¹⁰¹ *Itt van a vers, egészen a szívemből*, K. 1939. 5. sz.

de a Symposion-nemzedék költői felé mutat előre, kiknek „ellenköltésze-te” jótékonyan megbotránkoztatja és belázasítja majd a síkság aluszékony lelkeit.¹⁰² Arató Endrének azonban, sajnos, nem kedveztek az irodalmunkat és életünket alkortájt meghatározó körülmények, s kisebb tehetségének így csakhamar el is kellett nemulnia.

Néhány éven át Gál László pályája is metszette a *Kalangyáét*, s nem a költőn múltott elsősorban, hogy alig fél tucat versét, egy-két ikarcolatát, meditatív jegyzetét hozta csupán a lap. Amikor a harmincas években talajtalanul és hitehagyottan hazaérkezett Vajdaságba, majd teljes szellemi elszigeteltségében megírta első leltározó verseit, még szemlátomást Szirmaiékhoz húzott. Nem véletlen, hogy a *Kalangyában* már 1935 végén, a *Hidban* viszont csak 1937 tavaszán tűnik föl a neve. Becsülte a *Kalangyát*, a „lehetőségekhez képest jó” és szükséges orgánumnak tartotta¹⁰³, s ezt a nézetét, bár irodalmunk polgári szárnyának „semlegességével” megbékélni nem tudott, lényegében később sem változtatta meg. Még 1940 nyarán is versküldeménnyel kereste föl Szirmait, de ebből már egyetlen sor sem jelenhetett meg. Egyrészt nyilván azért, mert 1940 őszén „felsőbb kívánságra” s szerkesztőjének jobb meggyőződése ellenére a lap kénytelen volt megválni zsidó származású munkatársaitól¹⁰⁴, másrészt azonban közrejátszott az is, hogy időközben Gál László költői-emberi magatartása messzemenően radikalizálódott. Amíg magasírató verseket és szürke kishivatalnokokat mintázó tárcákat juttatott el „Kedves Szerkesztő Uram”-nak, s egy kis buzdítás és elismerés reményében arról panaszkodott neki, hogy még mindig nem jött rá, szabad-e írnia és író-e egyáltalán¹⁰⁵, addig Szirmai Károly ellenvetés nélkül közölte munkáit. Amint azonban a mind zavarosabb idők sodrában Gál László a hitetlen hit megtartó pozíciójára küzdötte magát, s e pozícióról a saját szenvedéseit a korabeli világ szenvedéseivel együtt tudta és akarta is már látni, az aktualitástól viszolygó szerkesztő felkapta fejét, s „időfelettségének” bástyái mögül arra figyelmeztette őt, hogy műveiből, sajnos, „némi propaganda-íz érződik”. Ez a vád persze korántsem volt egészen légből kapott, minthogy azonban a propagandaszerűség etikai mögöttesét Szirmai Károly sem érzékelti, sem méltányolni nem tudta köllőképp, Gál Lászlónak nem maradt más választása, mint metsző, most már magabiztos hangon elzárkózni a szerkesztői fanyalgástól: „... én nem vallom magam l'art pour l'art írónak, és az írás célját nem az üres szépségekben kere-

¹⁰² Itt mindenekelőtt Tolnai Ottó *Utolsó előtti versére*, a *Doreen 2-re*, Domonkos István *Kontrapunktjára* vagy későbbi nagy verseire, a *Der springt noch auf!*-ra és a *Kupléra* gondolunk.

¹⁰³ Lásd 1937. június 21-én Szirmai Károlynak írt levelét Szirmai Endre *A magányos óriás* c. művének II. kötetében; a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívumok kiadása, München—Stuttgart, 1979. 95—96. l.

¹⁰⁴ E körülményre *Emlékezés a Kalangyára* c. megemlékezésében maga Szirmai Károly hívja föl a figyelmet; *Új Látóhatár*, 1966. 1. sz.

¹⁰⁵ 1937. február 26-án írt levelében; *A magányos óriás* II. i. m. 97. l.

sem”.¹⁰⁶ Kettejük ízlése és hitvallása között kiéleződtek tehát az ellentétek, s innen van, hogy az a portré, melyet a *Kalangyában* publikált Gál-versek kínálnak, eléggé vázlatos, sőt fragmentális, bár csöppet sem érdektelen.

A kis sorozatot hazatérte után keletkezett lírájának egyik kulcsfontosságú verse, a *Nem akarok 33 éves lenni* nyitja.¹⁰⁷ Ebben a múltak ködbe vesző tájaitól indul, s gyerekkora élményeit, első szerelmét, fiatalsága háborúellenes lázongását, hite fölmorzsolódását érintve, a versírás pillanatáig jut el, melyet elveszettségének, mélypontra jutottságának tudata hat át:

Kezdjük előlről? Nem lehet.
Folytatni? Így? Hát érdemes?
Mehalni? Túl gyáva vagyok:
hát igen... élek.

Következő versében¹⁰⁸ ugyancsak elhibázott és kifosztott, értelmetlenül degradált életének fájalmáról énekel, hajlott hátú, rossz fogú agastyánként lépve föl, ki egy jelképes nagy aukción eladásra kínálja az „első ámuló csodát”, az „első hitet”, harmincnégy évét, egyszóval: „ami még nincs megírva / s nincs befejezve: magam”. Mindkét költeményt a számat adó leltározás jegyében írta tehát Gél László, de úgy, hogy az emlékeket rendre kiragadta egykori összefüggéseik rendszeréből, s jelenbeli helyzetének sivárságát óhajtotta kidomborítani velük. Más szóval, az elkészíthető leltárnak nem poétikai és nem bölcséleti konzekvenciái foglalkoztatták még, hanem inkább az, hogy a fájó emlékek egymásba futtatásával megalkotható-e a lírai költemény egy olyan típusa, mely a rossz alkusztiájú vajdasági térségeken is meghallókra talál. Mert ne feledjük, az elkortájt semmilyen irányban kimozdulni nem tudó Gál László, abban az ősi reményben, hogy ha társakra talál, részben meg is szabadul szorongásától, maradéktalanul az értő olvasókra próbált támaszkodni. Eltúlozta, sőt mértéktelenül fölnagyította hát múltjának és „önarcképének” leverő vonásait, minnek következtében verse, bármennyire magasztos nosztalgiaik keltették is életre, érzelgős önsajnálattástól és olcsó patetikától színeződött el, olyannyira, hogy csak dikejének dramatizáltsága, ellentétezésének kiszámítottsága és nyelvének rutinos egyszerűsége sejtette, hogy talán mégsem búbánatos dilettáns áll a lamentáció mögött. Nincs már messze azonban az idő, amikor majd, ha végérvényesen nem is, de szinte átmenet nélkül megváltozik lírai magatartása. Következő jelentkezésekor közzéteszi még ugyan a könnyekig menő *Kovilji altatódalt*, melyben gyerekkorának napfényes, meséktől varázslatos, nem-

¹⁰⁶ 1940. július 19-én írt levelében; *A magányos óriás* II. i. m. 97. l.

¹⁰⁷ *K.* 1936. 4. sz.

¹⁰⁸ *Eladok 34 évet*, *K.* 1937. 1. sz.

zeti különbségekről és súrlódásokról még mit sem tudó pillanatait idézi meg, de ugyanabban a számban már a *Subotica* is ott van.¹⁰⁰ Joggal és okkal állapíthatta meg Bori Imre, hogy ezt a „költeményét a jugoszláviai magyar költészet egyik alapversének kell tartanunk”¹¹⁰, hisz formai sajátosságai s élményszerűségének intenzitása valóban a maradandó lét-verseknek abba a vonulatába emelik, ahova egyebek között Szenteleky *Bácskai éjjele*, Fekete Lajos *Bácskája* vagy, mondjuk, Tamás István *Subotica vasárnap-délutánokja* is tartozik.

Tiszta üveghangon szólal meg már az első sor, mely a negyedikkel ölelkezve a szabaddkai, sőt az egész „pannon világ” abszurditását érzékelteti:

Semmi.

Ebben a városban csöndesen szólna

a dán királyfi:

nem lenni . . .

Arról a mélypontról indul tehát a vers, ameddig Gál László egyáltalán elmerészkedhetett, s ez a mozzanat, amellet, hogy híven érzékelteti a lélek dúltóságának fokát, alapvetően meghatározza a mondandó struktúrájának lehetőségeit és irányát is. A lemondó hamleti legyintés után versromboló lenne, ha a költő, nemréggi gyakorlatának szellemében, az érzelmes panaszkiadás vagy az indulatos ostorzás eszközeihez folyamodna. Éppen ezért Gál László háttérbe szorítja költői énjét, „kivonul” a versből, s mint eddig tán soha, tárgyilagosan, higgadtan építi föl az „idetespedt” alföldi város semmijének fáját:

Nincsen probléma és nincsen kérdés,
senki dús nincsen és sok a koldus.

Ebben a városban

ákcák van, csönd van, por van, sár van, —
s aki elindult, megáll, leül, elalszik.

És ez a város nem fehér télen
és ez a város nem zöld tavasszal,
a terhes nyár is
apadt, száraz ösztövére asszony.

Másutt a falu indulója zeng,
nádkaalapos házak égre nőnek.

Itt

pincébe fül az emelet is
és minden halálosan szünke.

¹⁰⁰ K. 1937. 5—6. sz.

¹¹⁰ A *Rozsdás esték* utószavában, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972. 296. l.

Subotica.

Nem olvasnak, nem lázadnak, nem akarnak,
nem törnek, nem kérnek, nem vágnak...

Subotica,

csak úgy idetespedt gátnak, ostobán,
unalmasan, szürkén.

Szembetűnő, hogy a költő bántó törések nélkül olyan párhuzamokat teremtett itt, amelyeknek csak egyik alkotóelemét észleljük közvetlenül. Mindvégig a *nem* és a *nincsen* mentén haladunk előre, anélkül hogy a virtuális *van* dimenziói föltáruhnának, s talán épp ezért tetszik úgy, mintha a negatívumok láncolata „egyetemes” érvényűvé szélesülne ki. Annál inkább, mert a végül refrénsként megismétlődő első strofa csak fokozza a vers nyitottságát. Egyébként Gál László érdekes módon semmi olyat nem mond Szabadkáról és Tájunkról, amit másként ne mondtak volna el már előtte is. Ennek ellenére a homályba vesző „túloldal”, a fegyelmezetten előadott tények mögül parázsló elégedetlenség és a legigazabb hűséget jelző tagadószók pergő egymásutánja nyilván sokáig fenn tartja még ezt a verset.

A *Suboticát* időrendben követő *Életem* első pillanatra a visszaesés benyomását kelti.¹¹¹ A leltározó költemények sorába tartozik ez is, és hasonló rendezelvényeket követ, akár a korábbiak. A gyerekkorától a jelenéig terjedő időket cserkészi be a lírai én, olyképpen, hogy élete szépnek ígérkezett eseményeit szüntelenül a háború, a folyton-folyvást folyó vér képeivel ellenpontozza. A szembeállító mechanizmus azonban itt már nemcsak az individuum határtalan elesettségét hivatott előtérbe hozni, hanem a homo sapiens balgaságát, jóvátehetetlen cselekedeteinek képtelenségét is. „Halottat szül szent millió anya” — borzad el pl. a költő a „teremtés koronájának” távlataitól, félreérthetetlen bizonyosságként annak, hogy a magánfájdalmak lehatárolt körén túljutva, az a rémitő sejtelem ejtette rabul, hogy az emberiség léte tán teljesen értelmetlen. Az *Életem* éppen ezért azt az emberi mélypontot is jelzi, ahonnan Gál László majd csak hitetlen hitének kialakulása után tud elrugaszkodni, a „közösségi” líra ismérveit is felmutatva már.¹¹² Ezt a folyamatot azonban már nem kíséreljük nyomon a *Kalangyában*.

Mindmáig tisztázatlan, hogy az Amerikába kivándorolt Reményi Józsefet mikor kezdték foglalkoztatni irodalmunk eseményei.¹¹³ Minden-

¹¹¹ K. 1938. 3—4. sz.

¹¹² Gál László hitetlen hitének természetével *Tíz év után c.* dolgozatunkban foglalkoztunk bővebben — *Új Symposion*, 100. sz. 873—880. l.

¹¹³ Szirmai Endre azt állítja (*A magányos óriás* I., a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archivumok kiadása, 1976. 56. l.), hogy Reményit már 1928-tól „szoros baráti kapcsolat” fűzte Szirmai Károlyhoz. Ennek az adának azonban Szirmai Endre szellemi szélhámosságának ismeretében aligha adhatunk hitelt. Annál kevésbé, mert Szenteleky levelezésében is csak 1932-ben

esetre 1934-ben már tanulmányt közöl tőle Szirmai Károly a XIX. századi amerikai irodalomról, később, 1936-ban Robinson Jeffersről, majd Gertrude Steinről, s 1938-ig egy-egy versét, elbeszélését is megjelenteti. E viszonylag csendes és mértéktartó jelenlét után azonban hirtelen változás áll be; kisebb-nagyobb időközökben Reményi-versek szériái árasztják el a *Kalangyát*. Lírai képeslapok, háborúellenes tűndések, emlékezetes irodalomtörténeti mozzanatokat időszerűsítő „megverselések”, a meg nem szüntethető számkivetettség tényein borongó elégiák, váratlan, megkapó találkozásokot rögzítő költemények váltogatják egymást egészen 1941 márciusáig, s nincs közöttük egy sem, amely ne tudatos lírikusra vallana. Mindegy, hogy a narancssal, citrommal, fügével áldott kaliforniai partoktól vagy a kietlen Mojave-sivatagról, Petronius Trimalchiójáról vagy egy Konfuciuszt és Lao-cét idéző kínai pincérről, az ereit fölvingó Senecáról vagy Shakespeare-ről szól a vers, a sorok mögül rendszerint egy olyan költő tekint ránk¹¹⁴, aki, mint Kázmér Ernő más vonatkozásban szellemesen megjegyzi, az „irodalmat a hátgerince minden porcikájáig, érzékeny keze minden uja idegéig érzi”.¹¹⁵ S ez az érzékenység, ez a literátusi telítettség természetesen nem szorított gépiesen felgyűjtött és elraktározott információk tömegére. Reményi József nemcsak a világirodalom évezredes folyamatait ismerte behatóan, ami magában is elegendő lett volna ahhoz, hogy ne tévedjen el századunk távlatokat szűkítő bozótosaiban, de ismerte a „forma misztériumát” is. Azt, hogy a műalkotásból nem lehet kisajtolni annak esszenciáját, hiszen az esszencia csakis a formában és a forma által ragadható meg, amely viszont nem más, mint a „szellem egységének hibátlan technikával megvalósított kifejezése”. Ahol tehát a szellem egysége nincs meg, ott a legkülönb technika sem akadályozhatja meg az „alkotás belső egységének szétbomlását”, s fordítva: ahol hiányzik a technika, ott a legsúlyosabb „központi gondolat vagy érzés” is szétporlad.¹¹⁶ Épp ezért Reményi József a kritikus-irodalomtörténeti „dobozolástól” éppannyira idegenkedett, mint a „széplelkű költők” tirádatól, a búslakodó tilinkózástól vagy a póre, pillanatnyi érdeket kiszolgáló irodalmi zsurnalizmustól.

Érthető, hogy ez az idők teljessége felől vizsgálódó, semmilyen helyi, irodalmon kívüli feladattól gúzsba nem kötött, szüntelenül a szellem és az esztétika mélységei felé törő céltudatosság több pontban is metszette Szirmai Károly gondolatvilágát. Annál inkább, mert az irodalomról vallott nézeteik mellett kettejük létélménye is bővelkedett rokon vonásokban.

bukkan föl a clevelandi egyetemi tanár meve. Valószínű hát, hogy Szirmai Károly Szenteklytől „örökölte” Reményi címét, s kettejük barátságát éppen a színvonalat féltő szerkesztő kezdeményezte, miután a *Kalangya* élére került.

¹¹⁴ Felsorolásunk következő verseire utal: *Kalifornia* (K. 1939. 11–12. sz.), *Mojave sivatag* (K. 1940. 1. sz.), *Trimalchio* (1940. 2–3. sz.), *Kínai pincér* (K. 1938. 8–9. sz.), *Seneca* (K. 1939. 11–12. sz.), *Shakespeare* (K. 1938. 7. sz.).

¹¹⁵ Reményi József: *Amerikai írók*, K. 1938. 4. sz.

¹¹⁶ *Mai amerikai irodalmi művek* c. dolgozatában K. 1938. 11. sz.

Reményi József mindvégig távolságtartón, jó európaiként szemlélte új hazájának jóléti társadalmát, annak fergeteges, elidegenítő élettempóját, ugyanakkor azonban nem vágyott visszatérni az ökontinensre sem, ahol a faji elméletek boszorkánykonyhájában az emberiség történetének addigi legnagyobb szörnyűségét készítették elő éppen. Mindenestül „szigetlakó” volt, kinek a pályán maradás érdekében ráadásul nyelvet is kellett cserélnie, s a magyar már csak álmai anyanyelve lehetett. S mennyire „szigetlakó” volt Szirmai Károly is, ott a verbászi cukorgyár tözsomszédságában, ahonnan a „muzsikáló messzeséget” kémlelte mindétig, és sóvár lélekkel valamiféle bizonyosságot szeretett volna kicsikarni a létből. Reményi József és Szirmai Károly érzékenysége tehát valóban a „végtelen térben” találkozott, s így mindkettőjük fölött az „emberi egyetemesség csillagát” láthatjuk virrasztani.¹¹⁷

A Reményi-versek *Kalangya*-beli bőségét mindenekelőtt ilyen mozzanatokra kell visszavezetnünk. Érték és hatások tekintetében ugyanis jóval kisebb súlyú ez a líra, mint amennyi helyet elfoglal a folyóiratban. Akár az éber alkotói önkritikusság, akár az anyanyelv éltető közegének hiánya, akár egyéb okok játszottak közre hátráltatóan, tény, hogy Reményi költeményei túl kiszámítottak, merevek, szinte belefagytak az időbe, s ma már csupán mint a két háború közötti korszak egyik legszebb irodalmi barátságának dokumentumai tarthatnak számot érdeklődésünkre.

ÚJ NEVEK

A háború alatt a *Kalangya* költészetének összképe jelentős mértékben módosul. Egyesek kénytelenségből, mások szándékosan elhallgatnak, a folyamatosan tovább publikáló, illetve az irodalmunk áramkörébe újra bekapcsolódó lírikusok zömének művein pedig viszonylag gyorsan kiütköznek egyfajta mély fásultság poétikai jegyei. Minthogy az előállt helyzet eltakarja előlük a „felszabadulás” öröme, sehogyan sem tudnak a sartre-i értelemben „szituációba jutni” a korrallal. Szinte csírájában elfojtják az irracionális, a téboly, a dehumanizálódás élményét, s akárha a békés teremtmunka egy új aranykorának küszöbére jutottak volna, jobbára csak az „örök költői szépség” előállításához oly szükséges rekvizitumokat és jelenségeket észlelik a szűkebb háza füledt térségein. Az eképpen előidézett „klasszicizálódás” azonban korántsem klasszikus értékeket eredményezett, ellenkezőleg: fáradt, mímelt költőiséget, amely a maga vaskos közhelyeivel és fedezet nélkül alkalmazott poétikai elemeivel gyakran még a kisebbségi évek egynémely verselőjének meg-megcsikorduló, döcögős éneklésénél is érdektelenebb.

Tudatában volt ennek Herceg János is, midőn a déli országrészekre

¹¹⁷ Ezeket a meghatározásokat, jobbára magára gondolva, *Sanfranciscói levél c. esszéjében* (K. 1939. 10. sz.) veti papírra Reményi, de nemcsak rá, Szirmaira is érvényesek.

összpontosítva egész sor olyan, olvasóink előtt ismeretlen embert próbált megnyerni a *Kalangyának*, aki új színekkel és hangulatokkal gazdagíthatná líránkat. S a folyóirat újraindulásának második évfordulóján már örömmel mutathat rá, hogy igyekezete nem volt hiábavaló: szülőföldünket nemcsak Hódsághy Béla ajándékozta meg „mélyről fakadó, férfias lírájával”, de új tehetségek is jelentkeztek, mint pl. az „ideszármozott Csordás Nagy Dezső, a kitűnő költő”, továbbá a muraközi Bodóhegyi Lajos és a bajai Mérei Sándor, kik „ígéretesen induló” lírikusai a *Kalangyának*.¹¹⁸ Nem feladatunk találgatni, mi minden befolyásolhatta Herceg Jánost ezen értékítéletének meghozatalakor; mivel azonban számadását részben a „jövő krónikásának” készítette, nem kerülhetjük meg a fentebbi költők versvilágát.

Hódsághy Béla élete alkonyán érkezett a *Kalangyába*, s a dérlepte rétek, a vénülő nap, az őszi alkonyok képeit dajkálgatva, a búcsúzkodás költészetét művelte elsősorban. Csupa tétovaság, feledt íz és főhajtás minden strófája, s ez érthető is, hiszen lírai magatartását a meditatív emlékezés határozta meg elsődlegesen, amint egyik költeményében nyíltan meg is vallja: „Hogy visszanezel, régi, régi gyengéd, / S nem gyógyulsz már abból ki soha tán, / Bár bölcs lehetnél, ha fordítva tennéd, / Hiába, hátra néz csak a magány.”¹¹⁹ Az elmúlt idők feletti borongás szordínós hangjait próbálta előcsalogatni tehát, s ha olykor mégis megérintette a jelen, vagy az első háború „hősi pózaira” révedt vissza, vagy pedig Isten hangjára figyelt a vad ágyúszóban.

Csordás Nagy Dezső és Mérei Sándor verseiben még ennyi sincs. Bibliái témákról, a beteljesületlen szerelem nemes kínjáról, a lány hímorrhullató pillészárnyáról, halódó ifjúságukról verselgetnek problémamentesen, szemlátomást annak a költészeteszménynek áldozva, melynek hívei a „jó poéta” szelíd fájdalomú arcképét kínálták évek óta már az érzelmes vidéki úriasszonyoknak.

Némiképp más tanulságokat vonhatunk le Bodóhegyi Lajosnak abból a tíz költeményéből, amely a *Kalangya* 1943-as és 1944-es évfolyamában olvasható.¹²⁰ Igaz ugyan, hogy Bodóhegyi a „legszerencsésebb esetekben is csak él bizonyos költőinek felfogott vagy költőinek ismert nyelvi eszközökkel és stílári fordulatokkal, de nem *teremt* újat, nem keresi a kifejezésbeli konvencióktól való megszabadulás útját”¹²¹, s ilyenformán „költői villanataira” is csak „egy-egy versszakban” ismerhetünk¹²², látásmódja és

¹¹⁸ *Számadás*, K. 1943. 12. sz.

¹¹⁹ *Hogy visszanezel*, K. 1942. 12. sz.

¹²⁰ Herceg János legszebb szerkesztői cselekedetei közül való, hogy a megszállt magyar hatóságoktól is üldözött Vlav Lajos verseit Bodóhegyi, illetve Bodóhegyi Lajos álnéven közölte a *Kalangyában*.

¹²¹ Szeli István: *Vlav Lajos: Verseik; Történi történelem*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 134. l.

¹²² Bori Imre: *Magyar írók Szlovéniában; A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 281. l.

élményeinek karaktere azonban mégis alapvetően megkülönbözteti őt a „szalon-líra” iménti képviselőitől. Ha versében Bodóhegyi Lajos a rétháti cser alól szénéz a Mura-vidéki lankásokon, csakugyan látja is őket, mert egész lényével a természetben gyökerezik még. Azt is mondhatnánk akár, hogy az objektíve látott valósággrészletet nála nem mázolja át színtallá vagy üres dekorációvá a „költői” képzelet, ami persze nem azt jelenti, mintha szolgáian másolná a naturát. Észleleteit transzformálja ő is, de úgy, hogy a gyakran ziháló sorokból, versmondatokból élénk rajzolódó táj mindvégig őrizni tudja szemléletének közvetlenségét és naivitását. S talán épp ez a sajátosság rokonítja őt, ha távolról is, az 1942-ben elhunyt Bihar megyei költővel, Nagy Imrével, kinél az áhítat és a gyermeki tisztaság hasonlóképpen elegyedik az elszánt mást akarással, akár a naivítás Bodóhegyinél a „kockára tett életem”, a „szabadság dal-lama”, és a „letört bilincsek” képzeleteivel.

TUDÓS ÉS PEDAGÓGUS

BESZÉLGETÉS DR. PENAVIN OLGÁVAL*

BURÁNYI NÁNDOR

— *Dr. Penavin Olga negyven éve pedagógus. Négy évtizede tanítja a magyar nyelv rendszerét, az általános nyelvészetet és a nyelvjárást. Évtizedek óta tanárképző intézményekben ad elő, szinte nincs is nálunk magyartanár, aki nem az ő tanítványa lenne. De nézzük, hogyan is kezdődött a pályája. Miért választotta ezt a szakmát?*

— Először is édesanyámnak volt ez a kívánsága, ugyanakkor egy kiváló középiskolai tanáromnak, egy lelkes pedagógusnak a hatására választottam a tanári pályát. Olyan lelkesen oktatta tantárgyait, a magyar és latin nyelvet, hogy megkapott mindnyájunkat, és engem erre a pályára irányított. Ez a tanár nemcsak az órán foglalkozott velünk, hanem az órák közötti szünetekben is, úgyhogy minden gondunkkal, minden apró-cseprő bajunkkal hozzáfordulhattunk, őszinte tanácsot, őszinte, jóindulatú irányítást kaptunk tőle. Tantárgya a magyar és a latin nyelv volt. Már modern módon oktatott bennünket, abban az időben a munkáltató oktatásnak a híve volt. Nála sohasem volt az, hogy tíz-líusz percig „nyúzza” a diákot, ahogy mondani szokták, hanem végigzongorázta az osztályt, és mindig tudta, hogy ki milyen tudást nyert, milyen fokon áll a tudása.

— *Ez az akkor mikor volt körülbelül?*

— Ez körülbelül a harmincas években volt, tehát 1930-tól 1936-ig.

— *Ötven évvel ezelőtt is úgy tanított, mint ahogyan most is tanítanak?*

— Körülbelül, különben is ez az intézet abban az időben már modern intézet volt. A lehető legjobb tanárok oktattak ott. Annyira modern intézet volt, hogy mi már akkor szaktantárgyi tantermekben tanultunk. Volt külön biológiate terem, zenetermünk, a tornatermünkéről nem is beszélve...

— *Még tornaterem is volt?*

— Még az is volt, és nagyon szépen felszerelt tornaterem volt.

* Az interjút az Újvidéki Televízió közvetítette, a forgatókönyvet írta s a műsort vezette: Burányi Nándor.

A NÉPHAGYOMÁNY KÖRÜL

— *Tanárnő, persze tudjuk, nemcsak magyartanár, hanem pedagógus, sok évtizede foglalkozik már a néphagyomány gyűjtésével is. Mi indította el, mi keltette fel az érdeklődését?*

— Az érdeklődés még otthonról ered. Édesanyánk, amikor jókedve volt, nagyon szép meséket, — népmeséket — mesélt, de mesélt a régi életről is, amit ő meg az édesanyjától hallott, tehát tulajdonképpen nagyanyánk történetei éltek tovább az ő meséiben. Amikor az egyetemre kerültem, akkor viszont annak ellenére, hogy latin szakosnak indultam, hisz a diplomadolgozatom is a Vesta-szűzekről szól, szegény Vesta-szűzek most is örök álmukat alusszák a latin szemináriumban, tehát annak ellenére, hogy latin szakosnak indultam, állandóan jártam Csúri Bálint óráira is. Csúri Bálint, tudjuk, a *Szamosháti Szótár* megalkotója, egyébként kiváló nyelvjáráskutató, nyelvtörténész, az ő előadásai nyomán indultam el a néphagyomány felé. Különösen a szlavóniai nyelvjárásról és a moldvai csángókról tartott előadásai kötötték le a figyelmemet. Még ma is emlékszem azokra a csütörtök délutáni órákra, az órák hangulatára...

— *Pedig ez nagyon messze van a latin nyelvtől.*

— Hát elég messze van a Vesta-szűzektől, jó messze. De engem különben is akkor érdekelt ez a problémakör. Úgyhogy amikor aztán lehetőséggem nyílt arra, hogy fölkeressem a szlavóniai magyarokat, elindultam — talán az volt a legelső nyelvjáráskutató utam. Negyvenhétben eljutottam Kórógyra, Szentlászlóra, elgyalogoltam Harasztiba, elmentem Rétfaluba is, ott találkoztam először a terepi munkával.

A TANÁRKÉPZÉS KEZDETEI

— *Egyelőre maradjunk még egypár pillanatra a pedagógiánál. Hogyan kezdődött nálunk a tanárképzés? Hogyan emlékezik vissza erre a tanárnő?*

— Hogyan kezdődött a tanárképzés? Hát tudjuk, hogy a háború után nagy tanerőhiányban szenvedtünk, hogy ezt a sztereotíp kifejezést használjam.

— *Megértjük...*

— 1945-ben a művelődési hatóságok megindították, beindították a Tanárképző Főiskolát. Az még csak egyéves volt. Tehát egyéves tanárképző főiskola indult 1945-ben, kétszakos tanítás folyt, és bármilyen tantárgyat bármilyenel lehetett csoportosítani. 1946-ban azután megindult a kétéves tanárképzés. A kétéves tanárképzésben már kötöttek voltak a párosítási lehetőségek, tehát a magyar nyelvet, irodalmat vagy valamely nyelvvel, vagy történelemmel lehetett párosítani, de semmi esetre sem matematikával vagy rajzzal. Én 1947-ben kerültem a Tanárképző Főis-

kolára. Szinte azt lehet mondani, hogy akaratom ellenére kerültem oda. Szabadkán a gimnáziumban tanítottam. Elég jó tanár hírében álltam, a magyar nyelvet, irodalmat és a latin nyelvet tanítottam. Két évben volt érettségi biztosom Löbl Árpád. Érettségi biztosi jelentésében, úgy látszik, jó véleményt mondhatott rólam, úgyhogy 1947 szeptemberében lehívtak Újvidékre. Ő és Boža Kumanov igyekeztek rábeszélni, hogy fogadjam el ezt a valóban megtiszteltetést jelentő ajánlatot. Én, amennyire lehetett, szabadkoztam, mert nem éreztem magamban annyi erőt, hogy elvállalhasam. Én jó középiskolai tanárnak éreztem magam, de hogy majd helyt állok-e itt, azt nem tudtam. Egyébként Nyúl bácsi sem nagyon akart elmenni. Megbeszéltük Nyúl bácsival, hogy majd elmegyünk Löblékhez és előadjuk, hogy én nem akarok jönni, ő nem akar elmenni, hát maradjon a status quo. De Löbléket nem lehetett meggyőzni sehogy sem. Kötötték az ebet a karóhoz. Na hát akkor mit lehetett tenni? A férjem sem nagyon volt elbűvölve ettől a lehetőségtől, se lakás, semmi. Bútorozott szobába költöztünk, nyolc évig maradtunk ugyanazoknál a lakásadóknál, azután végre rendeződött valamennyire a lakáskérdés.

— *Albérletben laktak? Nyolc évig?*

— Albérletben, nyolc évig, méghozzá valahol a város szélén. Még akkor a város széle a mai vásár vidéke volt.

— *Akkor a Főiskolán magyar nyelvet és irodalmat oktattot?*

— Én a magyar nyelvet tanítottam, tekintve, hogy B. Szabó György már mint régi tanár a magyar irodalmat adta elő. Ebben az első generációban már én itt találtam a padokban Szeli Istvánt, a mai akadémikust, Juhász Gézárt, és a már akkor sakkozó Nagy Máriát.

— *Ez már a Pedagógiai Főiskolán volt?*

— Igen, a Pedagógiai Főiskolán. Ez volt az első generáció, akiket nekem kellett bevezetnem a magyar nyelvészet rejtelmeibe. Nekem is éppúgy kellett tanulnom az anyagot, mint nekik.

— *De miből? Volt könyvtár? Hisz anélkül nem is lehet sem középiskola, sem főiskola.*

— Könyvtár nem nagyon volt, hát úgy „összekaparta” az ember, amit lehetett. Sok munkával járt, én nem tagadom, és egészen biztos, hogy akkor nem azt nyújtottam a hallgatóknak, mint később. Az első rektor Živojin Boškov volt, a másik rektor pedig Spaso Čobanski. Mindketten jó munkalétkört biztosítottak az intézetben. Úgy élünk, mint egy nagy család. No azután talán még a történethez tartozik az is, hogy 1954-ben elküldtek engem doktorálni, mert már időközben az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának a megalapítása folyt, és nyilvánvaló volt, hogy a magyar nyelv és irodalom tanszékét is meg kell nyitni. Megfelelő káder, megfelelő személy nemigen volt, úgyhogy valakinek doktorálni kellett. Abban az időben Zaga Krdžalić közoktatásügyi titkár fölhívott, és azt mondta, hogy el kell mennem doktorátust szerezni, mert anélkül nem lehet az egyetemen dolgozni. Hova menjünk, hova menjünk? Magyaror-

szágra abban az időben nem lehetett menni, hát elmentem Göttingába. Göttingában Farkas Gyula volt abban az időben a Finnugor Tanszék vezetője.

— *Magyar Tanszék nem volt?*

— Magyar Tanszék nem volt, hanem Finnugor Tanszék. Ő szívesen fogadott, és meg is beszéltek, hogy körülbelül miből írnam a doktori disszertációt. Megállapodtunk abban, hogy Vajdaság tájnyelvéről szól majd a dolgozat. De hát nem csak finnugor nyelvészetből kellett vizsgát tennem, hanem még a néprajzot is fel kellett venni. Megint abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy egy kiváló néprajzoshoz kerültem, Erich von Peuckerthez. Egyébként ez a Peuckert arról volt híres-nevezetes, hogy valamikor valamilyen növényi kábítószer segítségével sámáni lelkiállapotot akart előidézni; a kísérlet sikerült, de belesüketült. Egyébként rendkívül érdekes, rendkívül szemléletes előadásokat tartott. Mikor megtudta, hogy Vajdaságból vagyok, igyekezett mindig bevonni az előadásokba, mindig megkérdezte: hát ez Novi Sadon, Jugoszláviában hogy van, ezt hogy csinálják, mit tartanak erről? Tehát megvédtem a doktori disszertációm, és hazajöttem. 1957-ben azután az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karán megindult a magyar lektorátus. Egy évig tartott, a következő évben Sinkó Ervin meghívott egyetemi tanár megtartotta székfoglalóját, és ezzel megindult a munka a Tanszéken.

— *Tanárnő nagyon sok tanárnemzedéket tanított, nevelt, bocsátott ki. Mi az, amit ilyen sokévi pedagógiai pályafutása után, ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában elsősorban mondhat a pedagógusoknak és a most készülő pedagógusoknak, mit lehetne üzeni nekik?*

— Negyvenéves munkám során hét évet töltöttem középiskolában, 33 évet pedig felsőoktatási intézményekben, talán azt mondanám, hogy lelkiismeretesség, hivatásszeretet, emberség, a tantárgyak szeretete, az állandó továbbképzés az, amire szükség van a mi pályánkon, enélkül meg sem lehet moccanni. És még egy másik dolog, hogy a tanulókat, a diákokat emberként kell kezelni, munkatársnak kell tartani a diákokat is, akikkel együtt közösen jutunk el odáig, hogy megfelelő hasznos embert adjunk a társadalomnak.

— *Sok minden megváltozott ez alatt a negyven-egynéhány év alatt, a nyelvoktatás, az anyanyelv oktatása is. Mit gondol, tanárnő, a mai diákoknak könnyebb?*

— Jóval könnyebb.

— *Ők ezt el is hiszik?*

— Ők nem hiszik el, mert amikor én arról mesélek, hogy miként volt régen, csak legyintenek, és azt mondják, ah, hát az régen volt.

NÉPMESÉK — AZ ELSŐ GYŰJTŐUTAK

— *Pedagógiai munkássága mellett nagyon jelentős és ettől elválaszthatatlan a népművészet iránti szeretete, a népköltészeti alkotások gyűjtése. Most éppen tíz éve, hogy megjelent a Jugoszláviai magyar népmesék.*

— Ebben elég sok munka van, körülbelül 15 évnek a munkája, de az volt a szerencse, hogy a munkatársaim segítettek. Többek között Matijevics Lajos, Sátai Pál, Jámber László segített ebben a munkában.

— *A gyűjtésben?*

— Részint a gyűjtésben, részint azután a magnetofonszalagok leírásában is, mert egyedül nem győztem volna a sok munkát. Tudniillik nem olyan könnyű a mesegyűjtés. A mesegyűjtés már nem saját funkciójukban élő meséket gyűjt fel. A mesemondáshoz megfelelő hangulat, környezet, hallgatóközönség kell. És ehhez az egyszemélyes hallgatóközönség, vagyis a gyűjtő nem elegendő, nem animálja eléggé a mesemondót. Éppen ezért nem olyan könnyű munka a mesegyűjtés, ezt mindenki, aki ezzel foglalkozik, megerősítheti.

— *De megéri?*

— Megéri.

— *Biztos, hogy a pedagógiai munka mellett, a tanítás mellett még egy ilyen nagy munka nem napi nyolc óra munkát jelentett. Kétszer nyolcat?*

— Majdnem azt lehet mondani, háromszor nyolcat is, mert nekem soha nem volt és munkatársaimnak sem volt nyári szünete vagy téli szünete, hanem mindig kint voltunk a terepen.

— *Legtöbbször merre járt?*

— Bejártuk szinte egész Jugoszláviát, voltunk Szlavóniában, a Muravidéken, Baranyában, nem beszélve a Bánátról, Bácskáról, Szerémségről. Mindenütt megfordultunk, ahol megfelelő adatszolgáltatókra lehattunk, ahol sejtettük, hogy még valamit lehet találni.

— *Hogy emlékezik vissza az első gyűjtőútra, mikor volt az, merre?*

— 1947-ben mentem az első gyűjtőutamra Szlavóniába. Kórógy, Szentlászló, Rétfalu volt ez a terep. Nem volt könnyű, le kellett győzni az adatszolgáltatók ellenkezését, mert mindig, ahogy mondják, idézójelbe teszem, „urasan” akartak beszélni, én pedig igyekeztem meggyőzni őket, hogy nekem nem az kell, nem arra van nekem szükségem, hanem arra, ahogyan ők egymás között beszélnek.

— *Szégyellték a nyelvüket?*

— Szégyellték a nyelvüket, hisz az egyik falu is csúfolja a másik falut a beszéde miatt, idegen előtt meg különösen szégyelltek.

— *Sok embert megismert így a tanárnő ezeken az utazásokon, kikre emlékezik vissza legszívesebben?*

— A legjobb adatszolgáltatóimra. Kozár Istvánra, akit én mindig nagypapának szólítottam, annyira közvetlen kapcsolatba kerülünk azokkal a csodálatos hangulatú nyári szülőörzéseken, pudárkodásokon.

- *Kórógyon?*
- Kórógyon. Egészen közvetlen kapcsolatba kerültem vele, olyanokat is elmesélt nagypapa, amit talán másnak el nem mondott volna.
- *Vele már az első útján találkozott?*
- Vele már az első utamon találkoztam, tudniillik annak a Gajnok családnak volt a nagypapája, akiknél mindjárt az első utamon megszálltam, és akikkel az első kapcsolatokat felvettem Kórógyon.
- *Hány évig volt még adatszolgáltató?*
- Egy kb. tízéves periódus volt az, amíg én nagypapát kifaggattam, meg a kenyeres pajtását, akivel ők együtt őrizték a szőlőt, akivel együtt sütögették a szalonnát a szőlőben, és ittuk hozzá a kepcéből a finom — vizet.
- *A szőlőben?*
- A szőlőben.
- *Nem bort, vizet?*
- Nem volt bor, azon a szőlőn nem sok bor termett... A szentlászlói kutatóutamról legszívesebben a Varga családra emlékszem vissza. A Varga családban mind a családfele, mind a nagymama, mind pedig a feleség kiváló adatszolgáltatóim voltak. Azután volt Vojlovicán egy igazán megnyerő és igazán nagyszerű adatszolgáltatóm, Kovács Juli néni. Kovács Juli néni a népmeséktől kezdve, balladákon át minden népi termékre emlékezett, és elő tudta adni.
- *Tanárnő csak Bácskán kívül járt?*
- Ez valóban érdekes, valahogy mindig a külső területeket, a Bácskán kívüli területeket kerestük. Ez lehet, hogy nagy hiba, de valahogy azt gondoltuk, Bácska mindig fölkereshető, mert az itt van a közelünkben.
- *Kéznél van?*
- Hát, hogy úgy mondjuk, valóban kéznél van, amazok pedig meszebb vannak, esetleg nem lehet eljutni oda, meg talán érdekesebb anyaggal szolgálnak. Attól is féltünk, hogy a hagyományörző öregek meghalnak, tekintve, hogy mindig az idősebbektől gyűjtöttünk, noha ellenőrzésképpen a középgenerációt és a fiatalokat is mindig kifaggattuk.
- *Szóval ez nem jelenti azt, hogy itt, Bácskában is, nincsenek éppen olyan értékek, mint...?*
- Ez nem jelenti azt egyáltalában. Hisz a *Jugoszláviai magyar népmesék II.*-ben, amelyik most van nyomdában, főleg bácskai mesék szerepelnek.
- *Téli szünetekben a hallgatókkal járta a szlavóniai falvakat. Hogy kapcsolódtak ebbe a munkába a fiatalok, az egyetemi hallgatók? Milyen hatása volt ennek a munkának?*
- Nemcsak a téli szünetekben jártunk, hanem néha, mondjuk, a májusi ünnepeket használtuk ki, amikor az emberek már befejezték a földművelés körüli munkákat, szabadok voltak, és elláthatták a mi gyerekein-

ket. Mert tudniillik mi soha nem tudtunk szállodába menni, mi mindig a vendéget fogadóknak vendégszeretetét használtuk fel. A gyerekek szívesen végezték ezt a munkát, ahogy a napló, a munkanapló is mutatja, élvezték ezt a munkát, közben sok mindent megtanultak. Megtanulták megismerni az embereket, a környezetet, a vidéket, a nyelvet, egyfajta szociográfiai felmérésre is alkalmasak lettek, én azt hiszem, hogy ez is...

— *Ez is egyfajta kéadernevelés volt.*

— Emberségük kialakulására is hatott.

— *Az új gyűjtők is tulajdonképpen így szerezték az első tapasztalatokat.*

— Úgy van, nagyon sok gyűjtőnk ilyen úton ismerkedett meg ezzel a munkával, Borús Rózsa a *Topolyai néprajzban* is emlegeti, hogy ilyen gyűjtőúton tanulta meg, illetve kapott kedvet ehhez a munkához.

— *Érdekes, most a fiatalok kapcsán jut eszembe, volt egy idő, amikor a néphagyománnyal való foglalkozást eleve konzervatívnak tartották, régi, letűnő valaminek. Az utóbbi időben változik a helyzet, vagy változott, úgyiszlóván a legfejlettebb országokban is valahogy szinte a folklór reneszánszáról beszélhetünk. Van erre valami magyarázat?*

— Hát valóban, az egész világon jelentkezik a folklór reneszánsza. A népi jelleg felé fordulás jellemzi ezt az irányzatot, illetve még az ennél is egyszerűbb, a törzsi felé fordulás jelentkezik a művészetekben. Az idillikus, az eszményített múlt keresése jellemzi talán ezt a neofolklorizmust. Egyesek azt mondják, hogy a népi folklórtermékek begyűjtése a 60—70-es években nem egyéb, mint „kegyelet-expedíció”, vagyis megmentése annak, ami valamikor volt. Viszont egy másik nagyon érdekes dolog jelentkezik a polgárságnál, a paraszti padlásokról mindenféle „kacatot” összegyűjtenek, a bolhapiacokon összevásárolják a régmúltnak ma már funkciót vesztett tárgyait, a rokokókat, a szenesvasalókat és egyebet, és maguk köré kparva szinte díszletként használják fel.

— *Ez jó üzlet ma már?*

— Jó üzlet annak, aki ilyesmi eladásával foglalkozik.

— *Az elmúlt évtizedek folyamán nemcsak a mi viszonyunk, nemcsak a társadalom viszonya változott meg a folklórhoz, hanem maguknak a folklórtudósoknak a feldolgozás, az anyag iránti viszonya is megváltozott. Mi itt a legnagyobb különbség?*

— Nemcsak az anyag feldolgozásával jelentkezik, hanem egyáltalában azzal, hogy mit gyűjtsünk. Itt is nézetek állnak szemben egymással. Egyesek azt mondják, csak a múltnak az emlékeit, tehát a múlt eredményeit gyűjtsük fel, mások azt mondják, hogy a jelent is kell gyűjteni, mert az is nemsokára múlt lesz.

— *És ez valóban ellentét? Összeegyeztethetetlen?*

— Szerintem nem ellentét, hanem össze lehet egyeztetni, a múltat is fel kell gyűjteni, de ugyanakkor a jelent is, mert az is nemsokára valóban elavult lesz. Olyan nagy a mozgás a társadalomban, az anyagi és

a szellemi kultúrában, hogy azt nem lehet nem tudomásul venni. És még egy másik dolog is van, nemcsak a paraszti, földműves kultúra termékeit kell felgyűjteni, hanem fel kell gyűjteni a munkások folklóráját és termékeit, szellemi termékeit is. Nemcsak a parasztokkal kell törődnünk, hanem a munkással is. Ugyanakkor minél hamarabb fel kell gyűjtenünk a népfelszabadító háború folklóráját is. Nem szabad semmiféleképpen sem elhanyagolnunk.

— *Persze, tulajdonképpen azért, mert ezek is értéket jelentenek.*

— *De még mennyire, hogy értéket jelentenek.*

— *S hogy állunk mi ezekkel az értékekkel, mondjuk, nemzetközi viszonylatban, értéket jelentenek-e mások számára is?*

— *A mi anyagunk és egyáltalában az, amit mi felgyűjtünk, az általános összehasonlítás szempontjából is értéket jelent. Rendkívül fontosak ezek, mert mi itt, ezen a tájon nagyon sok régiséget megőriztünk, olyan dolgokat, amelyeket talán másutt már nem lehet fölfedezni. De ugyanakkor sok újat, új vonást is fejlesztettünk hozzá, hisz nem lehet elfeledkezni arról, hogy mi itt, ezeken a vidékeken évszázadokon keresztül más népekkel együtt élve sok mindent eltanultunk, és sok mindent át is adtunk. Tehát ez a folyamat kölcsönös volt, és ez kivizsgálásra vár.*

— *A népmesekötet után és a nemrég megjelent szlavóniai nagycsalád kötet után mi következik? Van-e a kiadónál vagy az íróasztalon újabb könyv, kézirat?*

— *A kiadónál van a Jugoszláviai magyar népmesék II., ami kb. öt-száz oldalnyi szöveget tartalmaz, valószínűleg olyan lesz, mint az első, a Jugoszláviai magyar népmesék I.*

— *Nyomdakész?*

— *Ez nyomdakész állapotban van.*

— *S, mi az, ami most készül?*

— *Most készül még a jugoszláviai magyaroknál használatos szólás- és közmondáskincs-gyűjtemény. Körülbelül 5000 cédulánk van már, 5000 cédulára feljegyzett anyag, de még mindig folytatni kell a gyűjtést. Ebben a gyűjtésben segítenek az iskolák is, az iskolák tanulói. Nyilván ezeket még ellenőrizni kell és megfelelő módon elhelyezni a gyűjtött anyagban.*

NYELVJÁRÁSKUTATÁS — SZÓTÁRAK, ATLASZOK

— *En azt hiszem, most áttérhetünk egy harmadik munkaterületre. Ez talán a legkevésbé látványos. A nyelvjáráskutatásra gondolok. Eddig már megjelent Baranya, a Mura-vidék, Szerémség tájnyelvi atlasza, s mindezekelőtt azt hiszem, legfontosabb a Szlavóniai kórogyi szótár, amely három kötetben jelent meg.*

— Azt mondanám, hogy a legelső terepi kiszállástól kezdve folyik ez a munka, tehát kb. 1947 óta.

— *Tehát együtt indult a népmese, a folklór és a tájnyelv kutatása?*

— Mi mindig mindent gyűjtöttünk és gyűjtünk. Azután megfelelő módon mindig fel tudjuk használni a gyűjtött anyagunkat. Amikor Matijevics, Sátai meg Jánbor kollégával kiszálltunk a terepre, azt néztük, hogy mentsünk mindent, amit lehet, aztán majd feldolgozzuk ott, ahol arra szükség van, ahol lehetőség van rá, és ahová kíváncsiak az anyag.

— *Valószínűleg az emberek nem tudják — én sem —, hogyan dolgozik egy tájnyelvkutató.*

— Mielőtt kiszáll a terepre, felkészül a gyűjtő. Ez azt jelenti, hogy megpróbálja a témát kijelölni, megpróbálja a helyet, a kutatási pontot kijelölni. Felkészül a szakirodalomból, megtudja, hogy mi várható azon a területen, ha nyelvjárásról vagy valamilyen más néprajzi kutatásról van szó. Miután felkészült, kimegy a terepre. Legelőször az iskolába szoktunk befordulni, tekintve, hogy a tanárok, az oktatók jól ismerik a falut. Első utunk mindig az iskolába vezet, ahol az oktatók, a tanítók segítségünkre vannak a megfelelő adatszolgáltató kiválasztásában. Nem mindig sikerül nekik sem a legmegfelelőbbet ajánlani, úgyhogy néha megyünk az utcán, odafigyelünk a beszélgető emberekre, esetleg megszólítjuk valamelyiket, ha úgy gondoljuk, hogy megfelelne. De az első adatszolgáltató a munka befejezése után rendszerint másokat szokott ajánlani, menjenek el ehhez, ahhoz, később szinte kézzől kézre adják az embert. Amikor összegyűjtöttük az anyagot, akkor (tekintve, hogy már magnetofonnal dolgozunk, nem ceruzával, mint a hősi időkben, jóval könnyebb a munkánk, otthon nyugodtan leírjuk a szöveget, kicédulázzuk) megindul a gyűjtött anyag feldolgozása. A feldolgozás sokféle lehet. Ha mondjuk kérdőívvel dolgoztunk, vagy pedig passzív módon, tehát szövegek elmondatását jegyeztük le, akkor ebből nyelvatlasz sikeredhet, vagy pedig szótár, tájszótár, de kialakulhat egy egész monográfia is. Nyilván nem egyszer kell visszamenni, többszöri ellenőrzésre van szükség. Ritkán fordul elő, hogy mindent sikerült felgyűjtenünk egy kiszállással.

— *És miért, itt megint a kérdés, miért éppen Kórógy?*

— Miért Kórógy? Már említettem azt, hogy Csűri felkeltette az érdeklődésemet a szlavóniai nyelvjárás iránt, mert ez a vidék a mocsárba behúzódva megőrizett egy 16. századi nyelvet, az Érdy-kódex nyelvét. Itt olyan csodálatos nyelvi fordulatok, szavak őrződtek meg, amelyek már teljesen kihulltak a köznyelvből és az irodalmi nyelvből. Ha halljuk ezt a beszédet, akkor érdekes, feltűnően szép dallama megüti a fülünket.

— *Azok az öregek még úgy beszéltek, mint a 16. században?*

— Az öregek igen, illetve hát némi módosulással, mert mondjuk nagyon sok szláv jövevényszó került a nyelvükbe a szomszédos horvát és szerb lakosokkal való állandó kapcsolatuk révén. Nagyon jól tudjuk, hogy

jó kapcsolatban voltak a körülöttük élő más nyelvű népekkel, testvérbarátságot fogadtak egymásnak. Összejártak, megvendégelték egymást, két-három napig tartó mulatozások voltak ilyenkor.

— *A kórógyi szótár után mi következik?*

— Elég sok minden következhet, de legközelebb a Vajdaság földrajzi neveinek adattára sorozatot folytatjuk tovább Matijevics Lajos kollégával.

HAGYOMÁNY

RITKA VAJDASÁGI MAGYAR NÉPBALLADÁK

DR. BURÁNY BÉLA

A magyar nyelvű balladakutatás a fejlettek közé tartozik Európában. A lejegyzett, számon tartott balladák számbeli adatai, elterjedtségének térképei új és új adatokkal egyre bővülve, mind tisztább képben állnak össze a balladák életéről, eredetéről, terjedési útjairól mind a magyar nyelvterületen, mind a világ sok-sok más nyelvén. A magyar népballadákincs s a hozzákapcsolódó ismeretadálékaink az európai összehasonlító folklórtudománynak mellőzhetetlen láncszemét képezik.

A „ritka” meghatározás egy-egy népballadával kapcsolatban nálunk két szempontból mérhető. A ballada ismert változatainak számával a magyar nyelvterületen, „a legelterjedtebb klasszikus népballadánk” (A halálraítelt húga, közismerten Fehér László) 445 változatától a mindössze egy énekelt, verses formájú balladánkig (A halott vőlegény), Vargyas *A magyar népballada és Európa* című könyvének megjelenéséig. (Vargyas, 1976: 289. és 565.) A másik szempont a balladák területi elterjedésével kapcsolatos. Előfordulásuk, számbeli gyakoriságuk a jugoszláviai magyar nyelvterületen fontos adat népballadánk életéről, annál is inkább, mert ez a terület nemrég még fehér foltnak számított a száz évvel ezelőtt itt gyűjtő Kálmány Lajos után.

Az itt közölt balladákra a „ritka” meghatározás e lokális szempontból vonatkoztatható elsősorban, s csak némely esetben érvényesül (elterjedésére a teljes magyar nyelvterületen. Olyan balladákról van szó tehát, amelyek a vajdasági magyar nyelvterületről nem, vagy Kálmány óta nem, vagy csak kis számban kerültek elő (egyébként sem gyakran fellelhető balladák ezek), s csak néhány esetben mennek ritkaságszámba a teljes, nyilvántartott magyar balladaanyagban is. Épségükben vagy töredékesen is számottevő adatok tehát a magyar térképező balladakutatás munkájában.

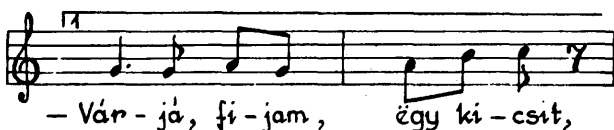
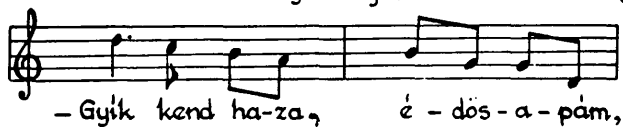
ROSSZ FELESÉG

E régi (középkori) balladából Kálmány óta a magyar nyelvterület déli részéről Paksa Katalin közölt egy három versszakos töredéket a szajáni,

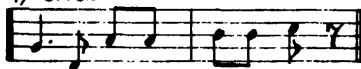
61 éves Móra Katalin énekelése szerint. (Paks, 1970: 102.) Ugyanettől az adatközlőtől újragyűjtötte Tóth Ferenc 1972-ben (Tóth, 1974: 211—214.), majd újraközölte 1975-ben. (Tóth, 1975: 50—52.)

Ugyancsak három versszakosan, Kálmány tiszahelyesi változatához mértén töredékként, 1978-ban került szalagra Bikácson, egy Hódegyházáról (Jázováról) elszármazott asszonytól:

Pégli Lajosné Urbán Annus (1909)

1/3. vsz.

Mökhalt már az é dösanyám!

- Várja, fijam, egy kicsit,
Had táncolok egy kicsit!

- Gyík kend haza, é dösapám,
Eltemetük é dösanyám!

- Várja, fijam, egy kicsit,
Had táncójjak egy kicsit!

Bikács, 1978. január.

A Zélicity családban, Moholon, a család néprajzi monográfiája anyagának gyűjtése közben, passzív balladaismeret formájában futottunk rá újra, de úgy, hogy a következő hétvégi találkozásra meghívták ismeretük forrását, az akkor 67 éves Gyarmat Györgyöt.

Gyarmat György (1913)

$\text{♩} = 166$

$\frac{5}{8}$

— Gyere ha - za, é - des - a - pám,

Be - teg sze - gény é - des - a - nyám!

$\text{♩} = 108$

— Vár - já, lá - nyom, egy ki - csit,

Hagy táncój - jak egy ki - csit,

Mín - gyá ha - za — mē - gyék!

— Gyere haza, édesapám,
Haldoklik az édesanyám!
— Várja, lányom, egy kicsit,
Hagy táncójjak egy kicsit,
Mingyá hazamegyék!

— Gyere haza, édesapám,
Mehalt szegény édesanyám!
— Várja, lányom, egy kicsit,
Hagy táncójjak egy kicsit,
Mingyá hazamegyék!

— Gyere haza, édesapám,
Temetőbe viszik anyám!
— Várja, lányom, egy kicsit,
Hagy táncójjak egy kicsit,
Mingyá hazamegyék!

— Gyere haza, édesapám,
Most temetik édesanyám!
— Várjá, lányom, egy kicsit,
Hagy táncójjak egy kicsit,
Mingyá hazamegyék!

— Gyere haza, édesapám,
Eltemették édesanyám!
— Várjá, lányom, egy kicsit,
Hagy táncójjak egy kicsit,
Mosmár hazamegyék!

Mohol, 1980.

Vargyas említett könyvében összesen 46 változatról tesz említést, az egész magyar nyelvterületre elterjedten, s abból mindössze 4 esetben „apát hívnak haza a táncból, kizárólag újabb magyarországi följegyzésekben” (Vargyas, 1976: 437.). Elgondolkoztató adatként mindkét változatunk, sőt a Paksa Katalin által gyűjtött szajáni változat is ilyen. Az apával párbeszédet folytató gyermek „Várjá, fijam” — megszólítása a bikácsi változatban nem okvetlenül fiúgyermek—apa beszélgetést fed. A mi vidékünkön is használják a „fiam” szót (nagyobbacska és nagyobb) lánygyerekek megszólításakor is.

Vargyas német, holland, görög, aromun, bolgár változatok, valamint francia, olasz és portugál részvariánsok összevetése alapján egy elveszett francia balladából származtatja.

HITETLEN FÉRJ

Egy beregi változat szerint:

Dávid (másutt János, vagy csak juhász) felesége
Betegségbe esett,
Dávid mégsem hitt neki,
Kelj fel, Helénám,
Kedves feleségem,
Nem fáj neked semmi sem!

A ballada további szövegeiben „Dávid feleségét orvoshoz vitték”, aztán „ágyba fektették”, aztán „ki is terítették”, végül „A sírba letették, Dávid akkor hitt neki, Nyugodj, Helénám, Kedves feleségem, Nyugtasson meg az Isten!”

A jugoszláviai magyarság eddig közölt balladaanyagában nem került elő.

A Zélicity család legöregebb tagja szavai szerint passzív balladaismeretként került szalagra egy hír e régi (középkori) balladáról:

Zélicity Sándor (1906)

„Hát mikó még... De ez tudta, ez a Bazsó! Osztaikkó szántogatott ottan — zenész vót, de lejárt itt az urasághó, mer zenébü nem nagyon éltek még abba zidübe — akkorosztan ottan danógatta, ahogy fogta zekeszarvát, hotyhát...

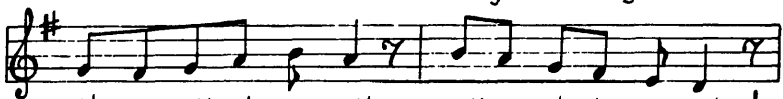
beteg vót...
 mikó vitték ki a sírba... még alkkó sē nem hitt
 a feleséginek! Hogy mēghalt...
 Nem tudok rá visszaemlékezni. Ū tutta.”

Mohol, 1979.

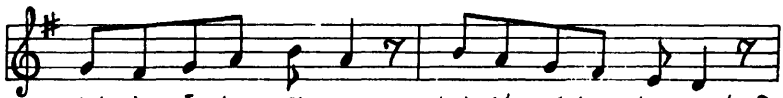
A ritka balladák közül való. Összesen 18 lejegyzett változata ismert a magyar nyelvterületen, annak északi meg Tisztán túli területeiről. Iskolás és egyéb nem szájhagyományos terjedése gyakorlatilag a mi vidékeinken kizártnak tekinthető. A rákérdézéses keresés tehát e ballada esetében is fokozatosan indokolt tájainkon. Esetleg tán még felénk is fellelhető.

A SZERETET PRÓBÁJA

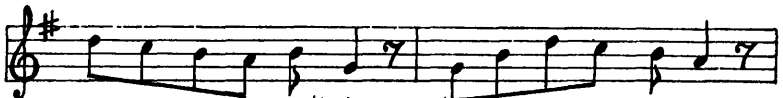
Sós Mihályné Törköly Erzsébet (1918)

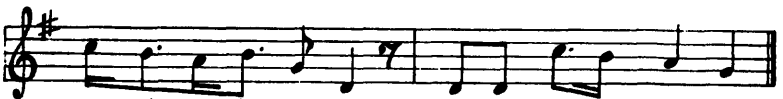
- Jó reggelt, jó reggelt, telkem, é-des-a-nyám!

- Ad-jon Is-ten, fi-am, hol jársz i-lyen-kor már?

- O-da-lent szol-gát-tam Sá-ri vi-xe mellett,

Csi-kó-kat ö-riz-tem Ma-ros kútja mellett.

Refr. Mérges sátnálgígyó bújt a gelebembe,
 Vedd ki, anyám, vedd ki, hogyha mered, vedd ki!

— Inkább megleszek én egy szép fiam nélkül,
Mint hogy meglegyek én egy fél karom nélkül!
Eredj az apádhoz, talán kiveszi az,
Kérd meg őtet szépen, hátha kiveszi az!

— Jó napot, jó napot, kedves édesapám!
— Adjon Isten, fiam, hol jársz ilyenkor-tájt?
— Odalent szolgáltam Sári vize mellett,
Csikókat őriztem Maros kútja mellett,

Refr. Mérges sátánkígyó bújt a gelebembe,
Vedd ki, apám, vedd ki, vedd ki hát belőle!

— Inkább megleszek én egy szép fiam nélkül,
Mint hogy meglegyek én egy fél karom nélkül!
Eredj el rózsádhoz, talán kiveszi az,
Ha igazán szeret, talán kiveszi az!

— Jó estét, jó estét, kedves édes rózsám!
— Adjon Isten, babám, hol jársz ilyenkor már?
— Odalent szolgáltam Sári vize mellett,
Csikókat őriztem Maros kútja mellett,

Refr. Mérges sárkánykígyó bújt a gelebembe,
Vedd ki, rózsám, vedd ki, hogy ha mered, vedd ki!

Refr. Nyúl az gelebibe, húzza ki belőle,
Vágja az ajtóhoz, dül a pénz belőle.

Törökkanizsa, 1977. (Gy.: Dr. B. B. és Dr. Gubás Jenő)

Parlando Zéltty Sándor (1906)

— Jó na - pot, jó na - pot,

Ked - ves é - des - a - nyám!

— Ad - jon Is - ten fi - jam,

Hol jársz i-lyen ko-rán?

1a/ 3., 9., 15. vsz. 1b/ 8., 14. vsz.

2/ 2. vsz. 3/ 3-6. vsz.

— Amoda szolgálok,
Csaba vize mellett,
Csikókra vigyázok,
Csaba kútja mellett.

Megkötöttem kispej lovam
Jegenye ágához,
Leheveredtem a
Lovam árnyékához.

Sárkán-mérgeskígyó
Bújt a gelebembe.
Vedd ki, édesanyám,
Hogyha nem fész tőle!

— Inkább megleszek én
Egy rossz fíjam nélkül,
Ej, de mind azután
A jobbkarom nélkül!

Eredj el apádhoz,
Az ki meri venni,
Hogyha a kezeit
Tőlled nem kíméli!

— Jó napot, jó napot,
Kedves édesapám!
— Adj jót Isten! Fíjam!
Hol jársz ilyen kórán?

— Amoda szolgálok
Csaba vize mellett,
Csikókra vigyázok,
Csaba kútja mellett.

Megkötöttem kispej lovam
Jegénye ágához,
Leheveredtem a
Lovam árnyékához.

Sárkán-mérgeskígyó
Bújt a kelebembe,
Vedd ki, édesapám,
Hogyha nem fész tőle!

— Elhattad házunkat,
Földönfutó lettél,
Csikósok, gulyások
Közé keveredtél!

Eredj Mariskádhoz,
Az ki meri venni.
Az majd a kezeit
Tőlled nem kíméli!

— Jó napot, jó napot,
Kedves kis Mariskám!
Adjon Isten, drágám,
Hol jársz ilyen korán?

— (De) amoda szolgálók
Csaba vize mellett,
Csikókra vigyázok
Csaba kútja mellett.

Megkötöttem kispej lovam
Jegénye ágához,
Leheveredtem a
Lovam árnyékához.

Sárkán-mérgeskígyó
Bújt a kebelembe,
Vedd ki, kis Mariskám,
Hogyha nem fész tőle!

— Kiveszem én aszdat,
Rászánom a kezem,
Mint hogy árva legyen
Az egész életem!

„Eddig...”
Mohol, 1980.

$\text{♩} = 168$ Gyarmat György (1913)

- Ke - be - lem - be bú - vék

Egy nagy ás - pis kí - gyó,

Vedd ki, a - pá - m, vedd ki!

- Bi - zon, nem ve - szem én!

Eredj az anyádhoz,
Majd talán kiveszi!
— Kebelembe búvék
Egy nagy áspis kígyó,

Vedd ki anyám, vedd ki!
— Bizon nem veszem én!
Eredj a bátyádhoz,
Az talán kiveszi!

— Kebelembe búvék
Egy nagy áspis kígyó,
Vedd ki, bátyám, vedd ki!
— Bizon nem veszem én!

Eredj a nénédhez,
Majd talán kiveszi!
— Kebelembe búvék
Egy nagy áspis kígyó,

Vedd ki, néném, vedd ki,
— Bizon, nem veszem én!
Eredj a rózsádhoz,
Az talán kiveszi!

— Kebelembe búvék
Egy nagy áspis kígyó,
Vedd ki, rózsám, vedd ki!
— Bizon, kiviszem én!

Mohol, 1980.

Vargyas összefoglaló könyvének megjelenéséig összesen 37 változatát tartották számon a magyar nyelvterületen.

Vidékünkön Kálmány után (Morotva, Szaján 2) első lejegyzése (Csóka, 1953.) és megjelentetése (Burány, 1962: 24.) óta Paksa Katalin 1968-ban jegyezte le egy szajáni változatát (Paksa, 1970: 99—101.). Ugyanezt, ugyanettől az adatközlőtől újragyűjtötte 1972-ben némi szövegpótlással Székely Mária (Székely, 1972: 57—61.). Szajáni adatközlője a csókai születésű Móra Lajosné testvérétől, Fehér Teréztől tanulta a csókai határban. 1972 és 1973 között Penavin Olga Bácsstopolyán jegyezte le. (Penavin, 1975: 23—24.)

A *Hallották-e hírét* c. könyv megjelenése után kevéssel (Burány, 1977.) 1977-ben került újra szalagra Törökkanizsán, majd 1980-ban Moholon, mindjárt két változatban.

A három Kálmány gyűjtötte s egy hertelendifalvai jelölésű (Vargyas) változattal együtt összesen 10 példányban került lejegyzésre a jugoszláviai magyar nyelvterületen, ami a többi 33-hoz mérve nem kevés.

Vargyas angol, német, dán, olasz, délszláv, bolgár, aromun, román, ukrán, szlovák, morva, lengyel, spanyol, katalán, török és cigány változatok összevetése alapján sem tartja biztonságosan eldöntöttnek e régi (középkori) ballada eredetét. (Egyébként a leggazdagabb irodalmú balladának tartja Európa számos nyelvén. Több könyvet írtak róla, legutóbb Eleonor Lang a Kaliforniai Egyetem kiadásában. „Neki sem sikerült megnyugtatóan megoldani eredetét és elterjedését.” (Vargyas, 1976: 481.)

Az alapötlet, a bajbajtott kiváltása már az antik görögöknél is élő motívum. „Az angoloknál bíróságtól vagy hóhértól kell kiváltani a halálra ítélt férfit, néha lányt. Németek hajóra elrabolt lányról tudnak, akit szülei és testvérei nem hajlandók kiváltani a rabságból. Ugyanez a megoldás ismeretes a skandinávoknál. Az olaszoknál már bonyolódik a helyzet, náluk is megvan a kalózok által elrabolt és kiváltandó lány története, de egyszersmind börtönből kiváltandó lányról is legalább annyi szöveg beszél.” (Vargyas, 1976: 481.) „... A bolgár énekesek a vízbeesést alkalmazzák. Általános megfogalmazás szerint a lány ruhát mos a Dunában, vagy csak ennek említése nélkül beleesik a vízbe. Apja, anyja, testvérei csak biztatják, hogy ússzon ki a parthoz, akkor kihúzzák, de haja beleakadt a fenéken egy gyökérbe, nem tud kiúszni. Szeretője viszont biztatás nélkül bemegy érte és kihúzza.” (Vargyas, 1976: 485.) Vuk változatában a fiú legeltetés közben gyöngyöt talál, és azzal teszi próbára a családtagjait. (Vargyas, 1976: 486.)

A délszláv anyagban sosem strófikus dallamokra éneklük, az ismétlődő

szövegsorok nem kötődnek következetesen azonos dallamsorokhoz, mint a nyugati változatokban. A bolgárok egy dallamsorra éneklük az egész szöveget.

Vargyas nyugati közvetítéssel hozzánk kerültnek véli ezt a balladát, úgy, hogy a kígyós változat magyar nyelvterületről terjedt a szomszédainkhoz. Nyugaton a kígyós variánsnak semmi nyoma.

Vargyas szerint angol változattal hozható párhuzamba a vadrózsabokor, a magyar változatokban csipkebokor. („A magyar legény mindig csipkebokor alá hajtja fejét, ott bújjik kebelébe a kígyó” [Vargyas, 1976: 489.], mégpedig úgy, hogy a vadrózsa mindig a szerelem szimbóluma a népköltészetben, s ennek vehető az ugyancsak tüskés csipkebokor vagy a gyakori rekettyebokor is.) („Menyecske, menyecske, Ne menj a cserésbe, Mert megmar a kígyó Szerelem képébe.”)

A vajdasági változatokban a „Lovam megkötöttem venyege ágába, én meg lehevertem lovam árnyékába” (Szaján), majd két esetben a „Megkötöttem lovam jegenye ágához, Leheverődtem a lovam árnyékához” (Csóka, Mohol) alakban jelentkezik. Topolyán „csipkebokor mellett” szerepel. Az egyik moholi (Gyarmat) s a törökkanizsai változatokból ez a bevezetés hiányzik.

A két ízben is előforduló „jegenye” s a venyige, venyége, azaz szőlővessző szó hasonló hangzatú. A jegenyés kép valószínűbb. (A jegenye általában alacsonyról induló ágaihoz jobban köthető a ló, mint a venyigéhez.) De a szőlőt gyümölcsöző venyigeág jelentősége sem lehet kizárt. Az egymásból eredés bármelyik formája lehetséges. Bármelyik is az igaz, példánk nem mondanak ellent a szimbolikus szövegértelmezés kísérletének sőt inkább szólnak mellette.

Az ilyen szövegértelmezés szerint a népdalt bevezető kép nem véletlenül van a szövegek kezdetén, nem is ötletszerű hangulatjáték szüleménye, hanem a szövegnek értelmileg is szerves részét képezi. A jelképmagyarázó szövegértelmezés szerint a fa általában asszony jelképe, a ló maga a legény, a rá való lószerszám pedig szerelmi kötelék jelképe. A klasszikus példának számító szöveg: „Túl a Tiszán van egy magas diófa, Kis pej lovam legelészik alatta, Hosszúra van a kantárszár eresztve”, azaz Háromszoros kép után, mely azt mondja, hogy túl a Tiszán van egy (feltehetően barna) menyecske, akihez legény létemre szerelmi kötelékekkel kötődöm, de laza ez a kötelék, azaz hosszú a kantárszár — s immár szerves részként érthető az egyébként kilógó, összefüggéstelennek látszó negyedik sor, a hangsúlyos mondanivaló: „Régi babám, nem vagy még elfelejtve!”

Ilyen megvilágításban a jegenyeághoz kötött ló s a lovam árnyékához való fekvés, azaz a magam kedvtelésére űzött, kissé talán „árnyékos” szerelmi utalás felveti a kérdést: a kebelbe rejtett pénz, méghozzá kígyóbőrbe bújtatva nem szerelmi szerzeményt takar-e a magyar változatokban? A hosszú századok alatt képletesre kényszerült szerelmi beszéd mon-

dott szövegeinek kulcsát radikálissá lett gondolkodásunkban elfelejtettük (mint annyi egyéb értelmét is a szimbólumoknak). Ez a visszatérő, úgy tűnik, hangsúlyos kezdő motívum ilyen értelmezése a magyar változatok egészére is érdekes fényt vet.

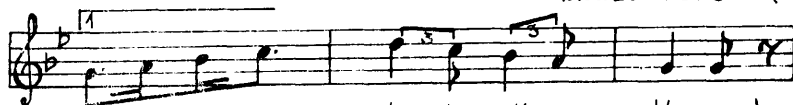
Gyarmat György változatának főként a szövege a Pálóczi Horváth Ádám által 1813-ban lejegyzett formához áll közel. Pálóczi változata a balladának legelső magyar feljegyzése. (Pálóczi, 1813—1979: 231.)

A szöveg—dallam ilyen nem harmonikus összeállása furcsán, idegenül, természetellenesen hat, nyilván kopás eredménye. (Elfelejtett több soros dallam helyett kölcsönvett másik dallam vagy szövegrész-kiesések eredménye.) Pálóczi „ötödfélszáz énekek”-jei közül, melyek könyvének címlapos megjegyzése szerint „ki magam csinálmányja, ki másé”, ez a ballada a második kategóriából való. Érdekes azonban, hogy ugyanez a dallam—szöveg viszony jellemző a Törökkanizsán gyűjtött változatra is.

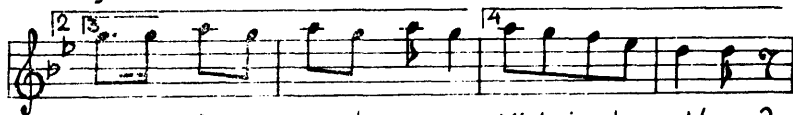
SÍRDOGALÓ JÁNOS

Poco rubato $\text{♩} = 92$

Szabó Ferenc (1923)

Jaj de na-gyon sír-do-gál a Já-nos!

De csak tovább sírdogál a János.
 Kérdi tőle a szép asszony:
 — Mi még a baj, János?
 — A szép asszony megengedné,
 (hogy) A cipőmet letehetném...
 — Szabad, szívem, János,
 Szabad, szívem, János!

De csak tovább sírdogál a János.
 Kérdi tőle a szép asszony:
 — Mi még a baj, János?
 — A szép asszony megengedné,
 Hogy a kezét megfoghatném...
 — Szabad, szívem, János,
 Szabad, szívem, János!

De csak tovább sírdogál a János.
 Kérdi tőle a szép asszony:
 — Mi még a baj, János?
 — A szép asszony megengedné,
 A díványra leülhetném...
 — Szabad, szívem, János,
 Szabad, szívem, János!

De csak tovább sírdogál a János.
 Kérdi tőle a szép asszony:
 — Mi még a baj, János?
 — A szép asszony megengedné,
 Keblét kezembe vehetném...
 — Szabad, szívem, János,
 Szabad, szívem, János!

De csak tovább sírdogál a János.
 Kérdi tőle a szép asszony:
 — Mi még a baj, János?
 — A szép asszony megengedné,
 Hogy az ágyra lefekhetnénk...
 — Szabad, szívem, János,
 Szabad, szívem, János!

De csak tovább sírdogál a János.
 Kérdi tőle a szép asszony:
 — Mi még a baj, János?
 — A szép asszony megengedné,
 Jó magamhoz ölelhetném...
 — Szabad, szívem, János,
 Szabad, szívem, János!

E 14. században keletkezett ballada lejegyzéséhez vidékünkön szintén a Zélicity család passzív balladaismerete segített hozzá. A legközelebbi találkozássra elhívták ismerőjét, a szintén moholi Szabó Ferenc kertész.

Vargyas francia eredetűnek mondja. A magyar változatok ahhoz állnak a legközelebb. Francián kívül breton, lengyel, litván, jakut (Szibéria), német és dán változatait tartják számon.

Összesen 13 változata ismert a magyar nyelvterületen 1976-ig. (Vargyas, 1976: 492.)

Egy hertelendifalvai jelzésű változatán kívül (Vargyas) a jugoszláviai magyar nyelvterületen más lejegyzéséről nem tudunk. Kálmány is Szege-den jegyezte le.

AZ ÜGYES HÁZASSÁGTÖRŐ ASSZONY

Vlasity Károlyné Zélicity Klára (1928)

...

...

Még az ura kútra jár,
Addig a Matyi nála jár...

Addig az urát a sarokba állítja,
A szakajtót a fejire borítja,
Még a babáját a szobábú kiteszítja...

„Alighanem még a szakajtóba is vót valami! Ilyenvalami is van benne... Nem tudom mán...”

Mohol, 1980.

Minden valószínűség szerint az azonos címmel számon tartott vidám ballada töredéke ez a megőrzött pár sor.

Mindössze öt változata ismert ennek a régi (középkori) balladának, a „Gyenge rác menyecské”-ről, aki az „Ablakba varr vala”, meg a „Borbélylegény Gyunká”-ról, aki „Mind ott sétál vala”, s akit az asszony férje távollétében „Addig csalogattá, Ameddig becsalá”, majd mikor a férje váratlanul hazatoppan, míg az egyik hóna alatt beengedi a férjét (egy másik változat szavai szerint) „A jobb hónya alól kibocsátá Gyunkát”.

Mind az öt ismert változata Erdélyből, illetve moldvai adatközlőktől való (Vargyas, 1976: 527.)

Amennyiben ez a Moholon gyűjtött néhány sor valóban Az ügyes házasságtörő asszony töredéke, az azt jelentené, hogy az Alföldön is előfordult. Ez a töredék mindenesetre elég ok ahhoz, hogy a további kutatást utána a mi vidékeinken fokozottan indokoltrá tegye.

A HALOTT VÖLEGÉNY

Vlasity Károly (1924)

„Vót egy fiatal szerelmes pár. Idő közben a legíny meghalt. A lány mindig szerette vóna látni, áhítozott utánna. Emént egy bíbájos öregasszonhó, oszt lëadja a panaszát, hogy hát ő mit szeretne.

Aszongya, mënjen ki a temetőbe, ásson ki egy koponyát, oszt addig főzze a koponyát, még az el nem kezd mozogni. Akkó mënnyën ki, meglássa a legínyt.

Persze, kimént a temetőbe, ki is vëtte a koponyát, elvitte haza, főzi, forrajja. Eccé valóba ekezdött a koponya mozogni.

Kapta magát, kiszalatt az utcára, lássa, a legíny jön egy szép szürke lovan.

Mingyá ott megaláll, megcsókójják egymást, beszélgetnek.

Mongya a legínnnek, hogy ű e szeretne vele menni.

Hát jó, ű nem bánnya, há emëhet vele!

Avvā fölút a szürke lóra a lány is, osz mënnek. De mënnek má, jó hosszú utat. Eggyik temetőt elhagyják, mënnek a másikba.

Eccé odaérnek egy nagy temetőhó, megának a kapuba.

Nagyon szépen sütött a holdvilág.

Aszongya a legíny a lánnak:

Szépen süt a hódvilág,

Eleven a hóttā jár,

Fész-ë túllem, édës rózsám?

Aszongya:

— Nem.

Bëmënnek a temetőbe. Lássa a lány, hogy mindën kriptá nyitva van. Mënnek tovább. Odaérnek egy kriptáhó. Aszongya a legíny, ez az övé, mënjen lë!

Aszongya a lány, hogy ő nem tudja az utat:

— Mënnyé tē előre!

Oszt a legíny lëballag, a lány még megingdút, ekezdött szalanni! Bëért a faluba, ott még látta, hogy egy ablak világít! Bëszalatt.

Milkó bëszalatt, lássa, hogy halottat virrasztanak. Mingyá oszt bē a kuokóba! Elbújtt. Ezek osztán nem is vërték figyelëmbe, tovább ott űk énekögettek.

Eccé megerik az ablakot kint. Bëszól valaki, hogy:

— Hótt koma, add ki az elevent!

A halott főkel, szétnéz, nem lát sënkit.

Mëgin ez veri az ablakot, osz mongya:

— Hótt koma, add ki az elevent!

Nem lát sénkit...

Ebbe pillanatba egyet ütött az óra.

Bészól a legíny:

— Széréncséd, hogy egyet ütött az óra, mosmán nincsen eröm,
másképp széttépnélek, mind a rongyot!

Eddig van még mostan...”, *Mohol*, 1980.

E versbetétes prózai történet balladák közé sorolását idegen nyelvű balladás (énekelt), vagy ugyancsak vegyes, prózai—verses párhuzamai indokolják. Német, lengyel, ukrán, cseh-morva, szlovák, délszláv, angol, dán, francia változatai ismertek. (Vargyas, 1976: 565.)

Az itt közölt moholi változata koponyafőzéssel való halottidézés motívumán kívül szinte szó szerint megegyezik a Vargyas könyvében e ballada jegyzeteiben közölt, osztrákból fordított szöveggel. (Vargyas, 1976: 565—566.)

Német nyelvterületről került a magyarokhoz. Szláv változatai szerteágazóan térnek el az eredetitől. Magyarul egyetlen változatának van meg a dallama is.

Kálmány Egyházaskérről csak a verses részt közölte. Egyik változata a Halálra táncoltatott lány bevezető (prózai) szövegeként fordul elő (Tóth, 1975: 88., Szaján).

HÁROM EPRÉSZŐ LÁNY

Gyarmat György (1913)

Mer vót egy királylány. Mëgölették. Osz etemették, oszt abbú nyót egy jágërfa. Osztakkó hát a kanász mëg hát vágott... furulyának. Csi-nát furulyát, oszt mikó belefútt, akkó azt izéte, hogy:

Fújjad, fújjad, kis pásztonka,
Én is vótam királylánka,
Királylányból jágërfácska,
Jávorfából furulyácska...

Akkó főkerüt a várba a királyhó, akkó az ëggyik testvérje elkërte, hotyhát „mit fúj ez a furulyácska?” Akkó azt fújta:

Fújjad, fújjad, királylánka,
Én is vótam királylánka,
Királylányból jávorfácska,
Jávorfából furulyácska...

Alkító még vót az is, hogy:

Fújjad, fújjad, én gyilkosom,
 Én is vótam királylánka,
 Királylányból jávorfácska,
 Jávorfából furulyácska...

— Mi lett a vége?

— Nem tudom, hogy... ki fújta legutójjára! (Én nem, még maga sē az biztos!...) Édesanyámtú tanútam, az meséte, még én kisgyerék vótam.

Mohol, 1980.

A címet inkább csak az összevetés miatt fogadtuk el. Vargyas könyvének megjelenéséig (1976) mindössze hat változatban ismert verses formában a Székelyföldön. (Vargyas, 1976: 600.) A vidékünkön is jelenlévő mese-változatokban ugyanis nem testvérei, hanem a mostohája öli (öleti) meg a királylányt. (Berze Nagy a mesék közt tipizálja.) Lényegesnek látszik azonban, hogy e verses részeket dallamon iktarta szövegbe annak néhai mesélője több mint fél évszázada, a ma 67 éves Gyarmat György rég elhalt édesanyja.

Bár ezen a vidéken kizárólag meseként ismert ez a történet (Penavin, 1971: 295., Topolya; Beszédes, 1978: 42—44., Szaján), töredékünk balladák közé iktatása e dallamos, verses betét miatt, valamint idegen nyelvű (dán, angol, spanyol, német, szlovén, litván, orosz) balladás (kevert szövegű, vagy csak mese alakban előforduló) párhuzamai miatt látszik indokoltnak.

AZ ELKÉSETT MENYEGZŐ

$\text{♩} = 92$ Zélicity Sándor (1906)

Most van a nap le-mé-nő-bez,
 Et-mé-gyünk az es-kü-vő-re,

An-gyal - kám, vi - o - lám,
Ne ha - ra - gudj én - re - ám!

Alig méntünk egy-két sarkot,
A menyasszony lébabádzott,
Angyalkám, violám,
Né haragudj énréjám!

Ketten méntünk, hárman jöttünk,
Jaj, de gyöngy a mi életünk!
Angyalkám, violám,
Né haragudj énréjám!

Ketten estünk a gödörbe,
Hárman gyüttünk ki belüle,
Angyalkám, violám,
Né haragudj énréjám!

(„Van ez soká, de az isten tuggya má, hogy hogy is!...”)

Mohol, 1980.

$\text{♩} = 120$ Vlasity Józsefné Tubicák Cecília (1902)

1
Templom mellett lémént a nap,
2
Bé - ha - ran - goz - ta - tott már a pap,
3
An - gyal - kám, vi - o - lám,

4

Né ha-ra-gudj én-ré-jám!

1a/ 2.,3.,5. vsz. 1b/

2/ 4. vsz. 3/ 2-5. vsz. 4/ 2-5. vsz.

Detailed description: The image shows a musical score for a song. It consists of three staves of music in G major (one sharp). The first staff is a vocal line starting with a treble clef and a 4-measure rest, followed by the melody for 'Né ha-ra-gudj én-ré-jám!'. Below the first staff are two systems of piano accompaniment. The first system has two parts: '1a/ 2.,3.,5. vsz.' and '1b/'. The second system has three parts: '2/ 4. vsz.', '3/ 2-5. vsz.', and '4/ 2-5. vsz.'. The piano parts use a variety of rhythmic patterns and dynamics.

Elindultak a templomba,

... ..
 Angyalkám, violám,
 Né haragudj énréjám!

Beletette kötőjébe,
 Úgy mentek az esküvőre,
 Angyalkám, violám,
 Né haragudj énréjám!

Ketten méntünk, hárman jöttünk,
 Jaj, de gyöngy a mi életünk!
 Angyalkám, violám,
 Né haragudj énréjám!

Zúg a zene a szobába,
 Sír a gyerekek a komrába,
 Angyalkám, violám,
 Né haragudj énréjám!

Mohol, 1980.

$\text{♩} = 92$ Csonka Pál (1924)

Éggyes le-gínt es-küt-tet-nek,

Gyu-le-kéz-nek már a né-pek,

Detailed description: The image shows a musical score for a song by Csonka Pál (1924). It consists of two staves of music in G major (one sharp). The tempo is marked as quarter note = 92. The first staff is a vocal line starting with a treble clef and a 4-measure rest, followed by the melody for 'Éggyes le-gínt es-küt-tet-nek,'. The second staff is a piano accompaniment line with a treble clef and a 4-measure rest, followed by the melody for 'Gyu-le-kéz-nek már a né-pek,'.

An-gyal - kám, vi - o - lám,
Né ha - ra-gudj én-re - ám!

Alig méntünk egy-két házat,
Ményasszonyunk lőbabádzott,
Angyalkám, violám,
Né haragudj énréjám!

Fölszédte ja kötőjébe,
Úgy méntek az esküvőre,
Angyalkám, violám,
Né haragudj énréjám!

Ketten estünk egy gödörbe,
Hárman jöttünk ki belőle,
Angyalkám, violám,
Né haragudj énréjám!

Mohol, 1980.

Kálmány óta nem került lejegyzésre a Dél-Alföldön (a jugoszláviai magyar nyelvterületen) s most Moholon egyszerre három változatban is.

Vargyas adatai szerint (Vargyas, 1976: 788.) összesen hat változatát tartja számon az irodalom, valamennyit a nyelvterület déli részéről, Zalától Aradig: Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Torontál (Szaján), Arad (Pécska) megyékből.

Valószínűleg egy részletekbe menő, eseményleíró szöveg maradványa a három moholi töredékszöveg, melyek érdekessége, hogy a három éneklő emlékezete különböző versszakokat őrzött meg úgy, hogy torzóként is, „balladásan” és egyszóként hatnak.

Ha a változatok ritkasága s a moholi töredékek területi szempontbóli közlése alapján erre következtetni szabad, a moholi eredeti szöveg tán így nézhetett ki:

1. Eggyes legínt esküttetnek,
Gyülekeznek már a népek,
Angyalkám... (stb.)

2. v. 3. Most van a nap lemenőbe,
Elmegyünk az esküvőre,

3. v. 2. Templom mellett lement a nap,
Beharangozott már a pap,
4. Alig mentek egy-két házat,
A menyasszony lébabázott,
5. Fölszédte a kötőjébe,
Úgy mentek az esküvőre,
6. v. 7. Ketten estünk egy gödörbe,
Hárman jöttünk ki belőle,
7. v. 6. Ketten mentünk, hárman jöttünk,
Jaj, de gyöngy a mi életünk,
8. Zúg a zene a szobába,
Sír a gyerek a kamrába,
Angyalkám... (stb.)

A 6. és 7. versszak arra is enged következtetni, hogy két változatban is terjedt ez a ballada Moholon, azaz szövegrészek külön alakultak hozzá („Ketten estünk egy gödörbe...”).

A szövegnek szinte valamennyi sora, külön-külön is, hangsúlyosan csipős tartalmú. Nem véletlen az „egyes legény” kiemelése a szöveg kezdetén, aztán két versszakban is a nap lemenésének várása, nyilván a látható szégyent akarva rejteni, elannyira, hogy — már a pap is beharangozott...

Humora a tömör gúnyé, fanyarul vaskos, de szellemes.

A baranyai (Boda) szövegben (Berze Nagy J., 1940: 158—159.) s a tolnaiban (Felsőíreg, Bartók gyűjtése, 1906.) a gyerek az esküvő után lesz meg („Alig várja esketését, Az oltártul eljövését”). Egy Kálmány által lejegyzett szöveg (Lévaji Panna bújába, Szaján, 1882.), amit Vargyas az említett kettővel egy címszó alatt közöl (Vargyas, 1976: 788.), csak tartalmában rokon a moholi, baranyai, tolnai balladával. Hasonló tárgyú, külön megfogalmazású más, helyi balladának vehető.

IRODALOM

1. Berze Nagy, 1940.: Berze Nagy János dr.: *Baranyai magyar néphagyományok*. — Baranya vm. közönsége kiadása, Pécs, 1940.
2. Beszédes, 1978.: Beszédes Valéria: *Félszáz szajáni népmese*. — Életjel Kiadó, 1978. Szabadka.
3. Burány, 1962.: Dr. Burány Béla: *Zenta-vidéki népballadák*. — A Művelődési Központ kiadása, Zenta, 1962.
4. Burány, 1977.: Dr. Burány Béla: *Hallották-e hírét? Pásztor dalok, rabénekek, balladák*. — Forum, Újvidék, 1977.
5. Paksa, 1970.: Paksa Katalin: Kálmány Lajos nyomában a Bánátban. *Hung. Int. Tud. Közl.* II. évf. 4. sz.: 93—107., 1970. Újvidék.

6. Pálóczi, 1813—1979.: „*Enekes Poézis*”. Válogatás Pálóczi Horváth Adám O és új, mintegy ötfélszáz énekek, ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi, kéziratos dalgyűjteményéből. Válogatta Katona Tamás. *Magyar Helikon*, 1979. Budapest.
7. Penavin, 1971.: Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*. — Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
8. Penavin, 1975.: Penavin Olga: Bácsstopolya balladái, balladás története, balladás dalai. — *Hung. Int. Tud. Közl.* 23—24: 79—95. Újvidék, 1975.
9. Székely, 1972.: Székely Mária: A Kálmány Lajos nyomán gyűjtött észak-bánáti balladák dallamvilága. — *Hung. Int. Tud. Közl.* 23—24: 57—61., Újvidék, 1972.
10. Tóth, 1974.: Tóth Ferenc: Vig balladák és románcok Észak-Bánátban. — *Hung. Int. Tud. Közl.* 10—20: 189—227, Újvidék, 1974.
11. Tóth, 1975.: Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomán. Az észak-bánáti népballadák élete*. — Hung. Int. kiadása, Újvidék, 1975.
12. Vargyas, 1976.: Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. — Zene-műkiadó, Budapest, 1976.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EGY RÉGI NYÁR FÉNYEI

Herceg János: *Arnyak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

A könyv fülszövegében olvasható megállapítástól eltérően, Herceg János új novelláinak gyűjteménye nem jelent új szakaszt az író munkásságában. Az *Arnyak* csattanóval végződő tárcanovellái, anekdotikus hangnemű rövid történetei Herceg jól ismert elbeszélő modorában íródtak, stílusuk és szerkezetük, atmoszférájuk s témaviláguk jellegzetesen Herceg János-i.

Egy könyv akkor is értékes lehet, ha történetesen nem „határkő” az író pályáján. Herceg János egyébként is közömbösnek látszik önnön alkotói „korszakainak” kérdésében. Nagy rutinnal ír, s ezt esetleg zökön is vehetnénk tőle; szerencsére, bőven van mondanivalója. S írói rutinját olyképpen feledteti olvasóival, hogy sohasem bőbeszédű.

Stílusa iskolázott, közvetlen s megnyerő; történetei mértánian pontos tagolásúak; mondatainak lélegzetvétele nyugodt és természetes. Olvasóinak legtöbbször, méltatónak s bírálónak majd mindegyikét ez tévesztette meg. Herceg ugyanis *nem* irodalmi író.

Ízlésének határain belül elbeszélőink közül Herceg János ismeri legjobban mestersége fortélyait. Mégis, novelláinak új sorozatát olvasva, mindegyre azt tapasztaljuk, hogy szinte csak egy-egy mondat, csupán egy-egy fontosnak vélt hangsúly kedvéért ír szabályos, kerek történeteket, összefüggő eseménysorokat, irodalmi hangzású párbeszédet.

Nincs olyan irodalmi alkotás, amely pusztá kulcsszavakból, kulcsmondatokból szerveződhetne műegésszé. A járulékos elemek sokasága a hagyományos epikai kifejezésformákban egészen szembeötölő; Herceg mégsem fordít háttal a történetmondás konvenciórendszerének. Ő nem unja a „mesét”, az ő alkotókedvét nem csökkenti „a feltalálás unalma”, amelyről Déry beszélt. Mindazonáltal tévedésből sem sorolható a l'art pour l'art mesemondók közé. Színesen adja elő történeteit, ám mellékmondatai a fontosak; már-már úgy érezzük, hogy számára a *novella egésze* csupán ürügyül szolgál arra, hogy mellékesen elejtett mondatainak a jelzésrendszerét megalkothassa. Félbehagyott párbeszédet, visszatérő motívumok,

esetlegesnek tetsző kiterők, analógiás összefüggések sorából bontakozik ki az *Arnyak* említett jelzésrendszere.

Hatalmas kerülőutak árán ugyan, de Herceg János nem kevesebbre vállalkozott, mint a vajdasági ember léttudatának kifejezésére, életérzésének a megfogalmazására. Lehetséges persze, hogy túlságosan általánosító ez a meghatározás: léttudatunk, életérzésünk annyiféle változatával kell szembenéznünk, ahány nemzedék és kisközösség éli itt (párhuzamosan) az életét. Herceg hangsúlyos formában az idősebb nemzedék életmozzanatait, emlékképeit, nosztalgiáit fejezi ki egyszerű közlés formájában vagy az elbeszélés rejtettebb hangsúlyaival.

Az *Arnyak* legtöbb darabja történetileg és társadalom-lélektanilag is dimenzionált írás. A kötetnyitó novella cselekménye napjainkban, a kötetzáró valamikor a múlt század második felében játszódik. Herceg tág időhatárok között sétáltatja szereplőit, s bár majd mindig pontosan rögzíthető a cselekmény vagy az elbeszélés időpontja, a novellák időtartományai észrevétlenül egybemosódnak. A magyarázat egyszerű: Herceg néhány tollvonással hitelesíti a kort, amelyről ír, de nem a korról beszél.

Hasonló eljárást figyelhetünk meg a helyszínrajzainak tekintetében is. Néha oktalanul titokzatoskodik: a „d.-i nagymama (*Két nagymama*), „a régi z.-i lóvásárok” (*Társaságok*) és a „k.-i kövér állatorvos” (*Elsüllyedt világ*) műhelyizű betűrejtvényei pontos földrajzi meghatározásokkal cserélődnek írásaiban, de utalásaiból egyértelműen kibonthatók a rejtélyesebb helyszínek is: vajdasági falvak és városok, esetenként távolabbi vidékek képzetei. Csantavér, Nosza, Zombor vagy Kikinda megemlítésének azonban nincs nagyobb nyomatéka e szövegekben. „A táj emberektől és eseményektől függetlenül élte a maga életét hegyeivel és völgyeivel”, olvashatjuk az *Elsüllyedt világban*, „csupán a felülete változott, mert a szőlő helyét jobbra kukoricatáblák foglalták el, s a kisvasút is megszűnt régen”. *Átváltozás* c. novellájának zárószorai így hangzanak: „Elindult velünk a kocsis, s engem már nem érdekelt a táj, ahogy megmaradt makacsul isten két ege alatt, minden esztendőben új füveket és friss leveleket teremtve, mit sem törődve az emberek sorsával. Csak a motor zúgását hallgattam... s álomba merülve próbáltam felejtetni én is.”

A Herceg által kimunkált tárcanovella anekdotikus kerete kevésbé alkalmas — helyesebben: eléggé alkalmatlan — emberi sorsok ábrázolására. Szerelmi történetekről, emberi választakról, váratlan találkozásokról tudósítanak a novellái, az élet apróbb s nagyobb csodáiról — nem pedig e földrajzi térség emberének léthelyzetéről. Az anekdotikus keret azonban arra mégis lehetőséget ad, hogy az író a már jellemzett módon, tehát jelzészertűen, elmosódó formában — felidézze szereplőinek tudatvilágát, életérzését.

Láttelettel csak akkor szállhatnánk vitába, ha ennek a vitának valami értelme volna; hiszen az írói formula ősidőktől fogva ismerős: volt egyszer egy bensőséges, meghitt világ, a gyermeki eszmélkedés boldog

aranykora, „Hegyek és erdők és végtelen síkságok”, amely aztán eltűnt „egy villanással és fénytöréssel”. Ami később bekövetkezett, a „felölttkor” története csupán, háborúk, forradalmak s szürke hétköznapiak, szabályos anekdoták vagy rendhagyó történetek — kár beszélni róluk, „A többit már tudjuk”. Herceg nem egészen így mondja, s legkevesébe sem közömbös a történelmi sorsfordulók megítélésében. „*Apáink bűneiért is felelősek vagyunk*”, jegyzi meg Kithy a *Fényben c.* Herceg-novellában, de épp ekkora nyomatékkal hangsúlyozza ezt is: „*Akárcsak a gyerekeink jövőjéért*”. Az író erkölcsi komolysága így tetten érhető. Árnny-alakjainak nosztalgiaja, emlék-örzése azonban, ha csupán tört pillanatokig is, átáramlik a jelen időbe, másféle fényt vet a látható dolgokra, s egy el-süllyedt világ, a századelő éveinek életképeit jelenvalóvá varázsolja.

Herceg János nem ítélező író. Nem ítéletmondó, nem térvényromboló (ezért meglepő, hogy mennyire híven tudta magyarul tolmácsolni Krležát). Az ő hangja jellegzetesen elbeszélő hang. Férfiasan tartózkodó lírával, nem-mímelt, indulatmentes fegyelemmel írta meg kisnovelláit is. Azt hiszem, ő a legarisztokratikusabb írónk: hatalmas távolság választja el teremtett alakjaitól, ironiája mégis észrevétlen; teljes biztonsággal tud írni, mégsem idegenkedik egy kis pongyolaságtól; társalgó-belletrisztikus prózát ír „a nagyközönség szórakoztatására”, közben pedig egészen más ösvényeken halad.

Olvassuk el a *Két nagymama* című, nem különösebben emlékezetes novelláját, ezt a látszatra igénytelen miniatúrát. A d.-i (doroszlói? debellácsi?) nagymama Stuttgartban, Göteborgban élő unokáit Kurtnak és Henninek hívják. (Jelen idejű couleur locale a vajdasági vendégmunkás-szülők gyermekeinek utónevében.) A novella második részében a z.-i (zombori? zentai? zrenjanini?) nagymama egyszerűen „nagymama”, az édesanya azonban „Mutti”. Milyen nyelven folyik a beszélgetés? Többnyire magyarul, Kurt és Henni, úgy látszik, tud magyarul. Amikor azonban kiderül, hogy Rigót, a kedvencüket nagymama eladta, szemrehányások özönét zúdítják rá. „— Á, öreg ló volt az már — vigasztalta őket nagymama —, kehes is már, annak se lesz haszna belőle, aki megvette... — Er hat gehustet — szólt közbe Mutti, mert a gyerekek nem tudták, mi az a kehes. És erre a nem éppen pontos felvilágosításra nagyot néztek.”

A d.-i és a z.-i nagymama emlékeit egzotikus meseként hallgatják a gyerekek. Régi ételek (citromos őzgerinc, csörgőfánk), régi emberek (Budanovic püspök úr, Keller suszter), régi ünnepek (az iparosok új zászlájának felszentelése, térzene s löverseny), régi viseletek (borjúsájú ing, árvalányhajas kalap — csupa lefordíthatatlan megnevezés), régvolt dolgok sorjázna az előadásban. S a régi lakodalmakat is felidézük, „legalább ebben nem sok változás történt, csak a ruhák és a nóták mások”. Az egykori couleur locale-ból csak a z.-i nagymama magasra vetett ágyai, vastag dunyhái és slingelt huzatai maradtak meg.

Értjük-e Herceg példázatát? Ha a novella nem Atlantisz legendájával

érne véget, a kötet vége felé mégiscsak az a kényelmetlen érzésünk támadna, hogy az *Arnyak* történetorsza: egy z.-i vagy d.-i nagyapa mese-füzére mai hallgatónak, Kurtoknak, Henniknek. Herceg iróniája és ön-iróniája olyannyira tárgyiasított formában nyilatkozik meg, oly kevésbé személyes fogalmazásmódú, hogy csupán a gyűjtemény egésze ismerteti fel velünk.

A kötetben elvétve olyan ismétlődésekre, megkopott fordulatokra bukkanunk, amelyeket a szerkesztő nyugodt lelkiismerettel kijavíthatott volna. Herceg novelláiban a pincérek „tünetemenyesen sasszéznek”; s ha egy helyütt, mondjuk, „édes kis kávéház”-ról olvasunk, más helyütt már zavaró az „édes kis ház”. Néhány közhelynek sem kellett volna megkegyelmeznünk: ha egy nő nevetése olyan egy novellában, „mint a galambbúgás”, vagy ha egy első találkozásnak az író szerint „áramütéssel felérő hatása” van, ocsúdjon fel álmából a szerkesztő, és vegyen tollat a kezébe.

Egyik kritikájában Utsai Csaba Herceg *Két világ* c. könyvének „levendulaillatú manírja”-ról, „szellemes csattanókkal fűszerezett anekdotái”-ról tett említést. Az *Arnyak*nak is van némi levendulaillata, tagadhatatlanul. De ez mellékesnek látszik. A fontos az, hogy Herceg János a tárcanovella könnyű műfajában is figyelemreméltó s újraolvasandó műveket alkotott meg.

HORNYIK Miklós

FELEDÉSTŐL MEGMENTETT VILÁG

Herceg János: *Arnyak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

Hogy Herceg János kettős arcú író és hogy kettős arca legtöbbször egybeolvad, azt már öt évvel ezelőtt, az *Embersor* olvasásakor tapasztaltam. Riportszerű írásai az említett kötetben arról tanúskodtak, hogy bár szerzőjüket elsősorban jelenünk vonzza, mégis bensőségesen kötődik a múlthoz, és annak az izgató kérdésnek a boncolgatására vállalkozik, hogy honnan is jöttünk, milyen volt az az elsüllyedt világ, amelynek kései örökösei vagyunk. Herceg János legújabb kötetében, az *Arnyak*ban a múlt teljesen eluralkodik; az „elsüllyedt világ”, ahogyan az egyik írás címe mondja, megelevenedik, és szerzője egyszeriben krónikás lesz. Olyan krónikás, aki szerencsés helyzetben van, mert hitelesen számolhat be erről a letűnt világról. Más szóval: a már régebben tapasztalt múlt iránti érdeklődés az *Arnyak*ban teljesül ki, de a kötet nemcsak ezért kötődik az előbiekhez, hanem egyéb jellegzetességei alapján is.

Változatlan, mondjuk, Herceg János mesélőkedve. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy az öt körülvevő világ változatlanul vonzáskörében tartja. Íróink közül talán egy sincs, akit a valóság ennyire lebilincselne. Ennek az erős „valóságéhségnek” természetes folytatása a tudatos élmény-

keresés. A napi sajtóban, hetilapokban és folyóiratokban megjelenő írásainak száma alapján Herceg János a legtöbbet író alkotónk. Tudósításai alapján meggyőződhetünk arról, hogy legtöbb információja közvetett élmény, tehát emberekkel folytatott beszélgetések eredménye. Jómagam (tévedhetek, persze) úgy képzelem el, hogy Herceg János mesélkedve minden élményt nyomban írássá transzponál; az út a hatástól a lejegyzésig az ő esetében hihetetlenül rövid lehet. Legújabb kötetét elsősorban az jellemzi, hogy az itt közölt írások legtöbbje valamilyen módon a múlttal kapcsolatos; sőt: itt legtöbbször már szinte minden megtörtént, mi, az olvasók, csak a befejezéshez érünk oda. És ez rányomja bélyegét az író által alkalmazott belső formákra is. Nyomban le kell szögezni, hogy írói eljárásának változatosságáról nemigen szólhatunk, mivel évek során kidolgozta a maga közlésformáját, amely kevésbé eredeti, de mesterségbeli ismeretekben kivételesen gazdag.

Ha a 25 novellát (fogadjuk el ezt a műfaji meghatározást, bár egy-egy írás esetében joggal adhat okot vitára) belső szerkezetük alapján csoportosítani igyekeznénk, akkor három típust különböztetnénk meg. Hangsúlyozni szeretném, hogy gyakoriak az egyes típusok közötti átmenetek, ezért jó néhány novella két csoportba is besorolható. Az első csoportba azok a novellák tartoznak, amelyekben az idősíkok változtatása egy többé-kevésbé egyszerű és könnyen felismerhető séma alapján történik. A novellák második csoportjára az egyenes irányú mesélés a jellemző; központjukban egy emberi sors tömör bemutatása áll, kerettörténet nélkül, és épp ezért sornovelláknak mondhatók. A harmadik csoportba azok tartoznak, amelyek az első két típus között helyezhetők el.

Az első típust, mondjuk, a Napsugár című képviselheti. Egy „nagysága” és a cselédje beszélgetnek a jelenben, azt követi múltjuk egy-egy fontos mozzanatának felelevenítése, hogy aztán a novellát a jelen képe zárja le. Ez a jelen—múlt—jelen séma a legtöbb novellában következetesen alkalmazott belső formának tekinthető. Az író bevezető sorai nyomban a lényegre törnek, de a jelen csak a múlt felidézése után válik érthetővé. A novellát mindig a jelen képe zárja le és teszi teljessé. Ide tartozik még A víg cukrász, a Két nagymama, a Zöld diófa, az Estebéd. Egy-egy novellában Herceg módosítja ezt az egyszerű sémát, méghozzá úgy, hogy az idősíkot többször váltja, és ez rendszerint a térsík váltásával is együtt jár. Ilyen a címadó Árnnyak és az Ez nem az című írás. Az előbbiben többszörös idősíkváltás előzi meg az időrendet követő mesélést, de ez az érthetőséget nem veszélyezteti, míg az utóbbiban a váltások kevésbé sikeresek, így az olvasó nincs mindig tisztában azzal, hogy miről is van szó; ezt a bizonytalanságot a történet valószínűtlensége is fokozza. Már ezekben a novellákban meggyőződhetünk arról, amit Herceg *Emberson* című kötetében is tapasztaltunk: a szerzőt nem annyira a társadalom mozgása, inkább egy-egy emberi sors alakulása érdekli, és a bemutatott életút csak ritkán alakul át társadalmi jelenségre utaló képpé. Herceg

János elsősorban arcképfestő, mert az emberi sorsokat követi mély megértéssel. A sok-sok történet megírására nem lanyhuló emberszeretet ösztönözte.

Úgy vélem, hogy a feltételesen sorsnovelláknak minősített írások típusába tartoznak a kötet legértékesebb darabjai. Ellentétben az első típus novelláival, ahol gyakran túl sok a közlésre kerülő információ, itt a külső és a belső forma egyaránt szerencsés összhangban van a tartalommal. Figyeljük meg ezt a Magány című novellán. Egy magányos parasztasszony gondolatait ismerjük meg benne, amíg virrasztva a téli éjben fiára várakozik. Félálomban kérdőjelezi meg özvegyiségének értelmét, és elmélkedik múltból hozott érzésén, amely Péterhez, az útkaparóhoz fűzi. Gyorsan változnak a képek: hol az özvegyasszony virrasztó alakja jelenik meg előttünk, hol a múltbeli pillanattfelvételek. És amikor elalszik, álmában újra férjhez megy, de Péterhez. Közben az útkaparó részegen megfagy tannyája közelében. Hercegnek sikerült elkerülnie a melodráma csapdáját, közlésmódja tömör, rendkívül jól szerkesztett, és talán a kötet legteljesebb írása. Több ilyen novella van a kötetben; ezekbe fegyelmезetten, minden feleslegest elhagyva sikerült besűríteni az írónak egy-egy emberi sorsot. Ilyen a Szerelő, a Dáridó vagy pedig a Téli rege és a valószínűleg önéletrajzi elemeket tartalmazó Medallion című.

A harmadik csoportba tartozó novellák sokban különböznek egymástól, talán csak a hangvételük közös. A Társaságok és az Éjszakai lovas között vonása a fantasztikum, a Szerelében a történelem itt-ott dokumentumszerűen elevenedik meg, a Fényben valószínűtlen és erősen konstruált írás. Az Ad absurdum fantasztikummal dústított lélekrajz, az Elsüllyedt világ pedig nosztalgikus emlékezés. A büntetés parabola, de információszűk üzenete homályos. Az ide tartozó legsikerültebb novella az Áldozat című. Herceg ebben a történelmi témájú sorsnovellában, ügyes tömörítéssel egyetlen jelenetet elevenítve fel, egy egész emberi életet bontakoztat ki előttünk.

A parttalan mesélésnek is megvannak a veszélyei, néhányat Hercegnek sem sikerült elkerülnie. Ilyen, mondjuk, a mindent-közlés vágya, amikor is a szerző túl sokat „markol”, egész életet akar elmesélni hihetetlenül röviden, és ilyenkor az anyag „szétfolyik” a kezében; az anyag más, teljesebb, hosszabb közlésformát igényel, regényt talán. Ilyenek a Fényben, az Árnyak, a Szerelem stb. A szétfolyó anyag óhatatlanul felszínes ábrázolásához vezet. A fenti novellák hősei vázlatosak, kidolgozatlanok. Itt tapasztalható aztán, mondjuk úgy, a „jóindulatú” melodráma is. Olyan értelemben jóindulatú, hogy a szerző a melodrámat nem alkalmazza tudatosan, vagyis az átlagolvasó esetleg felszínes érzelmeire számítva nem vádássza a hatást. Az ilyen számítások távol állnak tőle. Melodramai például az Árnyak cselekménysora, vagy az Estebéd valószínűtlen szerelmespárjának története. Ez azért van, mert Herceg nem lép túl a lélekrajz keretein, és a társadalmi háttérnek is erősen díszletszerű szerepet ad.

Szerzőnket az egyedi sors érdekli elsősorban, a lélek rezdülései, nem pedig a nagy társadalmi mozgások.

Ennek ellenére az *Arnyak* átlagon felüli teljesítmény. Gazdag élménygyűjtemény a kötet, és a 25 novella közül jó néhányban Hercegnek sikerült, írói erényei tudatos mozgósításával, hangulatos, tömör, lényegre utaló, olvasmányos művet alkotnia. Gazdag írói tapasztalatával egy sajátos epikai világot teremtett, amelyről hitelesen és szeretettel vall.

Van ezekben a novellákban valami eredeti nosztalgia is. Erre utal az *Elsüllyedt világ* falusi báljának felidézése („Eltűntek a lankák ezen a varázslatos vidéken, a völgyeket kitöltötte a köd, s eltűntek a présházak is a hegyoldalban, ahogyan a fiatalság tűnik el könnyörtelenül egy idő után”) vagy a Két nagymama hősének rokonszenves alakja. Ennek a világnak, amely olyan, mint az „elsüllyedt Atlantisz”, tájainkon Herceg az utolsó igazi krónikása. Olyan ő küssé, mint a Társaságok Zsiga bácsija, aki „regél a múltról”, amelyet lassan teljesen „bebagyalál a feledtető messzeség”. Egy elmúlt világot mentett meg Herceg János az utókor olvasói és irodalmunk számára.

VARGA István

TÜNDÉREK, TÁLTOSOK, BOSZORKÁNYOK

Buday György—Ortutay Gyula: *Nyíri és rétközi parasztmesék*. Hasonmás kiadás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

1930 őszén néhány kezdő tudós megalakította a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumát, melynek munkássága egyre inkább a falu népe, a népi kultúra kincseinek feltárása felé fordult. Már a Kollégium megalakulásának évében közzétették a *Szegedi Kis Kalendárium*ban a *Szeged környéki parasztdalok gyűjteményét*, 1935-ben pedig már a kis értelmiségi csoport, melynek lelkes szervezője a kolozsvári Buday György volt, tizenhatodik kötetét jelentette meg: Ortutay Gyula *Nyíri és rétközi parasztmesék* című gyűjteményét, melyet Buday negyvenöt fametszete illusztrált. Pontosabban: Buday művei a mesékkel és kísértő tanulmánnyal egyenértékű alkotások, nemcsak a szöveg képi megjelenítését adják, hanem önálló művek.

A Nyírség és Rétköz, az alföldi róna és a Kárpátok előhegyeinek találkozásánál elterülő vidék, régóta a magyar kultúra hordozója. A pásztorok, kanászok, szolgálégyenyek ajkán továbbélő mesékben bújt meg a régi magyar hitvilág számtalan eleme. Ipolyi *Magyar Mythológiájának* szinte minden szereplője, a tündér, a táltos, az ördög, a boszorkány, az óriás felbukkan az Ortutay által gyűjtött nyíri és rétközi parasztmesékben. Ugyanakkor az elvarázsoltt tündérlány, a táltos ló, a Kúmorzsoló, Tündérszép Ilona, Fehérló Péter, a kiskondás, a hűtlen testvér és a többi

mesealak mindenütt megjelenik a Kárpát-medence mesevilágában, igazolva a tájegység egységes kultúráját. A nyíri és rétközi parasztmesék tehát — önállóságuk és egyedi sajátosságaik mellett — a magyar népmesék szerves részét képezik.

A gyűjtemény 46 meséje közül a hosszabbak (1—23) tündérmesék és novellamesék, míg a rövidebbek (24—46) trufák, gazdabosszantó történetek, mondatöredékeket magukba foglaló hiedelmek és különböző helyekről összerosódott boszorkány—kincsásó—históriák, melyek legtisztábban igazolják, hogy a parasztkultúrákban sem választható el a hiedelemvilág a meseköltéstől. A rövidebb szövegekben gyakran bukkan fel legendás hírnő betyár, így Subrik Jóska alakja (a Dunántúlon Sobri Jóska néven ismeretes), Mátyás király (23. mese), „Rudol” királyfi (25. mese) stb. Mindezek azonban már a konkrét személyektől függetlenül a mesék önálló részévé váltak, népmeséink állandó megújulási készségének bizonyosságaként.

A paraszti mesemondók s hallgatóságuk nagyon kedvelik az ügyesebb-ügyetlenebb „erotikus” vagy, ha úgy tetszik, „pornográf” történeteket. Ilyen a 20. mese, *A megszólaló testrészt*, mely függetlenül erotikus vonatkozásaitól, a magyar hiedelemvilág régebbi rétegéhez tartozik. A 15. mese az átváltozásmotívum egyik formája; a férfinak öltözött királykisasszonyt megátkozzák, és férfivá változik: „Félrefordul a hadnagy (királykisasszony) pisilni, neki se kellett leguggolni. Megtanálta a hívogatópácát. Örvendezett.”

A parasztmesék másik jellegzetessége a vallásos szellem, amely áthatja a történeteket. A *Hűtlen testvér*ben érdekes az ismételten megnyilatkozó vallásosság: az ima mágikus erejében való hit. A víz kettéválása különben ismeretes bibliai csoda, a mesemondó bárhol hallhatta. „Testvérem, térgyepeljünk le e mellett a nagy fojtó mellett! Hátha a jó Isten megnyitná a vizet, hogy száraz lábbal átmehetnénk. Nálam van a vadászfegyvereim, hátha ott a vadak nincsenek még kipusztulva. Meg tudánk ott élni. Letérgyepeltek a víz mellett. Imádkoztak a jó Istenhez, nyissa meg ezt a vizet. Sikeredt az imádságuk. Megnyílt a nagy víz. Száraz lábbal mehettek a túlsó oldalra.” (4. mese)

A mesék közlésénél a népi kultúra szelleméhez való minél hívebb alkalmazkodás vezette a gyűjtőt. A jegyzetekben pedig az érdeklődők számára közli a mesék Aarne—Thompson-rendszerű típusszámait, a magyar anyag feldolgozásában pedig Honti típusmutatóját használta.

A könyvet Mikó Krisztina *Egy diákmozgalom és egy könyvsorozat* című tanulmánya zárja.

A kiadó az eredetileg mindössze ezer példányban kiadott kötet újramegjelentetésével a *Székely népballadák* és a *Fedics Mihály meséi* című Ortutay-kötetek után újabb szép gyűjteménnyel örvendeztette meg olvasóit.

S. VAJDA Zsuzsa

SZÍNHÁZ

BEMUTATÓ

BAAL

Látszatszínház.

Mintha valódi lenne, amelyet nemcsak nézni lehet, kell, hanem értelmezni is. Mintha vonatkozna valamire, szólna valakiről, gondolatokat, érzéseket ébresztene.

Mintha színház lenne. De nem az.

A megszólalásig hasonlít hozzá. De amint megszólal, nem tudni, kihez beszél, mit akar mondani.

Forog a színen a legigazibb körhinta, lovacskákkal, csacsikkal, orra hegyén labdát egyensúlyozó fókával. Villódnak a színes fénycsövek. Égő fáklyákkal rohángálnak a rongyokba bugyolált színészek. Látunk néhány bűvészmutatványt. Szeretkeznek mindenhol — padlón, rozoga ágyon, a körhinta tetején — és minden mennyiségben. A lányokon feszül a meztelenség illúzióját keltő hússzínű trikó. Nem csoda, ha állandóan ágyba viszik őket. Isznak — a legtöbbször elhangzó szó: pálinka —, erőszakoskodnak: nőkkel, férfiakkal egyaránt. Szélesek a gesztusok, emelkedett a hang. Nyersegek, durvák, kegyetlenek. Még alteregója is van a főhősnek. Egy jó éneke végsőkéig elvetemültnek, emberre, erkölcsre, bárára, szerelemre nem tekintő istenként önkényeskedő Baalnak. (Bár csak az előzetes nyilatkozatokból derül ki az alteregó jósa, az előadásból csupán a másik én — illetve a főhős hátán púpiként odanőtt valaki — szenvedése, passzív jelenléte világos.)

Minden olyan, mint az élet. Illetve majdnem olyan, mert ha ráununk — elég gyorsan bekövetkezik — s kezdünk gondolkodni azon, kik is ezek, akiket a színészek Milan Belegišanin rendezői irányításával elének állítanak, mit és miért cselekszenek, mondanak, kétségbeesetten kell megállapítani, hogy titkuk megfejthetetlen.

Igy derül ki a színházi előadás látszatzellege. Céltalansága, de mondhatnánk nyugodt lelkiismerettel ürességet is vagy még súlyosabb szavakat. Egészen a megjátszott és tévhit alapján valósnak gondolt korszerűség majmolásáig, álmodern szemfényvesztésig.

Brecht egészen fiatalon, még tanulmányai során írta a Baalt. Nem igazán jó darab. Sőt. Inkább az életmű későbbi jelentős alkotásai avatják műsordarabbá, mint bejött értékei. De semmiképpen sem azért érdektelen, mert hiába keressük benne a későbbi Brechtet. Inkább, mert helyenként túlon túl célratörő, szájbarágós. Ugyanakkor egyetlen és igazi értéke is pontosan ez a *direktsége*. A Baal inkább *színpadi pamflet*, mint dráma. Vitairat az értéktelenség, a megjátszottnak a látszat ellenére hamisnak

ítélt művészet ellen. Támadás a pozőrök, az emberi viselkedés mímeltsége ellen. A valósnak hirdetett álélet ellen. Indulatból született indulatos szöveg.

Logikus, hogy felújítása, mai színre vitele is csak akkor nyer értelmet, ha átveszi a brechti indulatot és talál alkalmas, támadást érdemlő aktuális céltáblát: életérzést, viselkedésformát, művészi ideált — általában valamilyen emberi megnyilatkozási formát.

Az Újvidéki Színház előadása azonban céltábla nélkül készült. Csak úgy az üresbe lődöz, nagyot durranó veszélytelen vaktöltényekkel.

Azt még értem, hogy ez az üres bálvány, Baal istenség feneketlen pálinkáshordó, lebuja csődöre, galambokat elővarázsoló és ócska verseket fabrikáló álpoéta, afféle hókuszpókusz magatartás jellemzi, itt a piros, hol a piros szellemiséget képvisel, hogy mértéktelen önröntási gesztusai másokra is károsak. Ilyenformán általánosságban jelképez valamit, amittől menekülni kell. Csakhogy ennek a felismerése kevés, elégtelen egy színházi előadáshoz. Vaskossága ellenére is vékony matéria. Bölcséleti tartalma egy középiskolás házidolgozat témájaként is banális. Azzal a bizonyos kettős énnel együtt. Mert amikor a fellázadt passzív alteregó, a báb-ból emberré vált, öntudatosodott másik én működni kezdene, akkor fél perc alatt végez vele az az aljas igazi én. Mintha megjíedt volna a rendező attól, hogy saját ötlete életképes lesz.

Persze, sokkal nagyobb hiba, hogy az előadásnak nincs célja. Nincsenek gondolatébresztő, mai utalású gesztusai, ügyesen elhelyezett aktuális hangsúlyai. Ha más nem, legalább a ruhák, a színpadi viselet jelezhetne egyfajta korszerűséget. Ezek azonban annyira eklektikusak, mint maga a rendezés és a játék. Itt-ott felfedezhetők a punk divat elemei, de ezek sem válnak meghatározott jellegűvé.

Csúnya színházi öngól ez a Baal az Újvidéki Színházban. A látszat ellen íródott, s közben — az előadás — maga lesz a látszat. Céltábla híján válik céltáblává. Pontosan azzá, amit Brecht intenciói szerint támadnia kellene.

Tanulságos előadás. De elsősorban az önmagára valamit is adó színház, kivált e fiatal színház szempontjából, amely — úgy érzem — mindinkább, belülről észrevétlenül, a művészi krízis szakadéka felé sodródik.

GEROLD László

A SZLOVÉN SZÍNHÁZI ÉVAD — FÉLIDŐBEN

Külenc szlovén színházban, Triesztől Mariborig egész sor bemutatót tartottak az évad első felében. A repertoár jellemzői: a szlovén újdonságok, a köztársaságközi együttműködés és meglepően sok darab kölcsönvétele az orosz dramaturgiából.

Az újdonságok közül kiemelkedik a Szlovén Ifjúsági Színház (Slovensko Mladinsko gledališče) repertoárján lévő, *A szabadság foglyai* (Ujetniki svobode) című alkotás. Emil Filipčič fiatal drámaíró második darabját Janez Pipan rendezte. (Az első, a *Kegler 6* címűt kedvező kritikával és nagy közönségsikerrel játszotta tavalyelőtt a maribori társulat.) *A szabadság foglyai* fantasztikus gondolatok furcsa szövvénye: antik hősei szembe találják magukat a mindenható nagyhatalommal. A darabban fontos szerep jut a takarítónőnek — Storkljának (gólya, nyakig-láb) — aki annyira színpadi figura, hogy nehéz szavakkal leírni. A cselekmény az őstörténettől a punkig gomolyog. Jóllehet a történet fölöslegesen vontatott (a kurtítás előnyére válna), pillanatok alatt megnyeri a közönség tetszését, úgyhogy minden újbóli előadás színhelye, a fiatalok klubjai, zsúfolásig megtelik. A siker vitathatatlanul a Janez Pipan vezette fiatal, ígéretes gárda művészi játékának gyümölcse. A társulatnak kétségtelenül arra kellene törekednie, hogy ezt a hatásos darabot megismertesse az ország színházkedvelő közönségével. *A szabadság foglyai* sajátos választ ad ifjú nemzedékünk indulatosságára, elégedetlenségére, amely látszólag ok nélküli, mégis annyira telített, hogy le kell vezetni, ki kell belőle józanodni. Ez a probléma olyan életszagúan jelenik meg a darabban, hogy teljesen magával ragadja a (zömmel fiatal) közönséget.

Az együttes másik bemutatóján Dušan Jovanovič *Télapó hidegháborúja* (Hladna vojna Babice Mrz) című darabját láthattuk Vinko Möderndorfer rendezésében. A mű hétköznapiaink problémáját ragadja meg. Jovanovič Télapó feleségét állítja elének, aki elmegy az egyik társadalmi-politikai szervezetbe bejelenteni, hogy férje abban az évben nem jön el, mert olyan állapotok közepette, amilyenek vannak, többé nem indul útnak... Az anyókat senki sem akarja meghallgatni és megérteni, csak amikor Marko bezúzza a fodrázműhely ablakát (a bennülőeknek éppen a választékát igazítják és az osztott fejű emberek aztán nem tudják mit kell tenniük és hogyan kell cselekedniük), amikor derül ki, hogy az emberek két kategóriája közül melyik jutott el hasonló felismerésig. A szellemes gondolatok és oélzások, Ksenija Hribar játékos koreográfiájával egyetemben (a társadalmi-politikai szervezetek és a rendőrség minden képviselője és alkalmazottja nő), lényegében ártatlanok. Nem hatás vadász előadás ez, hanem egy sajátos játék, amelyet, úgy véljük, Dušan Jovanovič a hét-tizenegyes éves gyerekeknek szánt.

Ennél a színháznál maradvá elmondjuk, hogy utolsó bemutatójuk nem is volt újdonság: Nigel Williams *Osztályellenesség* (Razrednega sovrazinka) című darabját vitték színre Valentin Duša fordításában. (A tavalyelőtti BITEF-en német előadásban láthattuk a darabot.) A fiatal rendező, Vito Taufer és csoportja nagyszerűen kelti életre a ljubljanei körülményekhez igazított mondanivalót, s így a jó fordítás támogatásával kissé hazainak is érezzük ezt a darabot. A fiatalok közötti viszony, viselkedésük Ljubljanában is szélsőséges megnyilvánulási formákat mutat; olykor a kisko-

rúak egymás közötti leszámolásává fajul. Ennek tudatában az *Osztályellenség* azok közé a megrendítő előadások közé sorolható, amelyek fölött semmiképpen sem térhetünk napirendre. Még akkor sem, ha csak rávilágít a kiskorúak egzisztenciális megszorultságára, de ezt művészien és meggyőzően teszi. Az egyik legfiatalabb szlovén rendezőn kívül nagy érdeme van ebben a kiváló csapatnak: Miloš Battelino, Vojko Zidar, Jozef Roposa, Pavle Rakovec, Marko Mlačnik és Željko Hrs olyan valószínűen játszik a naturalista jelenetekben, hogy ezzel még fájóbbá válik a felismerés: az iszonyatos szorultságérzés természetes reagálás az életre.

A központi szlovén színházban, a ljubljani drámában kádergondokkal küszködik a művészeti vezetőség és a társulat. Ezért nem tudnak képességükhöz méltóan szerepelni. Először a témájában érdekes, de minden más szempontból halovány *Jóbot* adták elő. Dimitrije Rupel drámája, Božo Šprajc rendezte, egy partizánról szól, akiről kezdettől fogva azt gyanítják, hogy árulás folytán élte egyedül túl a fiatal kommunista értelmiségiek ellen indított üldözési hadjáratot. Letartóztatások, a háborús pusztítás, az emberek öngyilkosságba kergetése, sztálinista módszerekkel, a megalkuvók bűnhődése, egyáltalán a darab mint olyan, távol marad a nézőtől, mondanivalója nem hallatszik el hozzá.

A Nova Gorica-i Tengermelléki Drámai Színház (Primorsko dramsko gledališče) bemutatta Dimitrije Rupel *Vissza a címzetthez* (Pošljite za naslovnikom) című darabját, Boro Rotovnik találó díszleteivel, Zvone Šedlbauer rendezésében. Rupelnek ezt a művét kedvezőbben fogadta a kritika. Hőse egy triezti szlovén kommunista, századunk harmincas éveinek derekán. Megint középszerű téma: bizalmatlanság az elvtársak között. A szlovén emiatt eltávolodik társaitól, az oroszokhoz megy, hogy tisztázza hovatartozását. Leningrádban nem találja föl magát, aztán egy szlovén nevű vízparti olasz révén feljut a Leningrád (Peterburg)—Le Havre vonalon közlekedő járatra. A franciák sem fogadják be. Az értelmiséginek minden megaláztatáson át kell esnie, mígnem végleg felszámolja nyomorúságos egzisztenciáját. Šedlbauer érti a dolgot, művészien irányítja az előadást, és a beérett Nova Gorica-i együttesel ráüti a darabra a kihívás és az időszerűség pecsétjét.

A ljubljani Városi Színház (Mestno gledališče) Aleksandar Marodić *Franc Mrzleš panasza* (Pritožba Franca Mrzleša) című monodráájával kezdte az évadot. A Voja Soldatović rendezte előadás a kritika egy részének éles ellenállásába ütközött, így nem került másutt műsorra. A monodráma hőse mai ember, egy iszákos vasutas.

Szerencsésebb vállalkozásnak bizonyult Ivo Brešan szellemes művének, *Sátán a bölcsészeti karon* (Hudič na filozofski fakulteti) színre vitele Žarko Petan rendezésében. Brešan szövege félelmetes, jól igazodnak hozzá a rendező elképzelése és Meta Hočevar groteszk jelmezei; az eredmény egy roppant hatásos produkció. A szereposztásnál némi fennakadást okozott, hogy a főszereplő, a professzor tolmácsolására nem sikerült angazsál-

niuk a neves művészt, Janez Hočevar-Riflét; akárkivel nem helyettesíthették, de végül minden idejében megoldódott, sőt a darab fináléja az ötletes és látványos koreográfiával annyira lenyűgöző, hogy eltereli a figyelmet a hibákról, s a színészi nyelvbotlások sem tudják elhomályosítani Brešan tüneményes, fordulatos elgondolásait, a ljubljanaei közönség önfelédten élvezte az előadást. Brešannak nem ez az egyetlen darabja szlovén színpadon: a maribori színház Tone Partljič átigazításában tíz évvel a Sterija Játékokon aratott siker után, műsorára tűzte Brešan *Hamlet Mrduša falván* (Hamlet u Mrduši Donjoj) című darabját, *Hamlet alsó Grabonosáról* (Hamlet iz spodnjega Grabonoša) címmel. Eltekintve attól, hogy az átdolgozás korántsem olyan szellemes, mint az eredeti — inkább „könnyű humor” van benne —, Želimir Mesarič zágrábi vendégrendező keze nyomán a maribori társulat lendületes előadással lépett közönség elé. A szlovén kritika egy része a fordítás miatt lekicsinylően írt róla, a közönség azonban mellé állt. Ez azt bizonyítja, hogy Brešan „sebezhető pontja” ellenére is elég erős ahhoz, hogy megbízható együttessel, olyan interpretátorokkal mint Volodja Peer, Peter Ternovšek és Minu Kjudrova, sikert arasson. A maribori színház egyébként nem bővelkedik jó előadásokban, ami nem meglepő, ugyanis (az operával és a balettel együtt) már harmadik éve színházi építőhelyre hasonlít, és csak az utóbbi négy évben háromszor cserélt igazgatót.

A trieszti állandó szlovén színház antik komédiával indította az évadot, Platonus *Hetvenkedő katonájával* (Miles Gloriosus), Mile Korun rendezésében. A legnagyobb érdeklődést azonban egy nemrég bemutatójuk váltotta ki, Matjaž Kmecl *A néma fivérek* (Mutasti bratje) című darabja. A karintiai szlovén nemzeti kisebbségről szól: a Smrtnik család kihalóban van, a három fiútestvér elnémul, mert nem beszélhet anyanyelvén. Csak az italozás mámorában dudorásznak szlovén dalokat. A némáknak ez a furcsa harmóniába torkolló énekilése turisztikai mutatványnak számít, ám egyszer súlyos következménnyel jár: a fiúk éneklés közben nekigyürkőznek, és verekedést provokálnak. A felgyülemlett keserűség pusztító erővel tör ki belőlük, erőszak formájában, ami miatt végül bebörtönzik őket. Szüleik meghalnak, nővérük nemzettagadó lesz, szlovén létére németnek vallja magát, gyermekei is ilyen szellemben nevelkednek, és gátlástalanul törtetnek az érvényesülés útján. Kmecl darabja maga a lesújtó valóság, amely korántsem csak a karintiai kisebbségre jellemző. Nem véletlen, hogy ez a darab a trieszti művelődési otthonban, az olaszországi szlovén kisebbség előtt esett át a tűzkeresztségen. Jože Babič alkalmatlan színpadon rendezte meg az előadást. Kár, hogy nem az egész cselekmény a jelképesen harci arénában (Andrej Zajec elképzelése) játszódik le. Matjaž Kmecl szövege viszont kiváló.

A szlovén kísérleti színpad, a Glej, Vinko Möderndorf fiatal drámaíró és rendező *Nebéz időke* (Hudi časi) című alkotását mutatta be. Előadásuk nem tartozik a legjobbak közé, nyilván azért sem, mert a kísér-

leti színpad reménytelenül keres hajlékot magának, ezt a bemutatót is albérlésben tartotta, a Cankar-otthon (Cankarjev dom) középű termében.

Befejezésül szóljunk a celjei Szlovén Nemzeti Színházról (Slovensko ljudsko gledališče). Az évadot az osztrák vígjátékiró Arthur Schnitzler *Körbe-körbe* (Reigen) című darabjával nyitotta meg, utána egy hazai újdonságot tűzött műsorra, Milan Deklava *Mágneses fiúját* (Magnetni deček), Helena Zajceva rendezésében. Ilyen fiatalhoz és időshöz egyaránt szóló pazar előadást már régen láttunk itthoni színpadon. A színház egyórányi játék nemes szenvedélyességével ajándékozza meg a közönséget. Deklava annak összehasonlításával játszik, hogy mennyire kedves az, aki mindenáron vonzó akar lenni, és mennyire vonzó mindenki, aki kedves. A debütáns Zajceva ezt finom ironiával fűszerezte, úgyhogy a *Mágneses fiú* páratlan sikert aratott Szlovénia-szerte.

Az elmúlt fél évad még egy sikeres előadást jegyzett, s nem is akármilyent: a ljubljani bábszínházban színre került Iszidor Stok orosz szerző *Isteni komédia* című műve, amelyet Milan Jesih az eredetihez méltóan ültetett át szlovénra. Zlatko Bourek zágrábi vendégrendezőnek ez a munkája — színészek, maszkok és bábok együttese — az elmúlt év legjobb bábjátéka a szlovén fővárosban.

(Fordította Polyák Márta)

Majda KNAP

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

KÉT KIÁLLÍTÁS

Mladen Srbinović Újvidéken, Miliwoje Nikolajević Szivácon

Új lakót kapott az ősszel az újvidéki Duna-park. Ezúttal nem a hatytyúk birodalma gyarapodott, hanem egy bronzszobor ült a bejárati sétatány szegélyére, hogy elsőként üdvözlje az idelátogatókat. A Dura Jakšičot ábrázoló életnagyságú szobor ez az új lakó, amely Jovan Soldatović szobrászművész ajándékként került ide, a költő és festő születésének másfél századik évfordulóján.

Néz ránk a Đuro és — hallgat. Hallgat, ez az örökké nyugtalan alkat. Legalább tekintetében benne volna a szinte ősi erővel feltörő és burjánzó nyugtalansága és zaklatottsága. De nincs. Talán csak a bohémuságából van itt valami, abban, ahogyan kissé megfáradtan odatette magát arra a kőtömbre. Mintha pózolna is egy kicsit, lehet éppen a fotográfus kattintását várja.

Milivoje Nikolajević munkája

Ez jut eszembe, amikor ugyancsak itt Újvidéken egy másik „Dura Jakšić tiszteletére” feliratot látok, ezúttal egy képen, a Rajko Mamuzić Képtárban. A nagy formátumú festmény alkotója Mladen Srbinović, a Gostivar környékéről származó, ma már belgrádinak számító festő.

Srbinović ma minden bizonnyal a modern jugoszláv festészet egyik legkiválóbb alkotója. Azt vallja — és ennek festészetében is nyomatékot ad —, hogy az ember rejtélyes lény. A festő cselekedetei, gondolkodásmódja, viselkedése, minden, de minden csupa rejtély, mintahogy képei is egyfajta misztikumot árasztanak. Megfejtetni ki miért cselekszik úgy, ahogyan cselekszik, melyek azok a belső erők, amelyek arra készítetik az embert, hogy úgy cselekedjen, ahogyan cselekszik. Ezekről töpreng Srbinović, s ezért kiapadhatatlan témaköre, amelyet önmaga számára választott.

Ha most visszapergetem az újvidéki kiállításon készült képzeletbeli filmem kockáit, azt látom, hogy a festő több önaroképén hátat fordít vagy az álványának, vagy a falnak, sőt néha még a háttérben elnyúló tájnak is. Mintha csak nem is érdekelné, mi történik ott a háta mögött. Viszont éppen ezzel hívja föl rá a figyelmet. Ne velem, hanem azzal beszélges, ami a hátam mögött van! Persze e háttér-láttatásnak, a lényegesen utalásnak még egy könnyen észrevehető és hatásos módszere van. Srbinović izzó színei: narancssárgái, sárgái, kékjei, vörösei és fehérjei szinte minden képen jelen vannak és ezekbe világítják a teljes képet. Bevilágítják? Be-

Mladen Srbinović festménye

ragyogják. Mert Srbinović világító felületei a szó szoros értelmében izzanak. Néha az embernek az a benyomása, mintha egy mesterséges fényforrás világítaná hátulról a vásznat.

A kép legizibb pontjából kell mindig kiindulnunk és bejárnunk a festői képzelete ábrázolta tájakat, eseményeket s ide is kell visszatérnünk. Mindennek a szabályszerűségét éppen a Đura Jakšić emlékének szentelt kép igazolja legjobban. A hatvan alkotás közül ezért kapott ez az egyébként legnagyobb formátumú kép központi helyet az újvidéki kiállításon. Đura Jakšićot keresztrefeszítetten láttatja Srbinović. Itt nyugtalan az arc, a távolba néző szenvedő tekintete, mintha valakit vagy valamit várna, de magárahagyatott már, mint Krisztus. Mintha éppen most száműzték volna valahonnan, mint egykoron a szerbcsérnyei szülői házból.

Igy szét feszítetten, mint valami bőregér, vár magárahagyatottan, megvilágítva vakító narancssárgáival jobbról, s izzó kékekkel balról, hogy e fények a felsőtestet borító fihér ingen verjék vissza tüzeiket.

Ilyen floureszcens fényekben úszik az egész kiállítás, amely talán századunk legjobb koloristáját tárja elénk. Valóban szép és kivételesen izgalmas találkozás e ránk kiállító művész képeivel.

Ugyanakkor, amikor Újvidéken Srbinovićot csodáltuk, egy évtizedek óta a Mamuzić Képtár szomszédságában alkotó művész Szivácra vitte képeinek legjavát, hogy a hagyományos Szenteleky-napok keretében mutassa be azokat. A hetvenéves Milivoj Nikolajević képei voltak ezek, a festőé, tanáré, a Matica elnökéé.

Ismét láthattuk például a vízben úszó gallyakról készült lehetőleg finom képeit, amelyeket még 1957-ben az écskai művésztelepen kezdett festeni. A Begában úszó gallyacskáknak a vízben való visszatükröződése ihlette az egyébként is lírai alkatú Nikolajevićnek e sorozatát. Így lett az addig síksági élményeit festő művészünkéből a víz szerelmese is, s születtek meg e kivételesen értékes művek. Miben is rejlenek értékei? Ezeknek a képeknek nemcsak hangulatuk van, mint egy lírai versnek, hanem a ritmuson túl benne van mindig a létért való harc. A gallyacskák szinte mindig harcolnak egymással, hol azért, hogy kedvezőbb helyzetbe kerüljenek, hol a zavarmentes továbbhaladásért, hol pedig a mielőbbi kikötésért. S mindez a térben történik, amelyben a festői koloritás ezt a nyugtalanságot szinte csak hangsúlyokként jelzi.

A Gallyak a vízben sorozat tehát felváltotta Nikolajevićnek régebbi, a vajdasági síkságról és vajdasági emberről mesélő filigrán munkáit, eltűnt az az egyértelműen „olvasható” időszaka festészetének. A szíváci kiállítás egy része pedig a még újabb, már teljes absztrakcióba hajló időszakát is prezentálja. Itt a kolorításra és a festői gesztusra kell figyelni. Mintha csak megszívlelte volna Szenteleky szavait miszerint: „A művészet a messzeségekbe, az örökkévalóságba nyúlik és múlik, a művészi alkotás valami maradandó akar lenni, mely dacol idővel, divattal, történelemmel. A művészet célja talán a végtelenség, melynek részleteit még elképzelni sem tudjuk” (Törekvések és irányok a modern művészetben, *Ugartörés*, Forum 1963, 26. o.) Milivoj Nikolajević tehát térbeli ritmusait kínálta fel szíváci kiállításán a nézőknek. E ritmusok önmagukban is tovább gyűrűznek, de kölcsönhatásukat is figyelni kell. Ezzel lesznek drámaiak. Maga a festő is azt vallja: „Nem gondoltam, hogy a térbeli ritmusokat festve a líraiságból a drámaiság felségveizeire evezek. Ma már azon veszem észre magam, hogy inkább drámai mint lírai festő lettem. Ha azt kutatnám, miért van ez, csak azt válaszolhatnám: ilyen időket élünk, s én sem vagyok az eseményeken kívülálló”.

Bennünk és körülöttünk, valóban ezt a mottót is adhatnánk a Nikolajević képeknek.

Bela DURANCI

HOMMAGE À DÜRER

A művészet válsága, vagy önmagunk keresése?

Két ország — az NSZK és Jugoszlávia — művelődési intézményei együttműködésének köszönve hazánk öt városában tekinthető meg az a Dürer grafikai által ihletett tárlat, amely eredetileg a nürnbergi Albrecht Dürer Alapítvány tulajdona. A kiállítás, anyagában, kiterjedésében, minőségében, nem nyújt teljes betekintést ebbe az Art about Dürernek elnevezett, talán mozgalomnak is nevezhető jelenségbe.

A tárlaton bemutatott alkotások nagy része a Dürer Alapítvány megrendelésére készült. 1968-ban az intézet körlevél útján kérte fel a világ minden táján élő művészeket, alkotásaikkal járuljanak hozzá az 1971-ben sorra kerülő Dürer-jubileumhoz. Tetszés szerint variálhattak egy motívumot, Dürer egy-egy témáját alkothatták újra, vagy tematikailag igazodhattak hozzá. A művészek Dürer-nyomokat tartalmazó korábbi alkotásait is figyelembe vették.

A kiállítás 10 Dürer-grafika hasonmásából és 60 variációból állt össze. A változatok 1964 és 1979 között készültek. Van tehát a kiállított művek között a körlevél előtti és a körlevél utáni időszakból származó alkotás is. A válogatás tehát a kiállítás rendezőinek elképzelésétől függött. A kiállító művészek közül néhánynak ez volt az egyetlen ilyen jellegű „találkozása” Dürerrel, míg mások, például Paul Wunderlich, Michael Mathias Prechtl vagy Peter Collien a „megrendeléstől” függetlenül már egész sorozat ilyen Dürer ihlette alkotás szerzője.

A Dürer-inspiráció sem új találmány. A romantikától és a szecessziótól kezdve jó néhány képen bukkan fel egy-egy jól vagy kevésbé ismert Dürer-motívum. Az elmúlt 20 évben azonban példátlanul nagyszámú ilyen jellegű mű keletkezett. Jogosan merül hát fel a kérdés: mi ennek az oka? Egyesek a művészet válságáról beszélnek, a haladás elutasításának elvéről. A múltba való visszatekintést maradi felfogásmódot leplez — állítják. Mások úgy vélik, hogy ezek a a Dürer-variációk keletkezésükre nézve nem egy bizonytalanul „művészinek” kikialtott gesztus, hanem a Düreréhez hasonló művészi látásmód termékei. Egészében egyik állítás sem fogadható el, részizgazságokat azonban mindkettő tartalmaz. A múlt bármely témájához nyúlni önmagában még nem haladás, de a haladás tagadása sem. Mert embere, ez esetben művésze válogatja, ki hogyan dolgozik. A látásmód bármilyen témát időszerűvé tehet. Dürer témái megíphetik-e a 20. században alkotó művészt? A kiállítás anyaga igenlő és tagadó válaszra egyaránt feljogosít. Vannak alkotások, amelyek azt bizonyítják, hogy Dürer művészete a mai nemzedék számára elvesztette kisu-gárzó hatását; motívumainak, témáinak formális kölcsönzése pedig aligha védhető eklekticizmus. Előfordul azonban az is — rendszerint az egészen laza asszociációk kötődése esetében —, hogy a Dürer-motívum valósággal „fölrepti” a művészt, önálló, minden szolgálai utánzástól men-

tes alkotást eredményez. Más szóval, a Dürerhez való visszatérés nem szükségszerűen kóros ötletszegénység.

Elfogulatlanul újra felfedezni Dürert. Ez lett volna a cél. A tárlaton felsorakoztatott alkotások nagy része azonban formális kölcsönzés nélkül a dűreri gondolatiság szellemét nem tudta megvalósítani.

Sokan sokféleképpen közelítették meg Dürert, kevesen tudtak azonban elszakadni egy-egy téma közvetlen búvkörétől. Ez leginkább a tömegesen feldolgozott grafikák esetében mutatkozott meg. Legtöbb változat, összesen nyolc, a Melankólia című grafikára, Dürer közismert mesteri rézmetszeteinek egyikére született. Valahol olvastam egy gondolatot, amelynek ez lenne a lényege: a világ látásának egyik érvényes módja csak egyetlen nézete a szent hegynek, amely mindenhol más látványt nyújt, de amely — bárhonnét nézzék is — mindig ugyanaz a hegy. Ugyanezt a hegyet itt nyolcan nyolc irányból közelítették meg. Van, aki majdnem ugyanonnan nézte, ahonnan Dürer, van, aki éppen a hegy másik oldalát látta.

Dürer Melankóliáján a fény és árnyék a szimbolikus tartalmak hordozója. A hagyománynak megfelelően a melankolikus embert sötét, borús arccal ábrázolták, azt hitték ugyanis, a vér megfeketedése — a melankólia szó szerint „fekete epét” jelent — az oka a lelki depresszióknak. Dürer búskomor nőalakját ezért háttal állítja a fénynek, arca árnyékban marad. Arcának sötétségét részben a fény hiánya is indokolja. A nyolc művész közül Bálványosi Huba a külsőségek tekintetében leginkább Dürer nézőpontjából tekint a szent hegyre. Technikaileg, de még szerkezetileg is az ő képe áll legközelebb az eredetihez. De aktualizálta a melankóliát, méghozzá éppen a hangsúlyozott hasonlóság miatt groteszk módon: az angyal helyett egy inkább unatkozó, mint búskomor munkás ül, homokóra helyett stemplizógép, a csengő helyett hangszóró... A szovjet Begidzsanov vagy Jorge Castillo e témára alkotott variációja már nem tesz ilyen újralkotási készségről tanúságot, sokkal inkább megfigyelhető ez mondjuk Peter Collien Madonna 70 című, ugyancsak a Melankólia nyomán készült alkotásán. A mélabús Madonna egy labirintus tetején ül, ölében egy óriási gömböt tart. Collien Dürerre egy bizonyos távolságból tekint; a Madonna 70 átvette a dűreri gondolatiságot, anélkül azonban, hogy formailag is kötődne hozzá. A Dürer-téma újralfelfedezésére, aktualizálására tett kísérletet Karl Rössing is azzal, hogy képen az eredeti kép „kelléktárából” már csak az angyal és a kő maradt meg, de ezek is a semmiben lebegnek. Egy másik magyar művészt, Péztor Gábort is a Melankólia ihlette alkotásra. Mondhatnánk: ő került leginkább a hegy túloldalára, lehet, hogy már nem is azt a hegyet látja. Alkotásán csak a kő utal az eredetire, a lelki helyett — korra modern képviselőjeként — a matematikai síkra helyezi a hangsúlyt.

Dürer Ádám és Éva című alkotását részben olasz hatásra, részben pedig az emberi test arányait kutatva alkotta meg. A tárlaton e metszet

öt variációját mutatták be. A huszadik századi képzőművészet „nagy öregjét” ihlette meg, Salvador Dalí, Marino Marini és azt az André Masson, akinek Breton az automatizmus feltalálását tulajdonította. Masson az afféle transz-szerű automatikus festésmódot műveli és művelte ezúttal is. Ádám és Éva-parafázisa a maga nemében párját ritkító mű a kiállításon. Visszafogottabban tendál az absztrakt felé, alkotását inkább az organikus, idegesen intenzív, mintsem a geometrikus vonalvezetés különbözteti meg. A vonal önkívülete, a színek vibrálása ez a Masson-grafika. Marino Marini Omaggio à Dürer című Dürer-variációjában az emberi alakot motívumként megtartotta, és arra törekedett, hogy ezt a motívumot az elemi emberi érzések mutatójává tegye. Dalí Ádám és Éva meglepően erőtlennek, sőt ha szabad azt mondani, jellegtelennek tűnik.

Dürer talán legnépszerűbb alkotása, a Nyúl is megjelent a kiállításon, három változatban. Toni Burghart Nyúl-variációja játékos, plakátszerű (eredetileg plakát volt). A téma komolyabb átdolgozását vállalta Caspar Walter Rauh. A Dürernél még a jótékony semmiben lebegő nyulat Rauh egy apokaliptikus vízió, egy robbanásoktól megrázkódó világ közepére helyezi; ezzel utal a Dürer óta eltelt öt évszázad változásaira. Ez a grafika is szép példa a régi téma konstruktív újraalkotására.

Hasonló módon aktualizálta a Dürer-témát a svájci Alfred Kobel, aki Dürer Lovag, halál és ördög című rézmetszetét helyezte teljesen modern kontextusba, valamint Reiner Schwarz Ó meghalt! (Hommage à Albrecht Dürer) című alkotása, amely elriasztó voltában is az összes Dürer-variáció között a legjellegzetesebb.

A mai világot legjobban a pop art kívánalmai szerint készült alkotások tükrözik. Ezek közül is elsősorban Dieter C. Günther A tizenhárom éves Dürer című színes linoleummetszetét emelném ki, amely a Dürer születésének 500. évfordulója alkalmából megtartott ünnepségek alatt az „ellenzék”, a Dürer-hódolattal leszámoló pártját képviselte, ám paradox módon, az önmagát szorgalmasan megörökítő, narciszoid vonásoktól sem mentes Dürer és a mai gömbölyded, buja magazinszépség találkozásában mutatja meg a legintenzívebben azt, ami Dürert összeköti a jelennel.

A kiállítás megtekintése után végül mégiscsak felmerül a mire jó ez? kérdése. A művészet válságáról lenne szó, vagy valami másról? Erdemleges, számottevő művészetet csupán hommage-okból nem lehet teremteni — ez evidens. Figyelmeztet bennünket a művészi alkotómunka kritikus pillanatára is, ám egyúttal felkínálhatja az egyik áthidalási módot is. Picasso mondta egyszer: — Mit is jelent tulajdonképpen, ha egy festő úgy fest, mint egy másik, vagy ha egy másikat utánoz? És mi ebben a rossz? Állandóan valakinek az utánzására törekszünk. De közben mindig az derül ki, hogy az ember képtelen erre! Pedig szívesen tenné, meg is próbálja, de próbálkozása mindig balul üt ki. És abban a pillanatban, amikor mindent elpackáz, alkot: önmaga.

NÁRAY Éva

KRÓNIKA

FEST '83. Számunk nyomdába adásakor kezdődött meg Belgrádban a hagyományos nemzetközi filmszemle, a FEST '83. Az idei rendezvényt magyar film, Bacsó Péter *Tegnapelőtt* című műve nyitotta meg. Az egy héten át tartó rendezvényen 19 ország mintegy 50, zömmel az év sikeresebb alkotásait mutatták be. A legnagyobb érdeklődéssel Fasbinder *Querelle, a tengerész* és Costa Gavras *Eltűntek nyílvántartva* című filmjét várják. Nagy az érdeklődés a mindinkább feltörő magyar filmek iránt is, sőt a nemzeti produkciót bemutató sorozatban az idén a magyar filmeknek adtak helyet a szervezők. Összesen nyolc filmet vetítenek. Már a megnyitó napján Bacsó filmje mellett a közönség megtekinthette Makk Károly *Egy-másra nézve* című alkotását is. A jugoszláv filmgyártást a rangos szemlén Goran Paskaljević *Alkonyat* című műve képviseli, amelyben Karl Malden alakítja a főszerepet. Egyes kritikusok szerint olyan parádésan, hogy teljesítményét figyelembe kell majd venni a Oscar-díj bíráló bizottságának is.

A ZENITIZMUS ÉS A HÚSZAS ÉVEK AVANTGARDEJA. Ezzel a címmel nyílt nagy érdeklődésre talált kiállítás Belgrádban, a Nemzeti Múzeum kiállítótermeiben. A zenitizmus az expresszionizmus jugoszláv változata, amely az előbb Zágrábban (1921—26), majd Belgrádban megjelenő Zenit folyóirat körül alakult ki. A folyóirat szerkesztője és a mozgalom vezetője Ljubomir Micić volt, s az ő hagyatékából előkerült anyag képezi a belgrádi kiállítás törzssanyagát. A kiállítás fő erénye, hogy általa szépen rekonstruálható a húszas évek avantgarde képzőművészeti törekvései.

A kiállítást Belgrádban számos egyéb művelődési rendezvény egészíti ki, többek között a húszas évek filmjeinek vetítése, korabeli színpadi szövegek előadása a Belgrádi Drámai Színházban, valamint a *Književne novine* különszáma. Március folyamán a kor irodalmi avantgarde-járól szóló tudományos tanácskozás lesz a fővárosban, amelyen elsősorban azt vizsgálják majd, hogy milyen új színekkel gazdagodott a szerb és horvát irodalom Miloš Crnjanski, Rastko Petrović, Stanislav Vinaver, Dragan Aleksić és mások feltűnése nyomán.

MEGEMLEKEZÉS MARXRÓL. Tartományunk is méltóképpen szándékozik megemlékezni Marx halálának 100. évfordulójáról. Az évforduló alkalmából a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia díszülést tart, a Vajdasági Forradalmi Múzeumban pedig kiállítás nyílik, amely aztán bejárja a tartomány nagyobb városait. Az évforduló kapcsán Marx Károlyról megemlékeznek majd az egyetemi karo- és iskolák, valamint a munkás- és népegyletek is. Több folyóirat, köztük a Híd is, tematikus blokkot szentel Marx munkásságának.

58 ELŐADÁS. Negyvenhárom színház 58 előadással nevezett be az idei Sterija Játékokra, amely — előreláthatólag — május végén kezdődik.

Horvátországból 9 színház 13 előadással, Szlovéniából 8 társulat 10 produkcióval, Macedónia 6 színháza 9-cel, Vajdaságból 7 társulat 8-cal, Bosznia-Hercegovinából 3 színház 4-gyel, és Crna Gorából 1 színház 2 előadással jelentkezett.

Összesen 51 eredeti drámai szöveget, ebből 43 jelenkori és 8 klasszikus szerző alkotását, továbbá 7 mai szín-

padi átdolgozást javasoltak a szemlére. A Sterija Játékok ügyrendje szerint február 10-éig kellett bemutatni a benevezett darabokat. A köztársasági és tartományi jelölő bizottságok március 1-jéig fejezik be munkájukat, ezt követően pedig a 28. Sterija Játékok fő szemlése megnézi a darabokat, majd előterjeszti a repertoárt.

A Sterija Játékok tanácsának legutóbbi ülésén Ljubisa Georgijevszki szkopjei rendezőt nevezték ki a Játékok fő szelektorának. A bíráló bizottság elnöke új Kole Csasule neves macedón író lett.

JUGOSZLÁV FILMEK A VILÁG-FESZTIVÁLOKON. — A január 24-én kezdődött II. manillai nemzetközi fesztiválon, *A világ legjobb filmjei* c. különműsorban — a többi között — bemutatják Slobodan Šijan *Maratonfutók tiszteletkére* és Goran Marković *Variola vera* című filmjét.

Február 1-jén nyílt a teheráni nemzetközi fesztivál, amely az emberiségért, a szabadságért és függetlenségért vívott harc témájára készült filmalkotásokat gyűjtötte össze, itt Mladen Delić *Sutjeska* c. filmjét pergették, amelyet Irán egyébként a rendes moziműsorok számára is megvásárolt.

Február elején került sor a franciaországi montPELLIERI fesztiválra. A meghívottak között volt Živko Nikolić *Goluža úr halála és Srđan Karanović Mezei virágok illata* c. filmje.

Mind ezek közül a legjelentősebbre — a berlini fesztiválra, amely február 18-án kezdődött, a hivatalos mezőnyben és gyermekfilmek mezőnyében is ott voltak filmjeink, Janez Kovčič és Bane Bastać egy-egy filmje szerepelt.

Az új-delhi fesztiválon, a tájékoztató műsorban, Emir Kusturica *Emlékszel-e Dolly Bellre* c. filmje képviselte hazánk színeit. A film, mint emlékeztetés, a velencei fesztiválon Aranyoroszlán díjat kapott.

Az athéni sajtó elismeréssel ír Aleksandar Petrović *Tollszedők* és Emir Kusturica, *Emlékszel-e Dolly Bellre* című filmjének rendezéséről, színészi teljesítményeiről, forgatókönyvéről és fényképezéséről. Petrović ismert alko-

tását nemrégiben a görög televízió mutatta be *A világ filmjei* sorozatban, Kusturica többszörösen díjazott filmjét pedig már egy hónapja pergetik az athéni mozikban, pillanatnyilag is két bemutató filmszínház tartja műsorán. A görög lapok ebből az alkalomból több cikkben foglalkoztak ezekkel és más jugoszláv filmekkel is, és felhívták a figyelmet arra, hogy jelentősen fejleszteni kellene a jugoszláv filmparral való együttműködést.

A ZMAJ ÉVFORDULÓ MEGÜNNEPLÉSE. Zmaj Jovan Jovanović születése 150. évfordulója alkalmából Újvidéken emlékbizottság alakult Živan Milisavac író elnökségével. E jelentős évforduló alkalmából egész éven át tartó rendezvényt sorozat lesz. A fő ünnepséget júniusban, a Zmaj Játékok idején tartják meg.

A VAJDASÁGI NEMZETISÉGEK MŰVELŐDÉSI ÉLETÉBŐL. A jugoszláviai ruszinok művelődési életében tavaly, jelentős eseménynek számított, hogy Julijan Tamás személyében felavatták az irodalomtudományok első doktorátát, és hogy Mihajlo Kovács, a jugoszláviai ruszin irodalom doayenjét a Zmaj Játékok díjával tüntették ki. A kollektív sikerek között viszont azt tartják számon, hogy az újvidéki ruszin műkedvelő egyesület, a Gyagya megnyerte a tartományi műkedvelő színjátszók szemléjét. A pancsovai Libertatea kiadásában román nyelven megjelent egy ruszin próza antológia, amely ennek az irodalomnak a legjavát prezentálja.

A vajdasági szlovákság művelődési élete is szép sikereket könyvelt el. A Stara Pazova-i műkedvelők Milo Urban *Hajnali ködök* című színműve megnyerte a trebinjei országos fesztivált, a hagyományos lalici népzenei szemlén pedig, amelyet ezúttal a szlovákok és szerbek vajdasági együttélésének 200. évfordulója jegyében rendeztek meg, nem kevesebb mint 1200 műkedvelő lépett föl. Könyvkiadásukban is volt néhány figyelemreméltó alkotás. Mindenekelőtt Ján Labat *Távolságok* című regényét kell említeni

és Viera Benková újabb verseskötetét az *Obeliszke* címűt.

Figyelemreméltó volt a vajdasági román nyelvű művelő egyesület múlt évi munkája is. Januárban tartott évi felmérésükön hangzott el, az egyesület fennállásának több mint két évtizedében a fiókszervezetekben, olvasóköri körökben és bizottságokban többszáz pedagógus, egyetemi hallgató és diák tevékenykedik. A rendszeresen megtartott tudományos ülésszakokon a vajdasági románság művelődéstörténetét és a román—délsláv kapcsolattörténe-

tet vizsgálták. Gazdag a könyvkiadó tevékenységünk is.

A KOSOVÓI KÉPZŐMŰVÉSZEK NAGYSZABÁSÚ KIÁLLÍTÁSA. A Kosovói Képzőművész Egyesület most ünnepli fennállásának negyedszázados évfordulóját. Ez alkalomból a pristinai képtárban 60 kosovói művész alkotásait bemutató kiállítás nyílt, amely hazánk több más városát is végiglátogatja. Kosovó Szocialista Autonóm Tartomány területén ma 150 képzőművész alkot.

A FORUM KÖNYVKIADÓ

REGÉNYPÁLYÁZATOT

HIRDET AZ 1983. ÉVRE

A regénypályázaton minden olyan jugoszláviai szerző részt vehet, aki a pályázatban megjelölt időpontig három példányban eljuttatja a Forum Könyvkiadóhoz magyar nyelven írt, tíz szerzői ívnél (160 ritkán gépelt oldalnál) nem rövidebb, eddig meg nem jelent regénye kéziratát.

A bíráló bizottság (Bori Imre, Hornyik Miklós és Utasi Csaba) minden pályaművet elbírál.

Az első díj 40 000 dinár.

A második díj 30 000 dinár.

A zsüri köteles odaítélni a regénypályázat első díját.

A pályaműveket teljes névvel vagy jellegesen 1983. december 31-éig lehet beküldeni a következő címre: Forum Könyvkiadó, Újvidék, Vojvoda Mišić utca 1/III. A szerzőséget másolati példánnyal kell igazolni.

A díjnyertes és a kiadásra ajánlott műveket a Forum Könyvkiadó a következő évi kiadási tervébe iktatja.

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Hornyik Miklós*: Egy régi nyár fényei (Herceg János: *Árnyak*)
254
- Varga István*: Feledéstől megmentett világ (Herceg János: *Árnyak*)
257
- S. Vajda Zsuzsa*: Tündérek, táltosok, boszorkányok (Buday Gy.—
Ortutay Gy.: *Nyíri és rétközi paraszttmesék*) 260

Színház

- Gerold László*: Baal (Bertold Brecht: *Baal*) 262
- Majda Knap*: A szlovén színházi évad — félidőben 263

Képzőművészet

- Bela Duranci*: Két kiállítás (Mladen Srbinović és Milivoje Nikola-
jević tárlatáról) 267
- Náray Éva*: Hommage à Dürer 271

KRÓNIKA

FEST '83; A zenitizmus és a húszas évek avantgardeja; Megemlékezés Marxról; 58 előadás; Jugoszláv filmek világfesztiválokon; A Zmaj évforduló megünneplése; A vajdasági nemzetiségek művelődési életből; A kosovói képzőművészek magyszabású kiállítása;

A Forum Könyvkiadó regénypályázata 274

Maurits Ferenc szövegrajza a 157. oldalon

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1983. február. Kiadja a Forum Lap- és könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.